

GEŐCZE SAROLTA

SZOCIOLÓGIA

ETHIKAI ALAPON

*A területi integritás feltétele
az erkölcsi integritás.*

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1922.

AZ OLVASÓHOZ.

A szerencsétlen trianoni tollvonás letépte hazánk testéről Erdélyt, a Tátrát s a Bánátot; Nyugatmagyarországot most tépi. Ezzel 3¹/₂ millió magyart tett hontalanná. Azok ott valóságos vértanúságot szenvednek a hazáért. Itthon pedig dorbézolás, mulatás; a politikai arénában vad pártoskodás. Az egykor szíves, vendégszerető magyar haszonlesésbe, önzésbe merült; sokja még megkínzott, menekülő véreinknek se akar menhelyet adni. A nemzet mélyebbre sülyedt, mint 1000 év óta valaha.

Van-e remény a feltámadásra? — és lehetséges-e a megújulás?
Erre a két kérdésre keresi a választ ez a könyv.

Meggyőződésünk szerint van; a nemzet fel fog támadni. A megújulás, igenis, lehetséges. De azt *mindenkinek önmagán kell kezdenie. Átnevelődésre, átértékelésre* van szükség. A múltban jóhiszeműleg, de félrevezettek bennünket. Nem láttak tisztán a vezetők sem. Elhitették velünk, hogy a puszta anyagi fejlődés s a puszta ismeretterjesztés meghozza a nemzeti virágzást. Mivel ez a téves hit nyugatról jött, vakon fogadták el.

A világösszeomlás s a kommün még a legelfogultabbakat is kiábrándította belőle. Ma már világszerte látják, hogy a fejlődésben hiba volt; hogy az egyoldalú anyagi és szellemi haladás vesztükbe sodorja a nemzeteket. Mert hiányzik az iránytű s egyén és társadalom játéka a szenvedélyek viharainak.

Hiányzik az iránytű — az *erkölcs*. Ezt nem vették észre a kormányosok. Ők *nem látták az összefüggést a nemzetek gazdasági és erkölcsi élete között*. Azért jutott zátonyra a hajó.

De a magyar olvasó nem volt tájékoztatva a gazdasági és társadalmi kérdésekben sem. Vagy ha volt, egyoldalúan volt; merő pártpolitikai és hatalmi szempontból. A társadalmi tudományt kisajátították azok, akik — a «XX. század» tetszetős jelszava alatt — szét akarták rombolni mindazt, amit a nemzet a meg-

előző tíz század alatt alkotott s akik azt meg akarták fosztani múltja hagyományaitól s ezeréves léte erkölcsi alapjaitól.

A kísérlet, sajnos, nem volt sikertelen. A nagyképű tudományos frázisok hatottak. Az igazi tudományos fórum pedig hallgatott. Ez magyarázza, hogy a forradalmi jelszavaknak annyian bedőltek — ép az értelmiség soraiból. De ez mentségük is.

Kié volt a hiba? — Most ne rekrimináljunk; az ügyis késő. Igyekezzünk inkább a mulasztást pótolni. A magyar olvasónak megadni a tisztánlátást a gazdasági kérdésekben és tájékoztatni a modern társadalmi élet szövevényében.

Azért íródott ez a könyv.

Írányt mutat a megújulás felé. Az út vége maga a nemzeti feltámadás.

Jöjj velem, magyar olvasóm.

De előbb némi magyarázatot. E könyv eredetileg a képző és főiskolai ifjúság számára kézikönyvül volt szánva.

Onnan itt-ott a kathedrai hang, azért a sűrű dültbetűs szedés s egy egy részlet vázlatos előadása. Csak később vetődött fel az a gondolat, hogy azt kibővítve afféle szociológiai kistükör gyanánt a nagy közönség számára is jó lenne kiadni. De a teljes átszedésre már nem volt idő; az összes vázlatosan adott részek kidolgozása pedig szertelenül megrágította volna a könyvet; ami megint az olvasottság rovására ment volna. Ezzel ma számolni kell.

Így jött létre ez a kevésbé bővített kiadás, kiegészítve a történelmi fejlődés áttekintésével. Ha jobb időket érünk, majd pótoljuk a hiányokat. Addig kérjük az olvasó szíves elnézését. Céljának talán így is megfelel.

Budapesten, 1921. nov. 19.

A szerző.

TÖRTÉNETI FEJLŐDÉS.

A kezdetleges társadalmak.

A horda; a vadászat és halászat, a rablógazdaság; az emberézés. Az anyajog.

Társas ösztönénél fogva az ősember korán hordába verődött. A férfinép kóbor életet él és rablógazdaságot üz. A holnappal nem gondol; tudatosan nem dolgozik, nem gazdálkodik. Ha van miből, bőven lakmározik, ha nincs, akkor koplal; akkor jó az ínség, sőt az éhhalál. Szaporodása tehát lassú. E fokon az emberézés gyakori s valószínűleg az éhínséggel függ össze. A törzset nem az apa, hanem az anya tartja össze; a gyermekekről ő gondoskodik s azok nem is apjuk, hanem anyjuk nevét viselik. Ez a *matriarkális* szervezet s az anyajog, amelynek velejárója a több-férjűség.

De már e fokon is felismerhetők a fejlődés csirái: a vadember nemcsak testi szükségleteit elégíti ki, amikor az időjárás ellen védekezik (barlangba húzódik, hajlékot épít, testét agyaggal vonja be, vagy köténnyel védi), vagy eledelt szerez; hanem szerzámot, fegyvert is készít magának, sőt azt és saját magát díszíti; szellemekben hisz, a rontás ellen amulettet visel s dobszóra táncot jár, énekel és képet farag: íme a technika, a művészet kezdete; az ősi kinyilatkoztatásból eredő alárendeltségi tudat pedig megszüli a vallást. De társas szokásai is vannak: legényavatás, halotti tor stb.; s kifejlődik a beszéd.

A nomád pásztorélet.

Rablógazdaság helyett gazdasági termelés. Patriarkális szervezet. Vagyonközösség. Természetimádás. Egyistenhit.

Ez a fejlődés második foka; de már óriási haladást jelent. A rablógazdasággal szemben a gazdasági termelést. Mert a leölt állat helyett újat tenyészt és azt, mint szelídített háziállatját, gondolzza.

Az állattenyésztés a törzset vándorlásra kényszeríti; mert ha

a legelő egyik vidéken elfogyott, kénytelenek addig vándorolni, míg új legelőt nem találnak. Már nem barlanglakók, hanem könnyen fölszedhető sátrat vernek.

A vándorélet kifejleszti a *patriarkális* szervezetet. A törzset már nem az anya tartja össze, hanem az apa; még pedig a törzsfő, a legöregebb, mert neki van legtöbb tapasztalata; ő ismeri a legelőket, a vizek folyását, az állatok természetét. Tekintélye korlátlan.

De kifejlődik egyéb is: a vagyonszövetség, mivel a nyájat közösen terelik, közösen védelmezik, közösen használják; a sátrat közösen verik. A férjközösség helyett itt a nőközösség járja.

Vándorlás közben tájékozódás végett megfigyelik a nap, hold és a csillagok járását; az állatok életét; megismerik a mérges és a gyógyító növényeket. Vallásuk természetimádás, mely az idők folyamán a kinyilatkoztatás monotheizmusából degenerálódott azzá.

Típusa a békés nomád pásztornépnek a zsidóság a pátriarkák korában. De voltak és vannak harcias nomád törzsek is. Ilyenek voltak hajdan a mi eleink.

Az állandó letelepedés.

A földművelés és az állandó lakás. Többistenhit. A monogám család. Magántulajdon. Jog, törvény; bírák. Ipar. Falu, város, állam; fejedelem.

Mindez a földműveléssel jár együtt. Aki a földet megmunkálta s a magot elvetette, aratni is akar; időközben az időjárás viszontagságai ellen védekeznie kell, tehát állandó lakást épít magának. De kifejlődött a magántulajdon is; mert aki a termésért megdolgozott s aki háza építésével fáradozott, azt a magáénak tekinti s nem engedi át másnak. A vadállatok ellen cölöpre, vízre építkeznek. Földjét kerítéssel veszi körül, mely a termést, házat a vadállatok ellen védi; de egyszersmind a tulajdonjog kifejezője is. Így keletkezik az udvar és kert, az otthon és a birtok fogalma. És kifejlődik a monogám család.

A patriarkális szervezet felbomlik; már nincs reá szükség. A szomszédok egymás földjét olykor elszántják; por támad, melyben bíró¹ ítél. Egyre jobban kifejlődik a jog és a törvény fogalma.

¹ A földművelő zsidóság már nem patriarkális szervezetben, hanem bírák alatt él s a közös tulajdont felváltja a magántulajdon (ezt már a mózesi törvény is védi); majd kifejlődik a királyság.

A vallás a természetimádásból többistenhitté satnyul. A föld az ősanya; a nap és hold istenek s í. t.

De az állandó letelepedés új szükségleteket is teremt: az időjárás viszontagságai ellen nemcsak állandó lakással, hanem alkalmas ruházattal is védekezni kell; az élelmiszer eltartására edényről, az eledel elkészítésére őrölő-, főzőeszköztől kell gondoskodni. Kifejlődik az ipar; de egyelőre csak a család használatára, mint háziipar.

A gabona nem romlandó, mint a hús; azt el lehet tartani; az biztosítja a megélhetést a hét szűk esztendőben is s így a nép elszaporodhatik.

A földművelő népesség elszaporodtával, mikor már eleség van bőven, falvak, majd városok, sőt államok keletkeznek, közös termelésre, közös védelemre s ezzel megindul a társadalom differenciálódása. A hatalmat már nem a törzsfő, hanem a fejedelem, a király gyakorolja, aki a katonákkal parancsol és korlátlan úr.

Tehát a magasabb fokú civilizáció mindenütt a földműveléssel kezdődött. Ennek intuitív felismerését mutatják ama mythosok, melyek a földművelést az égiek ajándékának (Izisz, Demeter) tüntetik fel.

A kasztrendszer.

A differenciálódás. Előnye: a rutin. Hátránya: az egyéni tehetség nem érvényesülhet.

A differenciálódás a kasztrendszerben éri el tetőpontját. A társadalmi rétegek foglalkozás szerinti merev elkülönülése ez. A kasztszervezetet törvény védi. Egyik kasztból a másikba átlépni vagy átnősülni halálbüntetés terhe alatt tilos. Miért fejlődött ki e rendszer ép *Egyiptomban* és *Indiában*? Mert a termékeny Nílus-, Indus- és Gangesz-völgyben a földművelés eleget termelt arra, hogy a többi kasztot is eltartsa.

E rendszernek megvoltak a maga nagy előnyei. A társadalomban nyugalmat, rendet teremtett és azt fenn tudta tartani. Mindenki élete determinált volt, tehát az energia nem pazarlódott hivatáscsereberére, hanem a kaszton belül teljesen *alkotó* munkára volt fordítható. A gyermek, atyja foglalkozását látva, abba korán beletanult, a beidegződés tökéletes volt. Kifejlődik a rutin, vagyis a mesterségbeli készség és kézügyesség. Ez magyarázza az egyiptomi művészetnek, bár kezdetleges szerszámmal végzett, bámu-

latos alkotásait. Amit a művészet a rutin s a hagyomány útján elérhetett, azt el is érte.

Az egyiptomi és indiai műveltséget ez a rendszer fejlesztette ki s ez tartotta fenn magukat amaz államokat is évezredekén át.

De hátrányai is voltak: az aktív energia, főleg az egyéni tehetség, a lelemény nem érvényesülhetett; az passzivitásra volt kárhóztatva. Tehát a műveltség egyoldalú volt; a haladásnak a szokás, a hagyomány és a tekintély állta útját. A társadalom idővel megmerevedett, kiveszett belőle az életerő. Az elevenebb erejű társadalmak lökésének nem bírt ellentállni s még politikai függetlenségét is elvesztette, így került Egyiptom a barbárabb perzsák, majd az eleveneszű görögség uralma alá s ha a Nílus mentén később támadt is új művelődés, az nem egyiptomi, hanem görög, majd mohamedán volt. Így kerekedett felül Indiában is a mohamedánság; majd így került India az individualista, elevenerejű, angol faj uralma alá.

Az ókori arisztokrácia és demokrácia.

A nevelés. Gazdasági élet. Politikai szervezet. A nemzeti föllendülés és hanyatlás tényezői.

Mindkettő Görögországban fejlődik ki. Tipikus képviselőjük: Spárta és Athén. A fejlődésben része volt a kedvező partalakulatnak is, mely lehetővé tette a közlekedést s ezzel a kereskedelmet. A természet változatossága pedig a lelki élet gazdagságát fejlesztette ki. A belföld hegyrajzi tagozódása hozta létre a külön apró államokat, de valamennyit összetartotta a faji öntudat, a nemzeti múlt, vallás, az olimpiádok, az irodalom és a művészet. Aki nem hellén, mind barbár és lenézett. Jellemző, hogy a legkonzervatívabb görög társadalomtípus a szárazföldi Spártában, a leghaladóbb a tengerparti Athénben fejlődött ki.

Spártában a hódító dór kisebbség jut uralomra, mely hatalmas fenntartását a nyers erőre alapítja. Ennek eszköze a nevelés. Edzett, kemény, ellentálló nemzedéket kell nevelni. Az államnak katona kell. Ezért avatkozik az állam a magán- és a családi életbe. A gyermek az államé. Amelyik nem életrevaló, elpusztítják.¹ A hatéves fiút elveszik anyjától s zordon katonai nevelés

¹ A Taygetos sziklájáról lökik le.

alá adják. Testét megedzik, lelkét megkeményítik. Még a leányokat is férfias sporttal edzik. A házasságkötést nem bízzák a családokra; a gyöngye szervezetűt kiselejtezik, a testileg épeket összeadják, mert az állam érdeke, hogy a házasságokból erős sarjak származzanak.

A nevelés egyoldalú. A test mellett csak az értelmet fejlesztik; a logikus, rövid, velős beszédet megkövetelik. De az elmét nem finomítják, az érzelmeket még kevésbé. A művészetet kizárják. Énekelni is csak a dur-hangnemben írt harci dalokat engedik. Az élelem tápláló, de egyszerű. A lakás és bútorzat kényelmetlen. Pénz is csak vasból van. Arany, ezüst nem forog, nehogy kincsgyűjtésre csábítson. Az uralkodó faj egyetlen foglalkozása a harc és a közügyek. Minden egyéb munkát a leigázott s rabszolgasoron élő faj végez. A politikai szervezet teljesen arisztokratikus: élén két király s a vének tanácsa, kik a hagyomány, a tekintély s a törvény megtartása fölött őrködnek.

Ily rendszer mellett kifejlődik a jellem, a hazáért való áldozatkészség; dalolva mennek a halálba. De magasfokú műveltség nem fejlődhetik. Az államszervezet sokáig fennáll, de nem halad. A haladó, virágzó államokkal szemben kifejlődik az irigység. Spártát ez kergeti a peloponnézusi háborúba.

Athénben a győztes jón faj többségben volt, tehát nem kénytelen a pusztá fizikai erőre támaszkodni. Az államszervezet szabadabb. Kifejlődik a demokrácia. De az nem azonos a maival, mert a meghódított nép ott is rabszolga helóta, aki minden jogból ki van zárva. A közügyek intézésében minden szabad polgár részt vehet; a politikai szabadság elfajulása: a demagógia s az osztracizmus. Az egyéni tehetség és energia szabadon érvényesülhet. A nevelés szabad; a testet és szellemet harmonikusan fejlesztik. A tudományt, művészetet nagyra tartják. A templom és a középület művészien szép. Otthonukat, ruházatukat művészi ízléssel díszítik. Ez a rendszer fejleszti ki az ókor leggazdagabb kultúráját. Földművelés, ipar, kereskedelem, irodalom, művészet — minden felvirágzik. A tanulékony görög lélek minden kultúrelemet felszív magába: Phoeniától eltanulja a hajóépítést, a betűírást s a számolást. És mindent továbbfejleszt. A kultúra első terjesztőit félistenekként tiszteli.¹ A természeti erőket megszemélyesíti;

¹ Pl. az erdő- és dűvadirtó Herakleszt.

játékos képzelete a sokistenhitet egész isteni hierarchiává bővíti s az Olympust az istenek sokaságával népesíti be.

A görög nemzet története egy nagy tanulsággal szolgál. A virágzás, a nemzeti föllendülés kora a perzsa háborúk után kezdődik, tehát a nagy nemzeti erőfeszítéssel, mikor a nemzeti érzés erős s a nagy istenekben való hit rendületlen, s az erkölcsi törvények szigorúak: aki gonosztettet követ el, bűnhődni kell, még ha a pusztta végzet teljesült is be rajta. Oedipusnak végzete, hogy atyját megölje s anyját feleségül vegye; mégis irtózatosan bűnhődik érte nemcsak ő, hanem egész nemzetsége, sőt a város is, amely befogadta. E korban élnek nagy művészek és íróik, bölcselők: Phidias, Ayschylos, Sophokles, Sokrates, Plató.

Később azonban a gyarmatok révén kifejlődik a gazdagság, azzal a fényűzés és az élvezethajhászat; ez maga után vonja a materializmust s az erkölcsi hanyatlást: a nagy istenekbe vetett hit kivesz, a családi élet lazul. A női eszmény már nem Penelope, a hű nő s Nauzika, a szorgalmas királyleány, hanem Aspasia, a szép, eszes, de ledér nő; az anya nem kíván gyermeket. A művészet, irodalom hanyatlak; a bölcsek helyét a sophisták foglalják el, kik nem az igazságot keresik, hanem a tudást pénzért árulják s az ifjúságot szüleik ellen lazítják (mint nálunk a kommunisták). A közéletbe befészkelődik a korrupció, a hazaszeretet helyébe az önzés lép; a görög lélek eladóvá válik s mindennek vége: hogy a görög szabadság elveszett. Szabadságharc helyett polgárháború, — ez jellemzi a görög lélek változását; hazaszeretet helyett önző vetélkedés s irigység. A kis barbár Makedónia úrrá lesz a művelt, nagy Görögország fölött, s bár Nagy Sándor világbirodalma révén a görög műveltség az egész akkori világon elterjed, az önálló görög nemzeti élet megszűnik. Egy kis utóvirágzás támad még Pergamosban; de a régi nagyság nem tér vissza többé soha. Byzancban a római kultúra él tovább; a civilizáció ragyogó ott is, de a lélek más. Nem görög, nem is római, inkább ázsiai.

A mai görög pedig a hajdaninak csak torzképe. Évszázadok elnyomatása tette azzá.

Az ókori merkantilizmus.

Tipikus képviselője **Phoenicia**, majd annak gyarmata: Karthágó. Az ó-világ kalmárai. Az anyaország szinte semmi eredetit nem termelt; de mindennel kereskedett — a borostyánkőtől az

isteni szobrokig; az közvetítette az írást s a műveltséget a többi világnak. Tipikus képviselője az egyoldalú materializmusnak is: roppant kincset halmozott föl, de vallásában, erkölcsében durva maradt; Molochjának, Báljának emberi életet áldozott, Astartéja pedig az állati érzékiség jelképe.

Karthago dús, hatalmas, művelt lett. De nélkülözte a földmívelésben rejlő megifjító erőt s bár Hannibálja lángeszű hadvezér volt, annak imperialista vállalkozása nem sikerült; s bár asszonyai hajukból fontak hajókötelet, szabadságát nem bírta megvédeni, a megújulásra nem volt ereje és nyomtalanul elpusztult. Az agrár, harcias Róma győzi le.

A zsidóság.

A nemzeti emelkedés kora. A merkantilizmus. A szabadság elvesztése. A theokrácia. A szétszóratás. A ghetto-élet hatása. Az emancipáció. Az internacionalizmus s a cionizmus.

Kezdetben nomád pásztor nép, patriarkális szervezet alatt; valása, a Semitákban élő ősnnyilatkozatok maradványaként, egyistenhit.

Az éhség Egiptomba hajtja, ott elnyomatva él, de eltanulja a földmívelést. Mózes kivezeti onnan, de a nép a húsosfazekakhoz visszavágyik s míg ő a Hóreb hegyén jár a 10 parancsolatért, az az aranyborjút táncolja körül; 40 évig kell bolyongtatnia a pusztában, hogy a régi materialista nemzedék kihaljjon. A tízparancsolat máig is érvényes tökéletes erkölcsi törvény, melyet Mózes bámulatos intuícióval egészít ki higiénikus és társadalmi törvényekkel is.¹

Ősei földjén a zsidóság törzsekbe szervezkedik és földműveléssel foglalkozik. Ezen agrár korszakában bírái alatt a nép erősödik, terjeszkedik, megvívja nemzeti harcait s városokat épít. Végül állammá forr össze, de bár később kettészakad (Judea és Izrael), a nemzeti egység a közös vallás és közös hagyomány révén továbbra is fennmarad.

A királyság a magasabb kultúrélet kezdetét jelzi. Dávid zsolttárai, Salamon temploma a művészetet viszi bele a nép életébe. De a phoeniciai befolyás alatt már kifejlődik a merkantilizmus : Salamon az¹ egyiptomi leszállításra monopóliumot szerez.

¹ Pl. a kürtölés éve; t. i. minden ötvenedik évben megfűjták a kürtöket annak jeléül, hogy minden pénzbeli tartozás megszűnik; ezzel az adó st az uzsorától szabadították meg. — Továbbá az a rendelet, hogy a szántó föld szélét a gazda ne arattassa le, hanem hagyja a szegényeknek, s í. t.

Az ország gazdagszik, a fényűzés nő, de az erkölcs hanyatlík. A mózesi törvényeket elhanyagolják s a nép kétszer fogságba kerül. Prófétaí létrehozzák az erkölcsi megújodást; a Makkabeusokban még a régi harci erény is felújul. De aztán az ország végleg Róma uralma alá jut. A theokrácia nem tudja a népben a hit régi eleven erejét fenntartani. A vallás formalizmusba merevedik, a farizeusok csak a külsőségeket tartják be. A nemzetből kivesz az ellentálló erő. Végre Titus magát Jeruzsálemet is földig lerombolja s a népet szétszórja.

A szétszóródás után a zsidóságot csak a faji érzés s az ősi hit tartja össze; a középkorban — a keresztény társadalomból kiközösítve — ghetto-életet él: a közhivatalokból, katonáskodásból ki van zárva, földbirtokot nem szerezhet; tehát a közösségért való felelősségérzet s a nemesebb kötelességérzet s a hazáért való önfeláldozás sem fejlődhetik ki benne; pusztán önző faji életet él. A földműveléstől s a testi munkától elszokik; egyoldalú pénzüzerkedésre adja magát, erre idegződik be s testileg elsatnyul. Vallása is átalakul. A mózesi vallás helyébe a Talmud lép. Az erkölcsi degenerálódás minden eleme adva volt.

Ahol nem nyomták el, ott ő lett elnyomó: adóbérlettel foglalkozott; a könnyelmű fejedelmek véle hajtattják be az adót s ebben könyörtelen; ők a világ bankárjai. Spanyol- és Franciországbán és II. Endre alatt hazánkban ő lett a félelmes, könyörtelen adószedő s az uzsorás (Shylock).

Az emancipáció megadta nekik a politikai jogegyenlőséget. Beolvadhattak volna az illető nemzetekbe. De a beolvadás csak látszólagos volt. A faji öntudat legyőzte a nemzeti érzést. Kifejlődött a zsidó internacionalizmus. A legújabb időben egyfelől ők a plutokrácia s a kozmopolitizmus képviselői; másfelől ők szervezik a bolsevizmust Európaszerte. De mindezek mögött áll a cionizmus, a faji öntudat s a zsidó nemzeti törekvések megnyilatkozása. A világháború után az entente-hatalmak — szolgálataik jutalmául — biztosítottak nekik Palesztinában egy új Zsidóország létesítését. Ennek s az antiszemitizmus megszűntének azonban feltétele az volna, hogy a zsidóság a materializmussal s az egyoldalú merkantilizmussal szakítva, visszatérjen a földműveléshez, a Talmudtól a Tízparancsolathoz s hogy magára is kötelezőnek fogadja el a keresztény ethikát. Akkor, de csakis akkor válhatik ismét az erkölcsi evolúció s az igazi haladás tényezőjévé.

Az ókori jogállam és az ókori imperializmus.

A jogállam kialakulása. A patriciusok s plebejusok harca. A demokratizmus. Az imperializmus. Görögország meghódításának következményei. Gazdasági viszonyok. Az erkölcsi hanyatlás.

Róma népe kezdetben szintén pásztorkodó, de mihamar földet mivel s várost épít. Ezzel megindul a fejlődés. Az agrár római nép vallása egyszerű természetimádás. Jellemző a házi istenek tisztelete. Erkölce és családi élete tiszta. A matrona a házi oltár tűzének őre s benne a hitvest s az anyát nagy becsben tartják. A női eszmény: Lucretia, a hű hitves, Cloelia, a lelkes honleány és Cornelia, a gyermekeinek élő anyja. A római férfi földjét maga műveli; Cincinnatust az eke szarvától hívják a sereg élére. Családjának korlátlan ura. (Az újszülött csecsemőt a dajka atyja lábához teszi; ha az fölveszi, annak a jele, hogy föl akarja nevelni, ha elfordul tőle, a folyóba ölik vagy kiteszik.) A köznek él, a haza neki szentelt fogalom. A törvényhozásban minden szabad római polgár részt vesz. A törvénytisztelet fő jellemvonása, így alakul ki a római jellem fogalommá (Fabius) s így a római jogállam : mindenki jogviszonyát törvény szabályozza; az igazságszolgáltatás rendszere bámulatosán kiépített; még a mai államoknak is mintául szolgál.

Ami a családnak a házi istenek oltára, az az államnak a Vesta temploma s a Vestaszüzek a legnagyobb tiszteletet élvezik; nem állnak gyámság alatt, mint a többi nők; sőt megkegyelmezési jogot is gyakorolnak.

Kezdetben a patriciusok kormányoznak, a városalapító, hódító faj ivadékai. De mihamar megkezdődik ezekkel szemben a plebejusok, vagyis a bevándorlottak harca: a történelemben a legelső osztályharc, mely a plebejusok győzelmével végződik. A demokratikus elv győz; rengeteg gazdasági és szellemi energia szabadul föl ezzel s lehetővé teszi az imperialista terjeszkedést. Lassanként egész Itália Róma uralma alá jut. Majd Görögország s a pún háborúk folytán, Karthágó összes gyarmataival, végül Egyiptom és Kisázsia is. Róma a világ ura.

Külső hatalma, gazdagsága egyre növekvőben. De belső életében nagy változás megy végbe. Az átalakulást Görögország meghódítása indítja meg. A hódító a leigázott műveltebb faj kultúráját veszi át. A művelt görög rabszolgául Rómába kerül, a római

családok meghitt körébe. A görög rabszolga uránál műveltebb s műveltségénél fogva úrrá lesz házában. A gyerekek nevelését rá bízzák. Úrnője jó modort, ízlést tőle tanul; eltanulja nyelvét, zenéjét, táncait. Az iparművészet s az orvosi gyakorlat is teljesen a görög rabszolgák kezébe kerül. A görög művészet, irodalom, tudomány meghódítja Rómát. Még a vallás is átalakul. A római istenek a görög istennel olvadnak egybe s az egyszerű természetimádás politheizmussá bővül; az Olympus átköltözik Rómába. A görög szellem Rómában éled föl újra. Kifejlődik a görög-római kultúra, a legragyogóbb, melyet a világ eddig látott.

Amde a Rómába költözött görög rabszolga nem a Phidiás-korabeli, fenkölt lelkű görög volt, hanem a hanyatló kor túlfinomodott, érzéki élvezeteket hajhászó, erkölcsileg züllött görögje, kinek gondolkozását a sophistika már megrontotta. A vallás már nem a nagy *Sophokles* fenséges fátum-hite, hanem az epigonok olympusi pletykái. Ez a romlott görög szellem hatolt be a rabszolgák révén a római családok körébe s ez mételyezte meg a római életet. A Lucrétiák, Cornéliák és Cloeliák helyét a Messalinák foglalják el. A római anya már nem kíván gyermeket; az univira — egyférjű nő — kivétel.¹ Az egykor tiszta római közéletbe befészkelte magát a korrupció; Jugurtha cinikus szava szerint: «Egész Róma eladó, csak vevő akadjon rá.» A nagyobb hatalom, a nagyobb gazdagság az erkölcsi romlást is nagyobb méretűvé fejlesztette, így vált az erkölcsi romlás a világbirodalom összeomlasztójává.

De voltak gazdasági tényezők is. A latifundiumok s a rabszolgaság.

A meghódított területeket a győztes vezérek birtokukba vették, a szegény plebejusokat a provinciákba telepítették, mint gyarmatost; a földet az ott talált rabszolgasorsra vetett néppel műveltették. Az ingyen munkaerő a rengeteg területeken csak úgy ontotta a jövedelmet. A provinciák búzáját olcsón hozhatták be Rómába, így fejlődött ki a plutokrácia s így keletkeztek a búza árán s a plutokraták kezén a nagy ingó vagyonok. Az itáliai gazda nem bírta a versenyt, lassankint felhagyott a földműveléssel. A szántóföldek helyét, melyeken dolgos, egyszerű erkölcsű, épvérű nemzedékek éltek, az előkelők henye élvezetre szánt villái foglalták el. A falusi nép a városba tódult, ott keresve megélhetést és szó-

¹ Lásd Sienkievicz hiteles kútfők nyomán írt Quo vadis?-át.

rakozást. Dolgozni nem akart, hanem szavazati jogát bocsátotta árúba. Panem et circensem! Ez lett a jelszó Rómában. Ez volt a falu első elnéptelenedése s az első városbaözönlés. Így nőtt Róma óriási világvárossá.

Így halmozódott a vagyon egyesek kezében. (A római lovag is dúsgazdag polgár volt, ki tőkájével uzsorát üzött, vállalatokat bérelt, tehát pénzarisztokrata.) Míg egyre nagyobb tömegek proletarizálódtak¹ és egyre sokasodott a rabszolgák száma. Már Augusztus idejében a birodalom akkori 120 millió lakója közül 80 millió volt a teljesen jogtalan rabszolga s csak 40 millió a szabad római polgár. A vagyon politikai hatalmat is jelentett. A fórumon a latifundiumok urai s a plutokraták uralkodtak. Pénze révén így került az első triumvirátusba a dúsgazdag Crassus a másodikba Lepidus. Octavianus és Caesar politikai vállalkozását ők finanszírozták.

A császári Rómában a társadalmi ellentétek a végletekig kiélesedtek. Egyfelől hihetetlen méreteket öltő dőzsölés,² másfelől a rabszolgák szinte képzeletet meghaladó lealjasítása. «Divus Caesar» — a császár magát, sőt Claudius kedvenc paripáját imádatja Isten gyanánt s az oltáron magának mutattat be véres áldozatot; az Arénában pedig a keresztény rabszolgákat kiéheztetett fenevadakkal tépetik szét s a gladiátorok halálos párbajában gyönyörködik a nép. Egész Róma tapsol, még a Vesztaszüzek is. A sülyedés legmélyebb fokát az irodalomban Apuleius Arany számára jelzi. Néro tulajdon édesanyját öleti meg s Rómát felgyújtja. Az üldözött keresztényeket addig nem ismert kínzásokkal kínozták halálra — még a szelíd Vespasianus is. — A nemeslelkű sztoikus Marcus Aurélius, továbbá Hadrianus, Antonius Pius és Traján, a bölcs, a szociális érzékű uralkodó, megpróbálják visszafordítani a vesztébe rohanó birodalmat. Hiába! Az erkölcsi romlás egyre terjed s maga után vonja — mint egykor Görögországban — a politikai hanyatlást is. A lelkiismeret eladó. A római polgár nem akar katonáskodni, a hadsereget a provinciák barbárjaiból toborozzák. Árulás-árlulást követ. A birodalom kettészakad. S mikor a nyers, de éperkölcösű barbár népek megrohanják, nem bír ellentállni. A birodalom összeomlik.

¹ Proles = ivadék. Proletár = aki csak életével vagy gyermekei számával használ az államnak.

² Lucullus 30.000 fülemile nyelvéből készített pástétomot. Pollio Védius vendégeit rabszolgahússal hizlalt hallal vendégeli s még dicsekszik vele.

A kereszténység gazdasági és társadalmi hatása.

Nemzeti vallások. Világvallás és egyetemes kultúra. A pogány pesszimizmus és a keresztény optimizmus. A rabszolgafelszabadítás. A keresztény család. Az irgalom művei. Az első keresztények kommunizmusa. Az aszkézis. A szeretetek.

Csak a római társadalom teljes sülyedése tudja megértetni, mi volt a kereszténység a világnak.

Míg a római előkelő társaság Apuleius baromi tréfáit élvezi s míg a Saturnaliákon s Izisz ünnepein az állati kéjt nyilvánosan ünneplik, addig a názáreti ács hajlékában nevelkedik egy gyermek kinek szelíd tanítása sarkaiból fogja kiforgatni a hatalmas birodalmat. A keletkező mozgalmat obskúrus zsidó felekezetnek, őt magát eszelősnek nézik, aki a szegénységet dicsóíti s a férfias bosszúállás helyett a megbocsátást hirdeti. Azt nem sejtí senki, hogy a mezítlábos halászok egy új világot fognak létrehozni az övéknek romjain. Mi ennek a nyitja?

A társadalom fejlődésének igen fontos tényezője a vallás, mert az szabályozza az erkölcsöt s mert az fékezi meg az önzést. Ámde az ókori vallások mind kizárólagos — exkluzív — nemzeti vallások voltak, melyeknek kultúrhatása csakis az illető nemzetre terjedt ki. A más fajbelieket gyűlölték, vagy legalább lenézték, mint a görög a nemgörög barbárt. Egyetemes kultúra fejlesztésére tehát egyik sem volt alkalmas.

Az egyetemes emberi kultúra lehetőségét a kereszténység hozta meg, egyetemes érvényű, minden embert egyaránt kötelező erkölcsi törvényei s az egész emberiséget felölelő keresztény testvériség révén. Az exkluzív nemzeti vallásokkal szemben világvallás¹ és egyetemes erkölcsi kultúra megteremtője s az önzés megfékezője. Mi teszi azzá?

Maga az istenségről való fogalom átalakulása; a személyes, benső érintkezés Istennel. «Mi atyánk» — tehát már nem az ó-testamentum zordon, hetedizig bosszútálló Jehovája, aki az apák vétkéért az unokák unokáit is bünteti, kinek a hívő zsidó még nevét sem meri kiejteni; hanem a megbocsátó, szerető atya, aki a megtért tékozló fiút szeretettel fogadja s még a keresztfán megtért latornak is megbocsát. Számot vet az emberi gyarlósággal és a bűnbánat által lehetővé teszi a megtérést. Ebben rejlik boldogító ereje. A

¹ Vess össze a «A vallás hatása a társadalomra» c. fejezettel a 116 lapon.

bűnokoza romlással és kárhozattal szemben a megváltás; a zord, kegyetlen fátummal szemben a szabadakarat s az egyéni felelősség; a pogány pesszimizmussal szemben a keresztény optimizmus: a legmélyebbre sülyedt bűnösre nézve is a bűnbánat és megtérés révén a megigazulás lehetősége.¹

Ám ha mind egy atyának vagyunk gyermekei, akkor minden ember testvérem. De testvér testvérét nem tarthatja rabszolgaságban. Tehát a rabszolgák felszabadítása. Ez volt a kereszténység első nagy gazdasági és szociális ténye; tanításából logikus szükségszerűséggel következett ez mindenütt. Ezzel mérhetetlen gazdasági és szociális erő szabadult föl s az emberi haladásnak végtelen perspektívája nyílt meg.

A mózesi Tízparancsolat kiegészítése a felebaráti szeretet parancsolatával. «Szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat.» — «De ki az én felebarátom?» — «Minden ember.» S ehhez magyarázatul az irgalmas szamaritánus példázata és az irgalmasság cselekedetei. Ezt egészíti ki a megbocsátás — «bocsásd meg vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vetetteknek», — tehát az emberi dúvad megszelidítése. A mózesi negatív tilalom helyébe a cselekvésre készítő szeretet pozitívuma, az emberi energiáknak segítő, aktív foglalkoztatása, még pedig nemcsak a saját fajbelijével, hanem minden emberrel, még az ellenséggel szemben is. Mikor Rómában a pestis kitör, ki ápolja az utcán fetregő, elhagyatott betegeket? A keresztények, akiket ők halálra üldöztek, (íme a választóvonal a zsidó erkölcs s a keresztény erkölcs között is mind a mai napig.) Ebből eredtek a keresztény irgalom művei, melyek az önző, testies pogány civilizációval szemben az önzetlenségen alapuló s a testet megfékező keresztény civilizációt hozták létre. A ragyogó pogány civilizációból hiányzott a szeretet. A Coliseum és Diocletian thermal mellett hiába keressük a kórház, árvaház, szegényház nyomát. A pogány világfelfogás az erő kultuszát üzte s a szenvedőt megvetette. A hegyi prédikáció új életideálokat állít az ember elé s az önmegtagadás és lemondás által fegyelmezi és újra fölemeli az állatiasságba sülyedt embert; a dúsgazdag és a nyomorult Lázár szembeállításával pedig tisztultabb erkölcsi felfogásra és a szociális igazságra eszméltette a kevésbé, gőgös embert.

¹ Mária Magdolnából szent s az István diakónust kövező Saulból Pál apostol, a ledér római ifjúból Szent Ágoston, az egyház oszlopa lesz.

A pogány világban a gyermekölés járja. Spártában ez az állam, Rómában, Kínában és Japánban az apa joga volt. Ezzel szemben a krisztusi szó: «Bocsássátok hozzám a kisdedekeket» és «Bizony mondom nektek, valaki közöletek nem lesz olyan, mint egy ezek közül, nem megy be Atyám országába». Ezzel a gyermek megszentelése s minden emberi lelek egyenlő értékének elismerése. Majd a szűz, az anya s a gyermek kultusza által megszelídíti az eldurvult embert; a házasságnak szentséggé avatása által pedig újra megszenteli a családi életet s helyreállítja tisztaságát. Mindez által új motívumokat visz bele az emberiség fejlődésébe s az emberi önzésnek és szenvedélyeknek fékezőjévé válik.

A krisztusi program az első keresztények testvéries életében s vagyonszövetségében teljes tisztaságában valósul meg. (Ez a felfogás a szerzetes rendekben a későbbi korokon végig, egész máig fennmaradt.) A szentek s vértanúk életében az erkölcsi ellentálló erő s az aktív energia csodával határos példáit szolgáltatja. Az emberi léleknek új szépségei, új mélységei, új kincsei tárulnak föl, amelyek a művészetet is megihletik. — Később, mint államvallás, hatalomra jutva, eredeti tisztaságából sokat veszít. S ha idővel maga a keresztény lélek ismét eldurvul és vétekbe süllyed, az onnan van, mert a kereszténységtől eltávolodott s annak lényege — a keresztény megbocsátó szeretet — helyett csak külsőségeihez ragaszkodott, így van ez ma is.

A kereszténység az emberiség életében fordulópontot jelent. Két világot választ el egymástól. Programját az állami és társadalmi életben a középkor valósítja meg. Lássuk ezt a programmegvalósulást.

A középkor.

A keresztény program megvalósulása. A modern népek kialakulása. A középkori kultúra. Szociális viszonyok. Gazdasági szervezet. A középkori város. A céhrendszer.

A római birodalom összeomlása maga alá temeti az antik, kultúrát, a népvándorlás vihara végigszágul Európán s míg egyrészt elsöpri az ókori civilizáció maradványait, új, friss, barbár őserőt hoz magával a vénhedt világrészbe s megifjítja azt. Izgatón érdekes látvány a töretlen őserő, félvad népek száguldozása neki-nekirohánása a szüette, korhadó, szertemálló, vénhedt római birodalom ellen; majd a győztes barbárok letelepedése és össze-

olvadása a legyőzött kultúrfajokkal s a vérvegyüleből az új, keverék-népfajok kialakulása.¹

Minket azonban itt maga a középkori kultúra kialakulása érdekel: a pogány-klasszikus, a keresztény s a barbár elemekből. Hogy valósítja az meg a krisztusi programot? Az államszervezet s az azon alapuló társadalmi szervezet — a hűbériség — voltaképp germán eredetű; alapja, vezérmotívuma ethikai természetű: a hűség; tehát nem a pusztá hatalom vagy erőszak. A külső forma — császár- és lovagság — római. De a középkori keresztény császár nem azonos a Divus Caesarral, hanem ha vétkezik, Canossában ő is szőrcsuhát ölt és mezítláb vezekel s a pápa egyházi átokkal sújtja; a keresztény lovag sem azonos a testi erejére büszke és pénzével uzsorát űző római equesszel, hanem a lelkiemelő próbája után ütik lovaggá s akkor fogadalmat tesz. Mire? Isten, ura s a nő szolgálatára és a gyöngék oltalmazására. Tehát a nyers testi erő megfélemezése. A germán eredetű, római formájú alakulatot, íme, a keresztény erkölcsi felfogás hatja át. (Hogy rablólovagok is voltak? — Az magán a tényen nem változtat.)

Áthatja az az egész középkori keresztény életet. Az aszketizmus a szerzetesi és remeteéletben, valamint a szerzetesek kultúr-munkája, a madonna-kultusz, mely a művészetet ihlette meg s az ez által táplált nőtisztelet, melyből a lovagi dalnokok szerelmi költészete, a Minnegesang fakadt, a kereszties hadjáratok s a Treuga Dei, az Isten békéje, szemben az ököljog nyers erőszakával; a keresztény művészet és költészet, a dómok és legendák — mind a keresztény lélek csodálatosan szép kivirágzása s a keresztény energia bámulatos alkotása. Kifejlődik az egységes keresztény öntudat, mely az egész társadalmat egybeforrasztja. A középkori keresztény öntudat és erkölcsi felfogás legmélyebb kifejezője Dante, kiben a keresztény lélek lángoló nemzeti érzéssel egyesül. Ugyanez a nemzeti érzés lobog Sienai Szent Katalinban (aki nemcsak a pestises betegeket ápolja, hanem a pártoskodókat is kibékíti) s a magunk szentjeiben: Szent Margitban csakúgy, mint Szent Lászlóban; sőt magában Szent Istvánban is — a keresztény s nemzeti érzés egysége. Assisi Szent Ferenc szelíd lelkével megszelídíti az elvadult embert s beleoítja a szociális érzéket a középkori keresztény

¹ A longobard, etruszk és rómaiból az olasz; a frank, gall-kelta és rómaiból a francia; a gót, kelta és rómaiból a spanyol; az angolszász, kelta és rómaiból az angol.

lélekbe. Savonarola a hiúságok autodaféjával Firenzéje érzéki gyönyörökbe merült társadalmát akarja megújhosztani. Angelico ecsetjével dicsőíti, amit Szent Ferenc életével: a keresztény szelíd-séget és alázatot. A dómok ajtaja felett pedig a Végítélet ábrázolása s a hidakon a Halál diadala kibékíti a szegényt sorsával, mert rámutat a halálban való egyenlőségre s a másvilági igazság-levésre — poklok kínjára, kárhozatra vetve a lovag, maga a császár, sőt a pápa is; s a koldus a menny országban. Ebben rejlik a keresztény felfogás szociális jelentősége. Életideál: nem a hatalom, hanem a szentség, tehát az erkölcsi emelkedés.

Gazdasági téren a földet a paraszt műveli, aki ott, ahol a hűbérrendszer áll fenn, jobbágya urának, vagyis neki a föld haszon-élvezete fejében dézsmát ad a termésből s ingyen úrdolgára jár; de ahol hűbériség nincs, mint Svájcban, ott szabad a paraszt. A jobbágy nemzedékeken át él ugyanazon a földön; kifejlődik a népművészet s a népköltészet.

A gazdasági kultúra megindítói, tanítómesterei a szerzetes-rendek, amelyek erdőt irtanak, mezőgazdaságot, ipart fejlesztenek s az antik műveltséget is átmentik korunkba. Feltrei Bernardin az uzsora ellen létrehozza a Monte di Pietát, vagyis zálogházat s kiváltja a mórok rabságában sínylő keresztény rabszolgákat. Magyarországi Szent Erzsébet egész életét a szegényeknek és betegeknek szenteli; de Európaszerte létrejönnek a keresztény irgalom művei: a kórházak, árvaházak, menedékházak, mikről a ragyogó pogány civilizáció nem tudott.

Az Istenítéletek, boszorkánypörök, eretnekégetések és a flagel-lánsok tömeghisztériája mellett, íme, a sötétnek nevezett középkor erkölcsi, szociális és gazdasági kultúrája, mely nem egy tekintet-ben felülmulta az antikot, de a mienket is. Ezt kiegészíti

a céhrendszer. A középkor legsajátlagosabb s a mi korunk szempontjából tanulmányozásra legérdemesebb gazdasági és szociális alkotása.

Míg a földművelő nép falujában, a lovag várában, a szerzetes zárdájában él, az iparos és kereskedő a városokba húzódik s ott céhekbe szervezkedik. Ámde a középkori város egészen sajátos alakulat: nem azonos sem az ókori imperialista állam-városokkal, sem a modern gyűlevész-városokkal. Jellemző sajátosága: a belülről való fejlődés s a gazdasági és katonai védelemre való szervezkedés és főleg az önkormányzati szellem.

A középkori város nem fogad be boldogot-boldogtalant; a letelepedési engedély szigorú vagyoni és erkölcsi cenzushoz van kötve. A város az eredeti iparúzó és kereskedő lakosság szaporodásával nő, fejlődik. Külső ellenségei ellen kettős körfallal és bástyákkal védekezik, a ki és bejárókat a kapukban őrzik ellen. A nemkívánatos elemet — a zsidóságot ghettóiban, a szász városokban az oláhságot — a város falán kívül telepítik le. A falon belül teljes és szigorú rend, melynek őre maga a polgárság. A legtöbb város pallosjogot is gyakorol. Az élet rendjét a hatóság — a magaválasztotta polgármester s a tanácsosok — szabja meg s annak mindenki tartozik magát alávetni. Az egyéni érdekek a közérdekkel szemben nem szabad érvényesülnie. A közérdeket drákói szigorral s olykor ma furcsának látszó módon védik meg. Nürnbergben a hamis péket annyiszor mártogatták egy hordó jéghideg vízbe, ahány nehezek a kenyér súlyából hiányzott. A részeges ember fejére sertésfejet húztak, a nyelves asszonyra hosszú vörös nyelvet tűztek s úgy vezették körül vasárnap délelőtt, mise után, város csúfjára a piacon. Ott és Lőcsén a fajtalanokót pellengérré állították, a leánynak szalmakoszorút tűztek fejére s a városból kivesszötték. Így szabadították meg a társadalmat a káros és veszélyes elemektől. A kereszténység társadalom-fegyelmező ereje itt érvényesül a leghatékonyabban.

Ez az erkölcsi fegyelmező erő gazdasági téren is érvényesül a céhrendszerben. A *céh* az egy foglalkozásúak szervezete gazdasági és társadalmi érdekeik megvédésére; tehát ennyiben a mai szakszervezetnek felel meg. Csakhogy a céh gazdasági életműködésén kívül eléggé nem értékelhető társadalmi működést is fejtett ki; sőt a városvédelemben is résztvett; tehát a maga idejében becses társadalom- és nemzetfenntartó tényező volt.

Lássuk e működést részleteiben.

a) A *gazdasági* érdekek védelme. A céh zárt testület volt; tagjait nem korlátlan számban vette föl, csak annyit, ahánynak megélhetése az illető helyen biztosítva volt. Ezzel az ipari proletariátus keletkezését gátolta meg s a túltermelésnek és egészségtelen versenynek vette elejét. Csupán a tényleges szükségletet elégítve ki, konzerváló tényezője volt a társadalomnak, megóva azt az igények szertelen növekedésével járó veszedelemtől. (Volt fényűzés a középkorban is; de az csak a vagyonos rétegekre szorított s így nem válhatott társadalmi veszedelemmé.) A köz-

érdeket s a mesterség érdekét azzal is szolgálta, hogy a céhbe való felvétel a remekléshez volt kötve. Ezzel a kontárokot zárta ki és biztosította a pontos, jó munkát s a mesterség fejlődését és a haladást, ami viszont a munka megbecsülésére vezetett.

b) *Szociális* hatása. Ennek első tényezője volt maga a műhely patriarkális szervezete. Nagyipar nincs, csak kis műhelyek. Evégből volt megszabva az is, hogy egy-egy mester 4—6 legénynél többel nem dolgozhatott; tehát egyik műhely sem fejlődhetett a többi rovására. A verseny nem a több, csak a jobb munkára szorított, így egyenlítőddött ki a vagyonszerzés lehetősége s ezzel vették elejét a szertelen meggazdagodásnak. Viszont minden legénynek biztosítva volt, hogy munkája révén egykor önálló mester lehessen. Voltaképp tehát ez a zárt szervezet a legdemokratikusabb volt. A mester inasai s legényei felett atyai fegyelmet gyakorol; ha kell, meg is fenyíti őket; de viszont atyai oltalomban is részesíti őket; felesége pedig anyailag gondoskodik róluk. Pénzbeli fizetség nincs, csak természetbeni ellátás; az inasok s legények munkájuk fejében szállást, ellátást, ruházatot a mestertől kapnak. Növeli a viszony bensőségét a cseregyermek-rendszer, amely mindenütt el van terjedve. Az anyák azon vetekednek, ki gondozza jobban a másik gyermekét? A kis inas pedig a mester családjával együtt nevelődik; majd ugyanabban a műhelyben éli legényéveit; vándorévei után pedig, ha hazajő s remekje alapján mesterré avatják és tűzhelyet alapít, természetsszerűleg kit választ élettársának? Régi mestere leányát, akivel együtt gyerekeskedett, együtt nőtt fel s aki otthon, édesanyja mellett, korán beletanult a gazdasszonykodásba s tudta, mi a mesterasszony kötelessége és annak azután meg is felelt. Olykor az is megesett, hogy a legény egy-egy elhalt mester özvegyét vette nőül, mintegy beleházasodott a műhelybe; de a műhelybeli szokásoknak akkor is öre lett.

c) A *szakképzés* kérdése teljesen gyakorlatilag, de igen célszerűen oldódott meg: a kis inas, mestere műhelyében élve, segítgetve, évekig ügyesedett; azután, mint legény, eltanulta a mesterfogásokat s belegyakorlódott a munkába. Mikor felszabadult, vándorolnia kellett; a vándorlás kötelező volt, akkor még nem volt se szakiskola, se szakfolyóirat: azt pótolta a *vándorlás*. Azokat az idegen országokat járta be többnyire gyalogszerrel, amelyekben az ő mestersége virágzott. Ott az illető céh oltalmába fogadta, elhelyezéséről gondoskodott. Vándorlás közben a legény világot

látott, tapasztalatot szerzett s a mesterségébe vágó haladást megismerte, így tanul bele mestersége minden csínjába-bínjába; az idegenben eltanult mesterfogásokat hazahozta s azzal otthon a mesterséget előbbrevítte. Mikor hazatért, a régi műhelyben készítette el remekét. Annak alapján avatták mesterré; de munkáját a céh azután is ellenőrizte s a hanyag mestert megróttá, sőt a mesterségtől el is tiltotta.

d) De a szociális kérdés is megoldásra talált. A céh szervezete egyszerű volt. A tagok a legtapasztaltabbat, legérdemesebbet céhmesterré választották, akinek nagy volt a tekintélye; intézkedő joga is tágkörű. Ő kezelte a céhládát, melyben a céh iratait őrizték s a céhperselyt vagy társládát, melybe az adományokat gyűjtötték. Afféle középkori munkásbiztosító pénztár volt ez: gondoskodás baleset, betegség, rokkantság esetére. A céhmester éberem örködött a céh becsülete fölött. A halász-céhben a káromkodás is tiltva volt. A lakatos-céh a megbízhatóságra volt kényes. A mesterré avatás nagy ünneppel járt. Nemcsak az illető céh, hanem az egész polgárság ünnepe volt az: mintegy a mesterség megbecsülését fejezték ki vele. Utána pedig az újdonsült mester köteles volt megnősülni, «beállni a tisztességes emberek sorába», nehogy mint legény, elkorhelyedjék; de azért is, hogy a műhelyben legyen segítőtárs és gazdasszony, aki gondját viseli a háznépnek, aki mosson, főzön rájuk.

Gondoskodtak tisztas szórakozásról is. A korcsmázás tilos volt; de vasárnaponként összeültek énekelni, verset faragni (Hans Sachs s a többi Meistersänger). Az elhalt mestert szép énekszóval kísérték. Szóval meleg, emberhez illő életet éltek.

e) A városvédelem. Ha pedig a várost ellenség támadta meg, a védelemben a céheknek is részt kellett venniök. A város védőfala s a bástyák fel voltak osztva a céhek közt; mindegyik a maga részéért volt felelős. De béke-időben is végeztek polgárőrségi gyakorlatokat és szolgálatot; s maguknak kellett gondoskodniuk fegyverről, lőszerről és élelelről az illető bástyarészre.

Ez az erkölcsileg erősen megalapozott céhszervezet fejlesztette ki a középkori városok gazdasági és társadalmi életét s a középkor bámulatos kézműiparát; de ennek tudható be az ipari munka s azzal együtt a munkás megbecsülése s az abból eredő önérték is s a mesterségre való büszkeség. Sőt maga a városi népesség erősen fejlett lokálpatriotizmusa is, vagyis a szülőváros

szeretete s az azért való áldozatkészség, valamint az önkormányzati szellem. Ezáltal vált a középkori céhrendszer az alkotmányosság támaszává s a józan demokrácia előkészítőjévé.

A céhrendszer összeomlása. Mi okozta felbomlását? Túlélte magát. Visszaélések fészkelődtek be; a felvételt nem az érdem biztosította, hanem a sógorság, komaság. Ez a szűkkeblűség tette a céhrendszert ellenszenvenné. De a szervezet zárt volta, az általa megszabott korlátok sem feleltek meg többé a közszellemnek, mely a szabadipar, a gazdasági szabadverseny jelszavait követte. De azért még sokhelyt egész 48 utánig fönmaradtak s az utolsó céhmesterek¹ még késő vénségükig, mint társadalmi tekintélyek, nagy tiszteletnek örvendtek.

Az újkor gazdasági és társadalmi viszonyai.

A renaissance. A találmányok gazdasági és társadalmi hatása. A reformáció és ellenreformáció. A katholicizmus és protestantizmus.

A középkor lassankint kiéli magát, A vallás megszűnik az állami és társadalmi életet átfogó egyetlen gondolkör lenni. Új eszmeáramlatok keletkeznek; az antik irodalom és művészet diadalmasan vonul be a keresztény kultúrvilágba; a fölfedezések kiszélesítik a szemhatárt s a realizmusnak egyengetik útját; politikailag pedig az európai súlypontot a nyugati államokba tolják át. A találmányok a szellemi világot s az államok szerkezetét alakítják át. A reformáció az erkölcsi megújhódáson át új irányt ad az emberi gondolkozásnak. Megszületik a realizmus, abból a modern természettudomány s azzal egy új civilizáció lehetősége.

A találmányok. Az iránytű megnyitja az ember előtt az óceánokat s a fölfedezésekre vezet. A tengeri utak s új világ-részek fölfedezése pedig átalakítja a gazdasági életet; annak súlypontja az óceánparti országokra tolódik át s kifejlődik a világkereskedelem. Az újvilág kincse Európába özönlik s megindul a gyarmatosítás, majd a nyersanyagbehozatal révén kifejlődik a nagyipar s ezzel *átalakul maga a társadalom is.*

A puskapor átalakítja a hadviselést s azzal a társadalmi szerkezetet: a várfal, a sziklai lovagvár, maga a lovagvért meg-

¹ Brassóban a lakatos-, Komáromban a halász-céhé; az a 80-as, ez a 90-es évek végéig.

szűnik védelem lenni s ezzel elveszti jelentőségét. A lovagság felbomlik; a bandériumok helyét állandó zsoldos hadseregek foglalják el, melyek az abszolút királyságnak válnak tartópilléreivé. A hatalmasok leszállnak váraikból. A városok a bástyafalon túl is kezdenek terjeszkedni. A polgárság megerősödik.

Maga a hatalom forrása is megváltozik: már nem a föld az s a sziklai vár, hanem az arany, a pénz. A tőkeuralom kezd kialakulni. — A könyvnyomtatás a műveltséget beviszi az alsó rétegekbe is, mintegy demokratizálja a tudást s létrehozza a szellemi kapcsolatot a különféle nemzetbeliek közt és lehetővé teszi a népművelést. A bibliát beviszi a nép közé, a krisztusi ige által azt erkölcsileg emeli s ezzel áthidalja a renaissance-támasztotta szakadékot a nép s a felső rétegek közt. így készíti elő a modern demokráciát.

Majd az optikai eszközök tökéletesítése hatalmas lökést ad a csillagászat s az összes természettudományok fejlődésének. A nagyítóval s messzelátóval fölfegyverzett ember a természet s az élet titkait kezdi nemcsak fürkészni de fel is tární. Az asztrológiából (csillagjósáslásból kifejlődik az asztronómia (csillagásztattan), az alchimiából a kémia; majd az orvosi tudomány, az élettan s a fizika. Ezzel elő van készítve a természettudományi alapon felépült modern civilizációnak útja.

A **renaissance** a művészet, irodalom és tudomány terén ragyogó kultúrát teremt, az emberi lélek egyik legcsodásabb kivirágzását. A középkori askézissel szemben az új életörömet s a természeti és művészeti szépbén való gyönyörködést s ezzel a művészet csodás virágbaborulását. De a nagy fény magával hordja árnyékát is: a latin és görög műveltség révén megbomlik a középkori társadalmat összeforrasztotta egységes keresztény öntudat; kifejlődik a tudás gögje s a művelt és műveletlen tömegek közt tátongó szakadék támad; ott túlfinomodás s az erkölcsi fék elvetésével érzéki élvezetekbe sülyedés; itt magárahagyatottság, elszegényedés és eldurvulás; az elkeseredés és gyűlölet a gögös gazdagokkal szemben, amely végül a nagy forradalomra vezet.

De más baj is volt. A feléledt antik műveltség nem az emelkedő, hanem a hanyatló görög-római világ műveltsége volt. A társadalom elpogányosodik. A külső forma, a képek, szobrok tárgya még keresztény, de a felfogás már egészen pogány.

A keresztény erkölcsi felfogást a kor műveltjei lenézik s az a felső rétegekből lassankint kivesz. Kifejlődik az erkölcsi fék által nem korlátozott egyéniség kultusza. Egy korai Übermensch-felfogás. A kereszténység még jó — a tömegnek; a tanult ember túleszi magát rajta. Az orgyilok s a méreg használata napirenden s még meg se igen botránkoznak rajta. A kor erkölcsi felfogásának exponense Macchiavelli. E felfogásra jellemző a Borgiák uralma: a nyíltan üzött fajtalanság és orgyilkosság.

A reformáció s ellenreformáció tulajdonkép visszahatás az elpogányosodás ellen. Felrázza a renaissance érzéki gyönyörűségeibe fült lelkiismeretet. A bibliafordítások révén itt és ott nemcsak a keresztény erkölcsi felfogás éled fel, de maga a krisztusi ige behatol a tömegek lelkébe is; ez meghozza a keresztény erkölcs megújódását s a népneveléssel együtt előkészíti a modern demokráciát. A nevelésügy jelentőségét mindkét részen felismerik s a verseny üdvös hatása a társadalom kulturális fejlődésében nyilvánul. A bírálat szelleme, melyet a hitviták fejlesztenek ki, átcsap a tudomány terére is s ott megindítójává válik a szabad tudományos kutatásnak, mely a természettudományi haladás révén létrehozza a XIX. század ragyogó civilizációját.

A francia forradalom előzményei és hatása.

A falvak elszegényedése. A fényűző udvar. A szellemi mozgalmak. A gazdasági szabad verseny. A modern Franciaország. Az ipari forradalom. A pénzgazdaság kialakulása. A gőzgép s a köszén alkalmazása. A gyártelepek. A válság. A pauperizmus. A munkászendülések. A tőke-uralom kialakulása. A sztrájk. A nép politikai felszabadítása.

Az abszolút monarchia imperialista és dinasztikus politikája egyik háborúból a másikba sodorta az országot. A merkantilista gazdasági politika pedig a jövedelmező ipart és kiviteli kereskedelmet támogatja, a mezőgazdaságot ellenben elhanyagolja. Az iparral együtt fejlődik a fényűzés; a mezőgazdaság elhanyagolása pedig maga után vonja a nyomort. A folytonos háborúhoz akkor is három dolog kellett: pénz, pénz, pénz; de azonkívül ember és ló, meg igavonó állat. A pénzt az adóprés szorította ki, főleg a parasztból. Az emberanyagot akkor is a falu adta. A lovat, marhát pedig a falusi gazdaságoktól rekvirálták. Tehát, míg az udvar örült fényt üzött s esztelen élvezetekbe merült, a kiszipolyozott

falu elszegényedett; a férfimunkát az asszonyok s öregek végezték úgy, ahogy tudták; a föld trágya híján annyira kimerült, hogy alig adta meg a vetőmagot. Igás jószág híján a nép maga húzta az ekét, vagy az asszonyok faásóval maga ásogatta fel eke helyett a szántóföldet. A nyomor pedig oly nagy lett, hogy — míg IV. Henrik idejében a parasztnak minden vasárnap hús főtt a fazekában — most még mindennapi kenyér se jutott; a nép koplalt, éhezett; az anyák csecsemőiket nem bírták szoptatni, sok gyermek éhen pusztult; a sanyarú élet megrövidítette az emberéletet; halt a nép, mert a ragadós betegségnek az elsatnyult szervezet nem bírt ellentállni. S míg a földművesnép végínségre jutott, Versaillesban állt a dáridó, a dözsölés. S növelte a bajt a kiváltságos osztályok gögje. Az elkeseredés nőttön-nőtt. A vidék nem tudott eleget termelni. Paris éhezett. Az éhséget mesterségesen is fokozta a gabona-elrejtés. A versaillesi udvar «Vulkánon táncolt». Az államkincstár kiürülve, az állam eladó-sodva.

Ehhez járult a forradalmi szellem a lelkekben; az encyklopedisták mozgalma, a Rousseau-i új természetfilozófia. Az ó-világ minden eresztékében recsegett-ropogott. A forradalom kitörése elkerülhetetlen volt. A korhadt régi világnak össze kellett omlania. A rémuralom őrzőgéseiben az évtizeken át fölhalmozódott elkeseredés robbant ki; az tombolta ki magát. De nemcsak az: a forradalom tüzeit büns kéz szította (lásd Barruel abbé könyvét az illuminatikról). Napóleon aztán a káoszban vaskézzel rendet teremtett. A modern Franciaország kialakult.

Az új világ politikailag felszabadította a népet; kimondják a törvény előtti egyenlőséget; a jobbágy urává lett földjének. A céhek korlátai összeomlanak; a kiváltságokat eltörlik; a közteherviselés elvét törvénybeiktatják, kimondják a vallások egyenjogúságát, a tanszabadságot s az általános védkötelezettséget. Politikailag tehát felszabadult a nép. Ámde gazdaságilag a forradalom nem tudta megalkotni a várva-várt jobb világot. Miért? Mert a forradalmi jelszavak a valóságban másképp érvényesültek, mint az elmélet megalkotói elgondolták. A szabadságból lett a gazdasági szabad verseny, mely a gyöngét kiszolgáltatja az erősnek, ennek pedig kedvezett a gyöngé rovására. Hogy lehetett itt szó az egyenlőségről? A politikai elnyomást a gazdasági elnyomás váltja fel, a feudalizmus helyébe lép, mint új gazdasági és szó-

ciális nagyhatalom: a tőke, melynek uralma ridegebb, kegyetlenebb, mint a földesúré valaha volt. Mivé lesz itt a testvériesség?

Az ipari forradalom.

A politikai forradalom hatását betetőzi a gazdasági forradalom, mely amazzal egyidejűleg, a XVIII. század végén, vér nélkül, szinte észrevétlenül ment végbe, de hatásában szinte még mélyebbreható volt: alapjában forgatta fel a régi gazdasági rendet s annak omladékain egy új világot teremtett meg.

A naturál-gazdaságot felváltja a pénzgazdaság.

Az ipari forradalom Angliában kezdődött a gőzgép feltalálásával s a kőszénnek tüzelőül való felhasználása folytán.¹ A gőzgép a termelés méreteit meghatványozza. Megindul a tömegtermelés. Az emberi munkát a gép helyettesíti. Óriási gyártelepek keletkeznek. A gőzhajó lehetővé teszi a gyarmati nyersanyag korlátlan mennyiségben való átdobását az Óceánon. A kisipart felváltja a nagyipar, a kézi munkát a gépmunka, a naturália-gazdaságot a pénzgazdaság. Hirtelen nagy vagyonok keletkeznek. Megindul a tőke-halmozódás. S kialakul a modern méretű világforgalom s a világpiac.

A gazdasági élet bámulatosán nekilendül. A termelés soha nem sejtett arányokat ölt. A nemzeti vagyon rohamosan szaporodik. Anglia ipara, kereskedelme révén a világ gazdasági életében vezet, annak irányt szab s azon uralkodik.

De míg a tőkészek kezén a milliók halmozódnak s a nemzeti vagyon rohamosan nő, lenn, a szociális élet mélységeiből morgás hallszik, az éhező munkástömegek a gyárakat rombolják s az éjszaka sötétjét a kastélyok tüze világítja be. Mi ennek az oka?

Az, hogy a gyártelepek a kőszénmedencék mellett keletkeztek. A nagy bér a falusi népet odacsalogatta, előbb a férfiát, majd az asszonyt, sőt a gyermeket is. Ámde ott nem gondoskodott róluk senki. Hányódtak-vetődtek, korcsmai életre voltak utalva. Míg falujókban megvolt a saját otthonuk, a saját társas körük, ahol őket ismerték, becsülték: itt nem törődött velük senki. Itt se otthon,

¹ James Watt 1770. föltalálja a gőzgépet, Robert Fulton 1806. a gőzhajót, Stephenson 1825. a vasutat. Awkrwright már előbb tőkéletesíti a gombolyítót s a szövőszéket.

se családi tűzhely, se templom, se iskola. A gyerek nem tanult, a felnőtt nem hallotta az Isten ígését. Elvadultak s a család szétzüllött. Tűzhelye nincs, tehát a korcsmára szorul. A korcsmai ipar ekkor lendül fel s az alkoholizmus ekkor válik a nemzet életerejét fenyegető nemzeti veszedelemmé. Mert ott az ital nemcsak a férfi-, hanem az asszony nép közt is elterjedt, sőt a gyermekeket is satnyította. Az alkoholmérgezés folytán a közegészség romlik, a munkásnép degenerálódik, a tébolydák, börtönök telnek.

Ehhez járulnak a gazdasági bajok. De más baj is van. Az, hogy a nagy kereset megvolt, de az a megélhetést nem biztosította, mert a pénz vásárlóereje csökkent, mint mostanában. A jobbágnak mindene megtermett, a céhbeli legényt mestere mindennel ellátta. A gyárban mindkettő rendetlen életet él, nélkülöz, így proletariázódik el a falusi nép s a városi kisiparos, aki a nagyiparral nem bírja a versenyt. A gyár nem megrendelésre dolgozik, hanem tömegesen, anonym vevőknek termel; nem is mindig szükséges cikket; tehát olykor nem tud termelvényén túladni. A raktárak telnek, a készlet nem kél el. Beáll a túltermelés s azzal a válság, A tőkés úgy segít magán, hogy az üzemet egy időre beszünteti; munkásaival nem törődik, azokat szélnek ereszti. A munkásra ez az idő a koplalást jelenti. Nincs munka: nincs kenyér. A korcsmaros hitelez, de uzorakamatra. A nyomor nőttön-nő. Mindig újabb munkanélküli, koplaló tömegek jönnek. A beszüntetés addig tart, míg a felhalmozott készletek el nem kelnek. S ha végre a munka meg is indul, annyi a kínálkozó munkás — asszony, gyermek is — hogy azok a munkabért lenyomják, így fejlődik ki a tömegnyomor, a pauperizmus, melyről a középkor nem tudott.

Az elvadult, elkeseredett tömeg gyűlölete zendülésekben robban ki; rombolják a kenyéradó gyárat, fölperzselik munkaadójuk kastélyát. Miért? Mert a kenyérhez jó szót sohasem kaptak. Mert a viszony munkaadó és munkás közt már nem patriárkális, hanem elridegült. Egyfelől a tőkés rideg önzése és zseberdeke s ami még rosszabb, a kapzsi közvetítők — a munkafelügyelők, munkaüzérek serege. Másfelől az elvadult, nyomorgó munkás tehetlensége, szervezetlensége. A munkáslázadást szuronnal elfojtják, a vezetőket bebörtönzik. A munkásság végre a saját ereje tudatára ébred, életösztöne megtanítja a védekezésre: ha a gyárosnak lehet a munkát beszüntetnie, miért ne lehetne nekik is? Egyszerre kiállnak a munkából: ez a sztrájk. Félelmetes fegyver

az elkeseredett munkásság kezében. Ezzel kidacolják maguknak, amit akarnak.

S az állam mindezt csak nézi. A gazdasági éltben a *laisser-faire*, a non-interference (be nem avatkozás) elve uralkodik.

Csakhogy a szurony és sztrájk nem orvosság. Attól a társadalom sebei nem gyógyulnak be. Mi fogja azokat begyógyítani? Az okos szociálpolitika.

A társadalmi lelkiismeret ébresztői.

Shaftesbury. A gyermekmunkások helyzete. Részítés a non-interference elvén. —

Ruskin. A szép apostola. A középkori s a mai munkás. Kézimunka s gépmunka.

A munkásoktatás s a munkásmúzeum. A társadalmi felelősség. — Toynbee.

A settlement-munka s a University Extension. — A szövetkezetek. A rochedalei takácsok. Raiffeisen — a hitelszövetkezetek. Schultze-Delitzsch.

Shaftesbury, Ruskin, Toynbee. E három név fordulópontot jelez a modern társadalom fejlődésében. Eddig a rideg önzés, a *laisser-faire* elve járja. Ok indítják meg a modern szociálpolitikát.

Shaftesbury látja meg először a munkaadó visszaéléseit, főképp a gyermekmunkással szemben. Különösen kettő ragadja meg: a kis kéményseprőinasok s a bányászgyermek sorsa.

A köszén alkalmazásával megváltozik a kéménytípus is. A hajdani — fafűtésre szánt — öblös kéményekbe, hogy a huzat erősebb legyen, magas, szűk, vasból való sípkéményeket húznak, olyikba hármat-négyet is. A golyózást akkor még nem ismerik, a kéményseprő-legény a sípkéménybe nem fér fel; tehát gyermekeket fogadnak fel, 8—9 éves kis fiúkat, kis leányokat, s mivel a bőrruha akkor is drága, többnyire meztelenül eresztik őket fel a kéménybe. Szegénykék ott könyökkel, térdel támaszkodnak, a forró korom perzseli, a szénfüst fojtogatja őket, sok inaska beleeszedül a parázsba; soknak keze-lába összeég, majd mindé elgörbül; tüdejük tönkremegy s idő előtt pusztulnak bele a nem nekik való munkába.

A kis bányászgyerekeket pedig — 8—10—12 éves kis fiúkat, kis lányokat — a tárna-átjáróknál alkalmazták a nagy vasajtók nyitogatására, csukására, melyek célja az volt, hogy a szenes taligákat áteresztvén, a tárnákat egymástól elzárják. Ott álltak szegénykék naphosszat félig meztelenül a fojtó szénporos levegőben, a vaksötétben; villamvilágítás még nincs, se magnéziumfény. Ők

tehát ott állnak egyedül a nyirkos sötétben, hallják a csákányok csattogását, a taligák dübörgését, mindazt a földalatti neszt, ami a gyermeki képzeletet fölizgatja, a gyermeket félelemmel, borzadállyal tölti el. Olykor egy-egy patkány is végigszalad rajtuk, sőt ha a fáradság őket elnyomja és olyik elalszik, az alvó gyermeket ki is kezdi. Csoda-e, ha a bányászgyermekek közül is alig nevelődött fel egy-kettő? Belepusztultak azok is a munkába. S lelketlen munkaadójuk nem törődött velük. Kialkudott bérüket pontosan megfizette. A többi nem az ő gondja. Ez volt a *laisser-faire* (amiről Dickens a Karácsonyi Ének-ben oly megkapó képet fest) a gyakorlatban.

Erre hívta fel Shaftesbury a közfigyelmet. Hogy a törvényhozást megmozgathassa, lemond helyéről a lordok házában s képviselővé választatván magát, törvényjavaslatot nyújt be, követelvé az állam beavatkozását a gyermekmunkások javára. Az egész ház megbotránkoszik, a felháborodás általános. A lelketlen munkaadók ellen? Dehogy! Shaftesbury ellen, mint aki a korlátlan egyéni szabadság szent elvét akarja megsérteni. Csorbát ütni a gazdasági szabad verseny elvén, beleavatkozni az emberek magánügyeibe — hallatlan merénylet! A javaslatot egyhangúlag leszavazták, őt magát pedig majdnem közveszélyes örültnek tekintették. De Shaftesbury nem azért volt angol, hogy az akadálytól visszariadjon. Csak annál nagyobb erőfeszítéssel harcolt céljáért. Társaságban, gyűlésen, a parlamentben, a sajtóban agitált. Esztendőre újra beterjesztette javaslatát, újra leszavazták, de már nem egyhangúlag. Javaslatát igazi angol szívóssággal évről-évre megújította, az agitálást lankadatlanul folytatta, közben táborá egyre nőtt. Végre — harminc évi küzdelem után — elfogadták javaslatát s törvény mondotta ki, hogy az államnak nemcsak joga, de kötelessége is megvédeni a gyöngét az erős túlkapásaival szemben. S ezzel meg volt törve az első rés a *non-interference* (a be nem avatkozás, vagy *laisser-faire*) elvén s megindult a modern szociálpolitika; voltaképp ez a törvény volt az állami szocializmus kezdete.

Ruskin a társadalmi felelősségérzet ébresztője s a szabadoktatás megindítója. Mint dúsgazdag ember s kora egyik legnagyobb esztétikusa és oxfordi egyetemi tanár, a munkásokat kezdi esténként rajzra oktatni, eredeti műremekeket mutogatva, magyarázgatva nekik. De meglepődve látja fásult érzéketlenségüket és közönyüket. Annak keresi okát s azt abban találja, hogy

rút gyártelepeiken élve, elvesztik fogékonyságukat a természet szépségei iránt, amelyet nem is ismernek s így a művészi szép iránt is, amely amannak csak visszfénye. Ezt a fogékonyságot akarja bennük fölébreszteni. Mi módon?

Sheffieldhez, az angol acélipar középpontjához (amely tehát tipikus, rút gyárváros) néhány kilométerre telket vásárol s arra felépítteti a Munkásmúzeumot, amit eredeti műremekekkel s értékes másolatokkal szerel föl; azzal ajándékba adja a munkásoknak; de egy kikötéssel: hogy oda csak gyalog szabad menniök (nem is vitt oda kocsit). Mit ért el ezzel? Hogy amíg a városi munkás a mezőn, a fák alatt odáig elballagott, eget, földet, virító mezőt, zöldelő fát látott, pacsirtaszót hallott, szemelke megtelt a természet szépségével s azután fogékony lett a művészi szép iránt is.

De itt meg nem állt. Tovább kutatott. Azt vizsgálta: miért nem szereti a mai munkás mesterségét? Miért szégyenli? Miért oly elégedetlen? S mi lehet oka annak, hogy a középkori munkás nem keresett annyit, nem is volt oly független, mint a mai, mégis több örömét lelte munkájában s önérzetesebb volt? És megállapította, hogy ennek oka a munka természetében rejlett. A középkori gót építő-mester a munkásának odaadott egy darab követ azzal, hogy ebből oszlopfőt, vagy ablakfejet faragjon; a díszítést rábízta. Ki miben kedvét lelte, azt faragta ki rá: állatot, embert, falevelet, virágot. De aztán örömét is lelte benne; képzelőereje, alkotó ösztöne kielégült; büszke volt művére, megszerette mesterségét s önérzetesen vallotta magát kőfaragónak. Míg a mai munkás? Ha kőfaragó, százsámra kénytelen az eléje szabott minta szerint unalmas triglyphet vagy tojásidomot egy kaptára faragni; ha üveg-munkás, hétszámra mindig az üveggyöngyöt szabdalja; ha acél-munkás, esztendőszámra mindig a tű fokát, vagy a tű hegyét köszörüli. Hogy lelje örömét abban? Emberi képzelete, alkotó ösztöne elsorvad. Gépies munkája közben idővel géppé válik maga is, aki lélektelenül végzi a rárótt munkát, amelyet kínos tehernek érez. Hol venné magát benne a nemesebb önérzet, hogy szeretné meg mesterségét? A gépies munka oka annak, hogy elégedetlen, fásult, irigy. «Ha azt akarjátok, hogy újra emberi, örvendő lélek legyen benne, újra emberré kell tennetek: módot kell adnotok arra, hogy emberi tehetségeit gyakorolja. Tehát a gyárimunka helyett vissza a kézimunkához!» És kimutatja, mennyivel szebb, nemesebb még a kezdetleges kézimunka is a

legtökéletesebb gép munkánál, mivel az az emberi lélek örömét, kedvtelését, ízlését, küzködését, hangulatát fejezi ki; míg a gépmunka nem fejez ki semmit. Korszakalkotó változást idézett elő ezzel a közízlésben. A barbár gyanánt lenézett gótika szépségeit ő tárta fel újra; a népipar iránti érzéket ő élesztette fel; a kézimunkát ő hozta divatba. Még a kézi szőttest is. Wight szigetén szövőműhelyt állított fel; a szövőszék mintáját (mivel az angolországiakat rég feltűzelték) maga rajzolta le Giotto firenzei tornyának domborművéről. A műhely nem járt üzleti haszonnal; de az angol ízlés megváltozott s az angol művelt leány kelengyájének legkedvesebb darabja a kézi szőttesek s a kézi varrottások lettek.

Egyébben is átalakította a közízlést. Kora mesterkélts divatját s művészetét visszavezette a természethez; kimutatta a természetes formák szépségét, gazdagságát s ezzel a divatot és műízlést is átnemesítette; a modern tájképnek is ő nevelt megértő közönséget.

Idáig mint esztétikus működött. Élte delén túl az esztétikus a társadalombölcsező s a szociálpolitikus váltja föl. A munkáskérdés, amely eddig csak esetleg merült föl műveiben, élete fő problémájává vált; s megállapította, hogy a munkásnép erkölcsi és szellemi sülyedésében a vagyonos, művelt osztály a vétkes, amely a szegényebb osztályokkal nem törődött. Ezzel szemben a noblesse oblige elvét állítja kora művelt, vagyonos osztálya elé, felelőssé teszi őket a népért, amelynek vezetésére hivatvák és azt hirdeti, hogy a vagyon s a műveltség a, néppel szemben munkára és áldozatra kötelez. Közgazdasági téren pedig hadat üzent az önző, rideg klasszikus iskolának s a gazdasági szabad verseny helyett a gyöngék védelmét teszi kötelességévé államnak és társadalomnak és minden emberi lélek egyenlő értékére utalva, minden ember számára a megélhetés jogát követeli; az angol munkásokhoz intézett leveleiben pedig azokat oktatta, ezzel a megértést, a társadalmi békét munkálva.

A keresztényszocialista szót akkor még nem ismerték; de Ruskin már az volt a szó evangéliumi értelmében. S ha az akkori angol társadalom átnemesült s ha felelőség- és kötelességérzet dolgában példaadója lett minden ország társadalmának és ha Angliában — dacára az industrializálódásnak — a társadalom békés fejlődése két emberöltőre biztosítva volt s ott az ellentétek nem élesedtek ki úgy, mint a kontinensen: az főleg a Ruskin

nemesítő hatásának köszönhető. Vegyük ki ezt a nemesítő hatást az angol közéletből — s szinte el se képzelhető, hová fajult volna ott a rideg önzés. S ha ma a viszonyok ott is megromlottak onnan van, hogy a nemes ruszini hagyomány feledésbe ment, a bolsevista áfium pedig ott is megmételtyezte és elhódította a hiszékeny munkásnépet.

A szép apostolának¹ óriási szuggesztív hatása volt, főleg, a nőkre s tanítványaira. Példája sokakat magával ragadott. Ez utóbbiak közül főleg Toynbee Arnold volt az, aki nemcsak utánozta, de a társadalmi munkában felül is multa mesterét. Mint előkelő, gazdag ifjú lemond a világi élvezetekről, London Eastendjében telepszik meg (a legszegényebb s legzülöttebb népréteg közt) s ott néhány barátjával együtt megalapítja a legelső settlement-munkát, a róla elnevezett Toynbee-hallt. A letelepedéssel megnyerte az ottani nép bizalmát. Azután oktatta őket, mindenféle ügyes-bajos dolgukban jó tanáccsal, tettel segítette s a korcsma helyett nemesítő szórakozásról is gondoskodott, zenére, dalra taníttatta őket. Ez a munka (úgy a settlement, mint az oktatás: a University Extension) azóta műveltségként mindenütt elterjedt. A céltudatos szociális munkának s a szabadoktatásnak tehát ők vetették meg alapját.

A szövetkezetek.

A munkásság helyzetének javítását a sztrájkjal dacolja ki. De az nem orvoság a társadalom sebeire, mert a társadalmi béke helyett a harcot fokozza. *A gyógyulást a szövetkezetektől lehet várni.*

Maga a gondolat nem új. Már Owen Róbert, gyáros létére a munkásnép sorsának javításán törvén esztét, annak eszközét a szövetkezeti gondolatban látta. De a megvalósítás érdeme a *rochedalei takácsoké*. A falusi szatócs s a truck-rendszer őket is kiuzsorázta. Természetes józan eszükkel jöttek rá, hogy a legszükségesebb élelmicikkeket, filléreiket összetéve, ők maguk is, bevásárolhatják. 1844-ben a 25 takács felállítja a legelső szövetkezeti boltot, abban felváltva maguk árulják a portékát; s szóbeszéddel kinevetéssel nem törődve, szívós kitartással fejlesztették szövetkezetüket s biztosították általa családjuknak a jobb ellátást s a tisztességes megélhetést. Példájuk mihamar követőkre talált. A szö-

¹ Így nevezték el Ruskint.

vetkezetek Angliaszerte elterjedtek, felvirágoztak. Két emberöltő alatt óriási szervezetet alkottak, mely az egész országot behálózta; kötelékébe kétmillió tag tartozott, tehát áldásait ugyanannyi munkáscsalád élvezte. 1900 körül Rochedaleben a legszebb ház az ő üzletük; saját gyáraik termékét saját hajójukon szállítják. De a népművelődésnek is fontos tényezői: minden nagyobb szövetkezeti központ egyúttal a kultúra központja is. Tehát az angol társadalmi békének értékes támaszai.

Angliából ez a mozgalom a kontinensre is áterjedt; s ma már nincs félig-meddig művelt ország, ahol szövetkezet ne lenne: a népre mindenütt áldás: Indiában csakúgy, mint a Fokföldön, Ausztráliában csakúgy, mint Kanadában.

Németországban az uzsora megfékezésére *Raiffeisen* alapította Neuwiedben a hitelszövetkezetet, mely a falusi jólétnek lett fontos tényezője: Schultze-Delitzsch pedig a városi iparosnép számára alapított hasonló szövetkezeteket.

Mivel a szövetkezetekben az önszegély elve érvényesül, a népet nagykorúságra nevelik; a kis anyagi erők egyesítésével pedig a kisembert is versenyképessé teszik a nagytőkével szemben: amellet tagjaikat erkölcsileg is fegyelmezik. Mindezzel a szociálpolitika becses eszközeivé válnak. Ebben áll társadalmi jelentőségük.

Így alakult ki a modern gazdasági és társadalmi szervezet.

Azonban az áttekintés nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg korunk egy másik fontos mozgó erejéről: a *nacionalizmusról*. Bár Dante már az olasz egységnek, tehát a nemzeti gondolatnak volt kora által meg nem értett előhírnöke, a nemzeti érzés a közép- és újkorban, csak mint latens erő működött. Sőt Németország műveltjei közt Goethe idejében a világpolgáriság kapott lábra. Napóleon erőszakos államfeldarabolásai azonban mindenütt kiváltották a nemzeti öntudat felébredését. A népek csatája egyszersmind a nemzeti eszme diadalát is jelentette. Ezt fejezi ki az irodalomban és zenében a *romanticizmus*, a nemzeti múlt felelevenítése.¹ A nacionalizmussal új, értékes s hatalmas suggestív evolúciós erő állt a társadalmi fejlődés munkájába, amely a nemzetek egészét megtudta mozdítani s nagy erőfeszítésre, sőt

¹ A nemzeti hősmundák és mythosok felnyitása — a Nibelungének, a Grálmonda, Tegnér Frithiof-mondája, Vörösmarthy Zalán futása, Wagner dalművei.

önmegtagadásra bírni s ez végeredményben nemcsak a német, olasz, illetve lengyel egységet hozta létre, hanem — főleg a pánszlávizmus révén — megindítója lett Európa térképe átalakításának, elfajulásai révén pedig a legújabb államalakulásoknak. Amerikában, Kínában, Indiában, Egyiptomban most ébred ez s ki tudja, nem fogja-e szétfeszegetni a világ mai hatalmi kereteit?

Hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése.

A honfoglalástól Mohácsig.

A gazdasági berendezkedés. A társadalmi állapot. Szent István. Az ország gazdasági és szociálpolitikai szervezése. A telepítések. Szent László. Kálmán. Az Arany Bulla. A tatárjárás. Az Anjouk, a virágzás kora. Mátyás; a renaissance-kultúra hazánkban. A süllyedés kora.

Ma, mikor hazánk földjét ebek harmincadjára vetették, nem árt visszanezünk a múltba. A jogot a jövőhöz az adja meg.

Mi jupon lett itt uralkodó faj a magyar? Nemcsak az erő, hanem a kultúrértékek jogan, miket őshazájából hozott magával. Mik voltak azok az értékek? A tisztult erkölcsi felfogás; erre mutat a nőtisztelet s az adott szó szentsége. A tisztult vallási felfogás; még természetimádók, de már az egy Istenben való hit kialakult; ez tette őket alkalmassá a keresztény hit fölvetelére. Az alkotmányos érzék: ezt tanúsítja a Vérszerződés. A nemzetiségekből álló törzsekbe szakadozott harcias nomád nép itt forr össze nemzetté. «A tanácskozásból senki ki ne zárassék» — ebben már benne van az alkotmány csírája. Szent István csak továbbfejlesztette, az Arany Bulla csak megerősítette a nem írott, de a hagyományban élő ősi alkotmányt. Ezzel tehát voltaképp az angol Magna Chartát is megelőztük. Az államalkotó képesség s a politikai érettség, amit maga a honfoglalás ténye bizonyít legfényesebben. E földön évszázadokon át a néphullámok csapkodtak; államot alkotni itt egy faj sem tudott, csak a magyar. Mi tette arra képessé? A törvénytisztelet és a felelősségérzet. Az elsőt a Vérszerződés ama pontja fejezi ki, mely szerint «aki a szerződést be nem tartja, annak úgy hulljon vére, mint az övék»; tehát a törvényszegést halállal büntetik. A másodikat az a tény, hogy az ország védelmét s a kormányzás gondját kezdettől végig a magyarság vállalta s az idetelepedett fajokat oltalmában az részesí-

tette. Továbbá az a csodás intuíció, mellyel Árpád birtokába veszi az országot, egész annak 1000 éves határáig; maga ez a határkitűzés bámulatos államalkotó ösztönre vall. De gazdasági és társadalmi szempontból is a messze jövőbe kiható. Minket itt ép ez a két szempont érdekel. A magyar a síkságot szállja meg — ezzel biztosította uralmát a hegyvidék fölött is. Az itt talált népek közül az önként csatlakozókat testvérül fogadja, minden jogban részesíti; akiket fegyverrel kell leigáznia, azokat szolgaságra veti: de az sem az ókori értelemben vett rabszolgaság. És egyikkel szemben sem vérengző.

Ez a bölcs mérséklet teszi lehetővé, hogy a maroknyi hódító magyarság — számukat legfeljebb 150.000-re teszik — lassanként az összes itt talált fajokat be tudta olvasztani. Ez jellemzi eleink későbbi telepítési politikáját is. (Erről alább bővebben.)

Gazdasági szervezetük alapja voltaképp már az Etelközi szerződésben le van téve: «Amit közös erővel szereznek, azon mindnyájan osztoznak». Mit jelent ez? A hűbériség korában, mikor a földdel Európaszerte a fejedelem rendelkezik, eleinknél a jogforrás nem a fejedelem, hanem maga a nemzet. Mily tisztult, majdnem modern közjogi felfogás!

Ép oly bölcsességre vall gazdasági berendezkedésük a honfoglalás után is. A birtokforma: törzsbirtoklás a megszállás jogán, tehát az egytörzsbeliek közt birtokközösség; de egyéni művelés, vagyis a munka gyümölcse: magántulajdon. (Akkor még t. i. megvolt a birtokközösség feltétele: a gyéren lakott, tágas terület.) A későbbi ősiség voltaképp ennek az ősi rendszemek volt a középkori kiadása: azért gyökerezett az be oly könnyen a magyar jogtudatba.

Így alakul ki az ország az Árpádok, e vaskezű, őserejű, tehetséges faj uralkodása alatt, mely bámulatosan tudott alkalmazkodni a haladó kor szükségleteihez és eszméihez. Már Géza a végzetes csatavesztések következtében elrendeli az állandó letelepedést s ezzel helyhez köti a nyugtalanvérű, szilaj magyart, aki rekviráló hadjárataival egész nyugatot rettegésben tartotta; a fejedelem belátta, hogy ebből baj lehet és szerzeteseket hív be, hogy a keresztény hitet terjesszék. Szent István apostoli buzgalommal, de vaskézrel téríti az új hitre a magyart. S a legifjabb keresztény állam uralkodóháza háromszáz év alatt öt szentet adott az egyháznak (akkor ez volt a modernség), tehát többet, mint a többi

európai uralkodóházak együttvéve. Ezek közül a maga nemében mindegyik a legkiválóbb volt.

Minket itt főleg *Szent István* érdekel.

Csodálatos államszervező lángész, akihez csak Nagy Károlyt lehet hasonlítani; ámde Nagy Károly birodalma halálával háromfelé szakadt, Szent István ellenben oly szilárdan megalapozta a magáét, hogy az 1000 év viharait kiállotta s még ki fogja állani a következő 1000 évét is, ha az általa lerakott erkölcsi alapokhoz hívek maradunk. Minket az ő államszervező munkája főleg gazdasági és szociálpolitikai szempontból érdekel. Az ország területét vármegyékre osztja fel: a várak köré a várjobbágyokat telepíti, akik háborúban katonáskodnak, békében a földet művelik. A művelt Nyugatról a várak oltalma alá iparúzó elemet telepít, ezzel megveti a városok fejlődésének alapját. Gondoskodik vásárokról, tehát az adás-vevés lebonyolításáról, amiből később a kereskedelem fejlődik. A kereszténység fölvételével a magyar nemzetet a nyugati kulturközösségbe kapcsolja be. Szerzeteseket telepít be, akik a népet földművelésre oktatják s iskolákat állítanak (a bencések). Szervezi az országos rendeket, megadva ezzel a társadalomnak a kornak megfelelő tagozódást. Sőt a farai iskolákban — a XI. század elején! — még a népoktatásról is gondoskodik (a kor szükségletének megfelelő formában a hitoktatásról). Uralkodói felelősségérzetének pedig bámulatos megnyilatkozása intelme fiához, Szent Imre herceghez. Őt nemcsak a «szent», de a «nagy» név is megilleti. Ő volt a magyar történelem legelső szociálpolitikusa.

A szerzetesek kultúrmunkája az Árpádok alatt egyre fejlődött. A XII. században a franciaországi ciszterciek és premonstreiek jönnek be, iskolákat, levéltárakat alapítanak s koruk mezőgazdasági haladását terjesztik. Sőt női zárdák is keletkeznek, melyekben a leányokat oktatják.

De az Árpádok bölcsessége főleg a telepítésekben nyilvánult. Befogadták ők a földönfutóvá lett kunokat is: de ha maguk telepítettek, mindig kultúrelemeket hívtak az országba: így a városokba olasz, német, majd francia és görög iparosokat, kereskedőket és bányászokat: II. Géza pedig az árvíz által hajléktalanná vált németalföldieket és a rajnamellékieket hívta be s egyik részüket az északi, másikat az erdélyi hegyek közé telepítette le; kiváltságokat adott nekik, teljes önkormányzatot saját grófjaik

alatt. Amazok, a zipserek alapították a 16 virágzó szepesi várost s bár ősi nyelvüket megőrizték, érzésben teljesen hozzánk forrtak; emezek, az erdélyi szászok, szintén virágzó földművelést és iparúzó kereskedő-városokat fejlesztettek, műveltségükre pedig jellemző, hogy már a XVII. században volt kötelező népoktatásuk. Sajnos azonban, ők nemcsak nyelvükben, hanem érzésükben is idegenek maradtak.

Az Árpádok közül, mint a középkori keresztény öntudat képviselője, Szent László vált ki, a keresztény hős lovag mintaképe. De szigorú törvényhozó is volt, aki az elvadult népet vaskézzel megfékezte. Az istenítéletet nálunk ő honosította meg; a lopást kézlevágással, a rágalmazót nyelve kitépésével, a fajtalanságot szemkiszúrással büntette. Ma ez kegyetlenségnek tűnik fel, de az akkori európai igazságszolgáltatásnak teljesen megfelelt.

Viszont Kálmán, a nagyeszű Árpád, felvilágosodottságával korát századokkal megelőzte. Míg Európaszerte, széltiben az istenítélet és boszorkányégetés járja, ő kimondja a merész szót; «A boszorkányokról, akik nincsenek, ne legyen szó». És bámulatos gazdaságpolitikai intuícióval tengert szerez a magyarnak, nem nyugszik, míg Dalmáciát meg nem hódítja s ezzel bekapcsolja az országot a világforgalomba: a XI. század végén — 400 évvel Colbert előtt! A XII. században pedig Veszprémben már egyetem is keletkezik.

II. Endre alatt neje, Gertrud pazarlása és saját prédasága folytán a kincstár kiürül; az adószedést zsidóknak és izmaelitáknak adja bérbe, kik a népet sanyargatják. A pénzszolgáltatásért a zsidókat mindenféle kedvezésben részesíti; törvény előtt egy zsidó tanúsága két keresztényével ér fel. A nép elszegényedik (Tiborc hú típusa a kizsarolt jobbágnak); a királyi tekintély aláhanyatlik. Az 1222.-i Arany Bulla nemcsak az alkotmány betartását biztosítja, hanem egyszersmind nagy horderejű birtokpolitikai reformokat is tartalmaz: megtiltja a királyi javak elajándékozását, megszabja a végrendelkezési jogot s leányági örökösödést (a vagyonszám $\frac{1}{4}$ részére). Ellenállási záradékában pedig a nemzet politikai érettsége jut kifejezésre.

III. Béla egyrészt a görög udvarból hozta magával a műveltséget s pallérozni, hiedelemre szoktatni igyekezett kemény kézzel is szilaj, nyakas nemzetét; másrészt második neje, a francia királyleány révén, az akkori francia műveltséget honosította meg

az országban. A premontreiek a gazdasági és szellemi kultúrát hozzák magukkal: a gótika első remekeit francia építészek építik; a magyar lelket a francia költészet termékenyíti meg, viszont a francia népmesébe bevonul a magyar királyleány alakja.

A művelődésnek ezt a föllendülését a tatárjárás teszi tönkre. Szinte elképzelhetetlen a pusztulás, amely nyomában maradt. A népesség kiirtva, — az agyonverték csontja halomszám áll; a levegőt oszlásnak indult emberi hullák és állati dög fertőzteti. A föld vetetlen; az igavonó állat kipusztítva, a falvak elhagyatva; fölperzselve. Ily állapotban találta az országot IV. Béla. De nem csüggedt el. Istenbe vetett rendületlen hittel fogott az ország újjáépítéséhez. Jó ezt ma emlékünke idéznünk. Emberfölötti erőfeszítéssel fogott munkához. A halottakat eltakarította, a dögöt elásatta, a falvakat fölépíttette, vetőmagot, igavonó állatot szerzett, drága pénzen, uzorás kamatra a fukar szomszédtól (Frigyes osztrák hercegtől), az elnéptelenedett vidékeket újra betelepítette: utakat épített: szigorú törvénnyel rendet teremtett, s aztán — látván, hogy ellentálni csak a kőbástyás városok tudtak — a városokat bástyával vétette körül. Aztán leszámolt a rossz szomszédal is. De a romokból újra fölépítette az országot. Mi volt ez az akkori közlekedési viszonyok közt? — ma alig tudjuk kellőleg méltányolni.

Sajnos, az utolsó Árpádokban e nemes faj kiélte magát. Az ő és utódaik gyengesége folytán előbb a kunok, majd az oligarchák hatalmasodtak el. A kiskirályok a népet sanyargatták, az ország elszegényedett (László szekere).

Az aláhanyatlott országot csak Róbert Károly kemény keze szedte újra rendbe. Az Anjoukkal az olasz kultúra befolyása újult meg s Nagy Lajos alatt az nálunk is kivirágzott. A 8 évig tartó nápolyi hadjárat megtermékenyítette a magyarság lelkét: fogékonnyá vált az az olasz művészet iránt. A gótika legszebb alkotásai — a kassai dóm, Bártfa temploma, Vajdahunyad — ekkor jönnek létre. A hűbériség és lovagság nálunk ekkor fejlődik ki teljesen; az ősiség, a bandériumok, a zászlós urak — mindez nemcsak a királyi hatalmat és az udvar fényét emelte, hanem a főnemesség önérzetét is. Nagystílu imperialista külpolitikája a Lengyel- és Olaszországgal s Havasalfölddel való közlekedés révén fölvirágoztatja az illető útvonalakra eső városok iparát és föllendíti a külkereskedelmet. A szepességi, a dunántúli, az erdélyi

városok ekkor virágzanak fel. A király lovagias jelleme pedig példaadólag hat; a magyar pallérozódik. A műveltség fejlődik. A pécsi egyetemen kívül a magyar ifjak a külföldi egyetemeket is látogatják. Az országban jólét terjed el. A népesség sűrűsödik. A ruténeket a király ekkor telepíti az északkeleti hegyekbe. De a török nyomás elől a balkáni népesség már kezd északnak nyomulni és megkezdődik az oláh pásztornép beszüremkedése az erdélyi hegyek közé.

Nagy Lajos után Zsigmond, a könnyelmű, léha, pazar uralkodó, aki a fenyegető török vész ellen sem tudja megvédeni az országot s a Nagy Lajos dús örökségét elpazarolja. A 16 szepesi várost elzálogosítja; csoda, hogy 400 évi elzálogosítottság után is megmaradtak érzésben magyarnak. Az oligarchák ismét elhatalmasodnak. Csupán a városok fejlődnek, mert a préda király csak a takarékos városi polgároktól kap pénzt: hálából kiváltságokkal ruházza fel és szabad királyi városokká emeli őket. — A török veszedelem azonban közeleg s vele a balkáni szlávság előnyomulása. De az országot Hunyadi karja védi.

Mátyás lángeszével, vasakaratóval megint nagygyá, hatalmassá teszi az országot. Megtöri a kiskirályokat: eleven szociális érzékével igazságot szolgáltat a szegény embernek is. Fekete seregének oltalma alatt itthon a gazdasági élet virágzik. Az állandó hadsereg differenciálódást jelent: a katona harcol, a nép dolgozik. Az Alföld ekkor sűrűn lakott — népes falvak, virágzó városok. A gazdasági megerősödés s a kulturális föllendülés ideje ez. Beatrixszal az olasz renaissance-udvarok fénye vonul be Budára s a magyar földben a renaissance-kultúra dúsan kivirágzik. (Mátyás építkezései, a Corvinák, a pozsonyi, majd a tervezeit budai egyetem stb.)

Mátyás után a Jagellók. A magyar végzet ismétlődik: a megerősödés, a virágzás, a hatalom kora után mindig a hanyatlás, a lezúllás, az összeomlás. Ezúttal tragikus méretben. A gyöngye Ulászló alatt az ország elszegényedik, az oligarchia újra elhatalmasodik. A köznemesség jogai megvédésére kénytelen fegyvert fogni: Werbőczy hármas törvénykönyve az ő jogukat biztosítja, de a népet a nagyurak féktelenkedése ellen megvédeni nem képes. Az elkeseredett jobbgátság fellázad. Keresztes hadjárat helyett lelketlen földesurai ellen fordul. Leverik. Dózsa Györgyöt izzó vastrónon megégetik, megtorlásul a jobbgátytól a szabad költözöködési jogot elveszik. De ezzel az ország sorsa nem fordult jobbra.

Sőt a jobbágyság helyhezköttőségének később a nemzet, maga a magyarság adja meg árát, mert a törökdúlás alatt az Alföld magyar népe nem menekülhetett el s a török azt irtotta ki, azt füzte rabláncra, azt hurcolta el.

Mohácstól Széchenyiig.

A török uralom, a reformáció hatása. Erdély. A dinasztikus politika. Hazánk Ausztria gyarmata.

A Jagellók gyöngesége s a főurak önző versengése hozta az országra Mohácsot, ahol a nemzet színe-virága elhullott s a török előtt nyitva állt az út Budáig. Az ország háromfelé szakad. Amit Nagy Lajos és Mátyás épített, összeomlik. Az Alföldet török dülja, pusztul, elnéptelenedik. A virágzó falvak, városok fölperzselve, rommá válvá. A nemesség a Felvidékre menekül, ott akkor fejlődik ki a finomult társasélet; a nemzeti élet súlypontja oda tolódik át: a nemzeti ellentállás ott szervezkedik. De az alföldi nép a földhöz van kötve — az küzködik. A földmíveléssel felhagy — kinek művelje? Hisz a termést úgyis elharácsolja a török. Csak marhát tenyészt, azt el lehet hajtani a török elől, be a nádasok közé és jól el lehet adni Bécsben s a lipcsei vásáron. De szinte még a töröknél is jobban zsarol a császári zsoldos. Nyomukban egyre több jött-ment idegen telepszik a városokba. Az idők súlyát a városi polgárság is megérzi: hol a török, hol a német zsoldos sarcolja őket, az ipar és kereskedelem nagy nehézségekkel küzd. A reformáció országszerte hirtelen elterjed. Mohácsnál a katolikus egyház fejei elestek: nem volt, aki az egyházat összetartsa. A sanyargatott nép pedig vigasztalásra áhítozott. Ezt a krisztusi igében találta, melyet a biblia révén az új hit nyújtott neki. Protestáns és katolikus részről egyaránt megindul a bibliafordítás (ott *Karolyi* Gáspár, itt *Báthory* László és *Káldy* György; még oláhra is magyar ember fordítja a bibliát), ezzel a krisztusi ige nemesítő hatása a nép erkölcsére. A protestánsoknál ehhez hozzájárul a magyarnyelvű istentisztelet s az egyházi önkormányzat s a vakbuzgó Habsburgok vallási üldözése; együtt üldözték az alkotmányt és az új hitet; azért a szabadság összeforrt a vallással — Bocskay és Bethlen, maga Rákóczi is, együtt védték a kettőt. Pázmány megindítja, az ellenreformációt s lángoló szónoklatával ostorozza kora romlottságát; a verseny mindegyik feleke-

zetet nagy erőkifejtésre tüzeli, versenyt állítják az iskolákat: Pázmány a XVI. században a nagyszombati egyetemet, Bethlen Gábor a gyulafehérvári, Lórántffy Zsuzsanna a sárospataki főiskolát, — így fejlődik a véres harcok közepette a nemzeti kultúra.

Mohács után a háromfelé tépett országban a közerkölc mélyre sülyed: az árulás, képmutatás, felkínálkozás napirenden a büntettek büntetlenek maradnak; az átszökés könnyű, az igazságszolgáltatás nem éri utól a bűnöst. Csalás, árdrágítás, láncolás — akár csak ma. Míg a hős hazafiak — a Zrínyiek, Dobók, Losonczyak — életüket áldozzák a hazáért, mások az árulásból pénzelnék, vagyont szereznek. S a harcban akkor is mindenütt a magyar vér foly, a várakat feladó árulók a császári zsoldosokból kerülnek ki.

E gyászos időkben a magyar nemzeti élet és művelődés mentsvára Erdély, mely az önálló nemzeti fejedelmek alatt a virágzás magas fokára jut. A reformáció oda is elterjed, sőt az unitárius vallás ott keletkezik. A vallási türelemnek klasszikus földjévé válik. A tordai zsinat (1675.) Európában elsől mondja ki a szabad vallásgyakorlatot. Az egyházi önkormányzat vérébe megy a népnek. Ez a hagyomány érvényesül az erdélyi r. kath. egyházban is, amely szintén kivívja autonómiáját. De Erdély a székek és vármegyék önkormányzata révén a politikai szabadságnak is mentsvára. A Bocskay, Bethlen s a Rákócziak szabadságharcai Erdély támogatásával indulnak meg. Ezek a fölkelések a magyarságot átnemesítik, összeforrasztják. A vallásüldözések pedig a puritán szellemet — a hithűség és önfeláldozás szellemét — fejlesztik ki.

Föllendül a műveltség is. A haladó kor eszméit — a realizmust — a magyar protestantizmus is befogadja. Apáczai Csere János annak egyik önálló művelője; sőt már oly kijelentést is találunk nála (két századdal Smith Ádám előtt!), hogy «a gazdagság forrása a munka».

A hitvallásos iskolákban az ifjúság önkormányzata izzó hazafiakat s acélos jellemeket nevel. Sárospatakon még a kollégium vagyónát is maga az ifjúság kezeli — magaválasztotta seniorjai útján.

A háromfelé tépett ország a török ellen (aki egyébként nyelvét, vallását, intézményeit nem bántotta) csak félkézzel védekezhetett; másik kezével alkormányát s vallását kellett védenie az autokrata Habsburgok ellen, akik Caraffáikat, Bástáikat küldték

a rebellis magyarság megfékezésére; Kassa, Eperjes, Bártfa piacán bokáig folyt a vér, a hóhérbárd alatt elvérzett hazafiak vére. Mikor Buda visszavétele után a hálás nemzet egy nagylelkű gesztussal eltörülte az Aranybulla ellentállási záradékát és lemondott szabad királyválasztási jogáról, a dinasztia akkor is a nemzeti szabadságra tört. Rákóczi kibontja a Szűzmáriás zászlót az alkotmány s a vallásszabadság megvédésére. Kuruc-labanc egymást tépi-marja. A kiéhezett kuruc nem bírja tovább. A vége a szatmári béke. A kurucvilágban utolsót lobbant a harci tűz. Azután a kimerült nemzet lethargikus álomba merült.

Mi okozta ezt? A magyarság roppant vérvesztése. A folytonos harcokban másfél század óta mindig az fogyott; a hóhérbárd is a színmagyarság legelejét irtotta. A többi faj élt, szaporodott; a magyarság pusztult. Ennek gazdasági következményei is voltak. A magyar faj energiáját a harc merítette ki; a békés munkára nem maradt ereje. A gazdasági élet terén lassan, de feltartóztat-hatatlanul tért foglal az idegen.

Ezt akarta a dinasztikus politika is.

A Habsburgok gazdasági és szociális politikája: gyöngíteni a magyarságot — ez lett a jelszó. A Rákóczi-birtokokat ezért juttatták a cseh Schönbornok kezére; az Alföldi birtokokat ezért nem adták vissza a régi tulajdonosoknak (t. i. a felvidékre bujdosott nemesi családok ivadékainak); hanem a teljesen elnéptelenedt Alföldre idegeneket hívtak be — már nem nyugati kultúrelemet, hanem a Balkán barbár szlávjait. A karlóczai béke után 80.000 szerbet ezért telepítettek le pátriárkástul a Bánátban s ezért adtak nekik önkormányzatot. Békésbe ezért hozták az evangélikus tótokat; még a vallás is gátja legyen a beolvadásnak. Erdélybe így csalogatták be az oláhságot s azt onnan tovább, a Maros-Tisza közébe. Ezért adták a nagy birtokokat a szerb Csekolicsnak, az olasz Pallavicininnek, a német Haruckernek, majd Wenckheimnek, többnyire a császári zsoldos vezérek ivadékainak. Szerencse, hogy idővel a magyar föld ezeket is magyarrá változtatta. Ezért telepítették a délnémet svábokat szerte az országban mindenfelé; sőt a Bánátba még elzászi franciákat is;

De egyéb is történt, ami kihatással volt az ország gazdasági és társadalmi életére. A *pragmatica sanctio* összepányvázta az országot Ausztriával közös vámterületbe, közös hadsereggel, közös pénzügygel. A magyar önálló nemzeti hadsereg megszűnt, az beolvadt

az osztrák ármádiába, amelyben a magyar tiszt nem érvényesülhetett. Az osztrák örökös tartományok államadosságának egy részét pedig Magyarországra hárították át.

Mária Terézia — követve a kor uralkodó merkantilista irányát — ipart fejlesztett, de Ausztriának; Magyarországot pedig gyarmatszerepre kárhoztatta. Ez volt a hála a Moriamurért. — De egyéb is. Az ügyes asszonyi udvari politika, amivel Bécsbe vonzotta a főurakat s azokat ott az osztrák főúri családokkal házásította össze. Még a magyar testőrséget is azért állította fel Bécsben, hogy a köznemességet is oda édesgesse. — Szociálpolitikai intézkedései — a felvilágosodott abszolutizmusnak megfelelően — a nép javára bölcssek voltak: a népnevelés szervezése, a Ratio Educationis, a maga korában kitűnő s akkor korszerű alkotás; szintúgy a nép gazdasági oktatása, a selyemhernyótenyésztés s a jobbágyok szabad költözködési jogának visszaadása; úgyszintén Lengyelország feldarabolása után a 16 szepesi város visszacsatolása — csupa hasznos intézkedés. A selmeczi erdészeti akadémia szervezése s a bányászat fejlesztése. De mindebben a németesítő, centralisztikus törekvés érvényesült. A gazdasági fejlődés a gyarmati szűk keretek közt indul meg. Festetich György gróf 1774-ben alapítja a Georvikont, a legelső gazdasági főiskolát Európában.

Még leplezetlenebbül nyilvánult ez a nemzetellenes irányzat József császár intézkedéseiben. Az egyenlő adózás elve, a föld fölmérése magukban véve jók lettek volna, ha nem irányulnak a birtokos magyarság ellen. Radikális reformjai: a szerzetesrendek eltörlése s vagyonuk szekularizációja, a zsidóság felszabadítása pedig már szinte forradalmi jellegűek voltak. A Kioska-Hora-lázadás pedig első kitörése volt a Bécsből szított nemzetiségi kérdésnek. Ámde németesítő törekvése a nemzeti öntudatot felébreszti, szándéka a nemzet ellenszegülésén megtörik. Minden reformját kénytelen egy tollvonással visszavonni.

H. Lipóttal a jogfolytonosság s az alkotmányos élet helyreáll; de a kimerült nemzetben az alkotó munkára nincs elég erő. A haladó kor igéi eljutnak ide is; de Martinovicsot és társait kivégzik értök. Fazekas Ludas Matyijában a fennálló társadalmi rendet maró gúnnyal ostorozza; de a rendi társadalom tovább alszik. Egyes kiváló hazafiak ébresztgetnek — a messzelátó Berzeviczy Gergely korát megelőző éleslátással mutat rá a gazdasági fejlődés hiányaira; Széchenyi Ferenc a nemzeti múlt emlékeit gyűjti egybe.

De szavuk elhangzó szó a pusztában. A tespedő nemzet meg alszik, egyre alszik; s ő a nemzet jövőjén kétségbeesve száll sírba. Nem sejtí, hogy a félholt nemzetet tulajdon fia fogja új életre ébreszteni.

Széchenyitől máig.

Az ébredés és 1848. A szabadságharc s az abszolutizmus gazdasági és társadalmi hatása. A kiegyezés. A mai gazdasági és társadalmi viszonyok kialakulása.

Míg nyugaton a francia forradalom összeomlasztja a régi politikai világgal együtt a régi társadalmi rendet, fölszabadítja a jobbágyot s a harmadik rendet, Angliában pedig az ipari forradalom forgatja ki sarkaiból a régi világot s a kapitalista termelés a gőz szárnyán szédítő iramban teremti meg az ipar, műveltség csodáit: az újkori nyugati civilizációt — nálunk a tespedés még egyre tart.

Ekkor jó a nagy ébresztő: Széchenyi. Külföldön jártában látja a szédületes gyors haladást s azzal szemben itthoni elmaradottságunkat. Ott a gazdagságot, itt a szegénységet. Ott az alkotó munkaerőt, itt a maradi tespedést. De nem csügged. Mint egykor IV. Béla, hozzálátott a nemzetmentő munkához. A tespedő, félájult nemzetből kicsiholni az életenergiát; azt éleszeni, alkotó munkaerővé fokozni; legyőzni a közönyt s a vis inertiaet; felébreszteni benne az élet, a haladás vágyát s megindítani, majd irányítani a nemzeti munkát — ezt az emberfölötti feladatot tűzte maga elé s ezt oldotta meg, éjjeli-nappali emésztő gonddal, fáradtsággal. Az Akadémia megalapításával fölkellette az áldozatkészséget s a nemzeti nyelv fejlesztésével megteremtette a magasabb kultúra eszközét; a lóversennyel hazacsalogatta a főurakat s Pest-Budát tette a társasélet központjává és megindította a lótenyésztés, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület megalapításával a mezőgazdaság fejlesztését; a kaszinóval az olvasás útján bekapcsolta a magyart a művelt nyugat szellemi életébe; a lánchíd-építéssel újra megteremti Mátyás egységes magyar fővárosát; a Tisza-szabályozással óriási termőföldterületeket hódít meg a mivélésnek; a gőzhajózással s a Vaskapu-szabályozással s a kazáni sziklákba vájt úttal bekapcsolja hazánkat a világforgalomba. Hitelével ledöntögeti az ősiség ősi korlátait és megindítja az eleven gazdasági élet lüktetését. Gazdaggá akarja tenni a nemzetet; de

nem azért, hogy az aranyborjút imádja, hanem hogy megerősítse a szabadságra. Minden emberfölötti erőfeszítésének, egész életmunkájának végcélja az volt: nagyvá, nemessé tenni a magyart. Ha jeligéje: «Magyarország nem volt, hanem lesz», annak megvalósításáért senki annyit nem dolgozott, mint ő, a legnagyobb stílú magyar szociálpolitikus.

Kossuth viszont politikailag kapcsolja be a nemzetet a nyugati haladásba; a 48-diki átalakulással, a jobbágyság felszabadításával, a közteherviseléssel, a sajtószabadsággal a demokratikus gazdasági és társadalmi fejlődés korszaka nyílik meg; a Védegylet célja pedig egyenesen a honi ipar fejlesztése volt, tehát hazánk felszabadítása Ausztria gazdasági uralma alól.

S ami a 48-diki átalakulásban a nemzetnek örök büszkesége: hogy a jobbágyság felszabadítását nem a nép harcolta ki, hanem a kiváltságos osztályok önként osztották meg jogaikat a néppel és önként vállalták a közteherviselést. Széchenyi és Kossuth munkatársai s az újjászületés többi előkészítői pedig: gróf Károlyi György, az Omge másik alapítója, Felsőbüki Nagy Pál és Bezerédi István, akik önként szabadították fel jobbágyaikat, Fáy András, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár megalapítója, Kölcsey Ferenc és Szemere Bertalan, a jogegyenlőség lángoló hívei, majd Eötvös, a magyar népoktatásügy szervezője, a nemzetiségi és felekezeti s a zsidók egyenjogúságáról szóló törvény megalkotója mind magyar főurak és köznemesek voltak; közülök egyik sem önzön a saját osztálya érdekéért, hanem valamennyi a nemzeti érdekért harcolt.

A szabadságharc és Világos az ország gazdasági és társadalmi fejlődését ismét megakasztotta. Haynau terrorja s az abszolutizmus pedig a nemzeti élet minden szabad nyilvánulását megfojtotta. A nemzeti életerő 18 évig passzív ellentállásban merült ki, amit a nemzet megsínylelt úgy gazdaságilag, mint társadalmilag. T. i. a földek felmérését s az új gazdasági berendezkedést a Bach-huszárok — csehek, németek — hajtották végre; a magyarság abban nem vett részt s így a gazdasági erő kifejtéstől elszokott, a gyakorlati pályákról leszorult s később is a politikai és jogi pályát özönlötte el. Helyette gazdaságilag az idegen uralomhoz szító egyéb fajok erősödtek meg gazdaságilag s a gyakorlati pályákat azután is idegen elemek lepték el, főleg az érvényesülést kereső zsidóság. Innen a szakadék a magyar társadalomban 1867 után is: egyfelől a politikai életet s a jogi pályát előzőnlő magyar

földbirtokososztály; másfelől a gyakorlati pályákat ellepett s az ipar és kereskedelem terén érvényesülő idegen fajok. Vagyis míg Széchenyi korában az egész közgazdasági fejlődést magyar kéz irányította a nemzeti nagy célok felé, addig most a közgazdasági élet irányítása a magyarság kezéből kisiklott s a gyakorlati élet terén nem a nemzeti, hanem idegen, önző érdek érvényesült s az erkölcsileg értéktelenebb fajnak ottani elhatalmasodása folytán az ország közgazdasági életének züllése s idegen befolyás alá jutása következett be.

A kiegészés után az önrendelkezési jogát visszanyert nemzet szinte lázas sietséggel fog hozzá, állami épületének a modern haladás igényeinek megfelelően való kiépítéséhez. Szervezni kell a közigazgatást és a pénzügyet; a honvédséget, majd azzal a csendőrséget; az igazságszolgáltatást, a közoktatásügyet; rendezni kell az egyházak ügyeit; ki kell fejleszteni a közlekedést (hajózást, vasutat, postát, majd távirdát), ipart és kereskedelmet; fejleszteni kell a földművelést. Mindez nemcsak munkát kíván, hanem rengeteg kiadással jár. Hol vegyék hozzá a pénzt, mikor a gazdasági élet fejletlen, az állampénztár üres s az Ausztriától átvállalt államadósság súlyos teher gyanánt nehezedik az országra, a közös vámterület pedig nem nekünk, hanem az iparúzó Ausztriának kedvez? Más forrás nincs, mint a monopólium (só, dohány, szesz): azaz állami érdekké válik a korcsmák szaporítása s ezzel a nép alkohollal való megmérgezése; és az adó. Az adóprés hihetetlenül működik: az egyenes adó nő, a fogyasztási adók sokasodnak; de az ingó tőke az adózás alól kisiklik, az egyenes adó szinte kizárólag a földbirtokra súlyosodik. Az adóteher a földre elviselhetlenné válik.

Növeli a bajt, hogy a felszabadult jobbágy okszerűen, belterjesen gazdálkodni nem tud; a jobbágyfölszabadítással az ingyemmunkaerőtől megfosztott középbirtokos pedig a kiadást nem győzi. Ehhez járul az 1873-iki krach, melynek következtében a földbirtok értéke máról-holnapra felére csökken; továbbá a tengerentúli verseny, amely a terményárakat leszorítja : a 6 forintos búza a gazdát végkép megöli. A földbirtok eladósodik. A hitel szervezve nincs. A váltó révén az uzsorát rászabadították a földre is. A paraszt a váltót meg sem érti s így teljesen ki van szolgáltatva a falu piócájának, aki többnyire a korcsmáros vagy a szatócs, A földbirtokos pedig, sokszor csupa gavallériából is, könnyen írja alá. Ehhez még sokszor a

kártya s a cigány is járul. Az adósság lavinamódra nő, a birtok dobra kerül s elúszik. A paraszt azután koldusztarisznyát köt a nyakába, vándorbotot fog s Amerikáig meg se áll: így indult meg a kivándolás a Felvidékről még az 1870-és években, elnéptelénítve a falvakat s fogyasztva, megdrágítva az itthoni munkaerőt. A tönkrement középbirtokos pedig vagyona romjaival hivatalt vállalt s városba költözött, így szaporodott fel évről-évre az a hivatalnok-sereg, amelyet az államnak kellett eltartania (persze az adókból) és amely most kiüldözve a megszállott területekről, mint menekült tengődik a vagonokban és szükséglakásokban, így keletkezett a tisztviselőkérdés, amely ma egyik legsúlyosabb társadalmi problémánk. S így indult meg a városbaözönlés.

Az idegen kéz birtokszerzése. De ebből más baj is származott. Az újon felszabadult idegen elem igyekezett a földbirtokot is megszerezni; s az uralkodó liberális áramlat ezt nem gátolta. Eleinte csak mint bérlő, majd mint az elkótyavetyélt birtokok tulajdonosa. Bérlőnek rossz bérlő volt, mert a földet kiszipolyozta s ha a jól bebiztosított termés leégett, vagy ha a jég elverte, megugrott s a gazda aztán évekig ölhetette a pénzt a kiélt birtokba, míg azt valamennyire helyrehozta. Még kevésbé való volt birtokosnak. Üzérszellemét magával vitte oda is; a földet is csak üzlettárgynak nézte, az azzal járó erkölcsi kötelességekkel nem törődött. A régi földesurak egykor patriarkális életet éltek, a nyitott kapun a népnek szabad ki- és bejárása volt az úri udvarba, s minden ügyében-bajában bizalommal fordult az urasághoz. Az új földesúr a kaput lakatra tétette s a szegény emberre kutyát uszított; annak minden apró-cseprő bajával üggyvédhez kellett fordulnia; a por pedig sokszor magát a házat-földet is elnyelte, így ridegült el lassankint a viszony az értelmiség s a nép között; így lett az szabad prédája a városból jött «cucilista» izgatónak (aki szintén a jövevényfajhoz tartozott), így fejlődött ki falvainkon az agrárszocializmus.

Ehhez még egy baj járult. Az egyenlő örökösödés révén nálunk is elaprózódott a kisbirtok s kisbirtokká hasogatódott a középbirtok. A nincsetlenné vált parasztból lett aztán a mezőgazdasági proletár, aki cselédkedve, kubikoskodva tengődött; vagy behúzódott a városba munkát és kenyeret keresni; sokszor ott ragadt s a városi proletariátust szaporította. — Az úri igényekhez szokott földbirtokoscsalád pedig a kisbirtokból megélni nem tudott;

azt vagy bérbeadta vagy eladóvá tette, maga pedig városba költözött, így cserélt gazdát a magyar föld tetemes része s így sorvad el a vidéki társadalomnak vezetésre hivatott rétege.

Bent a városokban pedig másnemű bajok keletkeztek. A városi népesség nem természetes módon, a tősgyökeres iparúzó- vagy kereskedőcsaládok révén szaporodott, hanem a falu elszegényedettjeiből, tehát életterlen, békétlen, bizonytalan megélhetésű elemiből. Maga az ősi kisiparos-népesség pusztulásnak, fogyásnak indult: azt az osztrák gyáripar ölte meg; a kisiparos nem győzte a versenyt, egy része ennek is elproletarizálódott. A magunk, állami támogatással dédelgetett nagyipara pedig idegen tőkével, idegen kézben, idegen érdeket szolgált. A munkaadó s munkás közt nem volt semmiféle érzelmi kapcsolat, így élesedett ki egyre jobban a társadalmi kérdés s a magárahagyatott munkásnép így lett a szociáldemokrata izgatok zsákmánya.

Az üzleti élet is elfajult. A régi szolid, tisztességes kereskedőcégeket az egészségtelen verseny tette tönkre; az új üzleteknek pedig csak kirakatuk volt fényes; üzleti erkölcsükkel aláásták a magyar kereskedelem hitelét, a népet nagy igényekre kapatták s esztelen költsékezésre csábították.

Így szaporodott rohamosan a városok népessége kóros daganat módjára. Sokakat az élvezethajhászat csalt oda. Az élelmes üzérzszellem rávetette magát az élvezetet nyújtó vállalatokra és a sajtóra. Kávéház-kávéház, mozi-mozi, mulató-mulató, színház-színház, végre bár-bár után keletkezett, újság-újság után jelent meg; végcélja valamennyinek az idegizgalom, ha mindjárt a pornográfia által is. A városi nép rákapott az élvezetre, mint az alkoholista a szeszre s a városi nép züllésében e vállalatoknak nagy részük van. Tetézte a bajt a társadalmi ellentétek végletbemenése: egyfelől az esztelen fényűzés, dőzsölés, másfelől a már nem is emberi nyomor, így vált lehetővé az októberi összeomlás; majd a kommün.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedése pedig a politikai viszonyokkal függ össze. A liberális korszak a népet ott sem védte meg az uzsora ellen; s a voksszállító nemzetiségi kerületekben korán lábrakapott a korrupció. A nemzet- és fajvédő agrárpolitika úttörőinek szava még kiáltó szó volt a pusztában. «Mindegy, kié a föld? — csak az adó folyjon be érte» — volt a szabadelvű jelszó; s a nemzetiségi bankok egyre-másra vásároltak össze a

dobrakerült magyar birtokot s egymásután uémultak el a harangok Erdélyszerte. S a nemzetiségi izgatás majdnem akadálytalanul aknáztá alá a földet lábunk alatt. S míg az állam a nemzetiségeknek iskolát-iskola után állított, az Alföld ellenzéki faj magyarságát elhanyagolta; a tanya iskola és orvos nélkül maradt. A jövevényfajok nyers tömege így jutott túlsúlyra az államfenntartó fajjal szemben.¹

Így jutottunk el a trianoni békéhez s a mához.

Amerika.

A fejlődés gyökere. Vallási türelem és politikai szabadság. Honipar-fejlesztés. A fajok harca. A trösztök. A Monroe-doktrína. Az imperializmus felé.

Mielőtt a történeti fejlődés áttekintését lezárnók, álljunk meg egy percre az Amerikai Uniónál, melynek fejlődése minden másnál tanulságosabb, de a kivándorlás s a világverseny révén gazdasági fejlődésének visszahatását is jobban megérezzük, mint akár az európai országokét. Nos, Amerika ma a dollár s a trösztök hazája. De mitől nőtt ily káprázatosán nagygyá? Nagyságának gyökerei az emberi lélek nagy mélységeiből táplálkoznak. Kik voltak a mai Unió első telepesei? Hazájukból hitükért száműzöttek, kibújdósottak, akik az Óceánon túl is szívükben hordták az elhagyott haza képét és apáik vallását. Főleg az angolja. Azért lett az új haza elsősorban az ő hazája. Telepein az első épület az Isten háza volt. A létért való harc, a természettel s az indiánokkal, megacélozta idegzetét és izmait; hitéhez és hazája hagyományaihoz való ragaszkodása megnesemítette lelkét s megadta új életének az erkölcsi alapot. Intézményeiben a maga élettapasztalata tükröződött. Megszenvedett hitéért? — tehát türelmes lett s új hazáját a vallási türelem klasszikus földjévé avatta. Korlátozták szabadságát? — tehát új hazája a politikai szabadság földje lett. A kibújdósott férjet csak a hitéhez hű nő követi, az osztja meg vele a gyarmatosítás küzdelmeit. Innen a nőtisztelet, mely még ma sem veszett ki teljesen.

Aztán megnő. Lerázza gyarmati léte gubóját. Kiverekszi szabad nemzeti létét. De szabadságát a felelősségérzet nemesíti: Washington és Franklin nemzete a jog mellé odaállítja a köte-

¹ Mindezekre nézve lásd bővebben: *Geőcze S.: Az ezeréves ország.*

lességet is. Az őserdőt irtó, feltörő gyarmatosok ivadéka pedig megbecsüli a munkát, szeret és tud dolgozni, ernyedetlen erővel és vasakarattal. Szolgálatába hajtja a természetet és kifejleszti iparát.

Érdekes Amerika iparfejlesztése a múlt század első felében. Meg akar szabadulni Európa ipari gyámságától. Honi ipart akar fejleszteni. De hogyan? Nincs se iparos, se ipar. Tehát teremteni kell. Pályadíjakat tűz ki — 100,000 dollárost is; micsoda pénz volt ez akkor! — ipari találmányokra és eljárásokra. De a díjkiadást egy föltételhez köti: az illető találmány és eljárás Amerika monopóliuma marad. Pályázó akad elég, még angol is, aki jó pénzért az amerikai ipart segít fejleszteni, így indul meg a honi ipar, amelyet — szabad kereskedelem ide, szabad kereskedelem oda — nagy védővámval védelmez a külföldi verseny ellen. Sorompóit ellenben minden ország kibujdosó munkásnépe előtt megnyitja. Az ország területe óriási, népe gyér, munkáskézre szükség van. S ha a jövevény a törvény üldözöttje? Sebj! Az új környezet s a munka majd meggyógyítja, így lett Amerika lelki szanatóriuma a vénhedt Európa rothadt társadalma sok erkölcsi betegének. S az ipar fejlődött, a népesség szaporodott, a vagyon gyarapodott. Kialakult a munka társadalma, ahol mindenki dolgozik. Pl. az egyetemet nyáron átalakítják szállóvá s a pincér- és portásmunkát az egyetemi hallgatók végzik. A multi-milliárdos Rockefeller pedig üzletében ma is — 84 éves korában — versenyt dolgozik hivatalnokaival. A természeti kincsek bősége s az emberi fáradhatatlan szorgalom így kezdte növelni az amerikai vagyonokat.

Először délen, az ültetvényesekét. De ezt még rabszolgamunka termelte. A déli nagyültetvényesek kizsákmányolták a nyomorult négert. Északon hamarabb ébredt a lelkiismeret, a puritán hagyomány. Az ültetvényes az ingyenmunkáról nem akart lemondani. Kitört a polgárháború. Öt évig tartott a harc. Igazi szabadságharc. Végre az igazság győzött. 1865. a négerek felszabadultak. Lincoln a politikai és gazdasági szabadságot biztosítja részükre. De az erkölcsi és társadalmi felszabadítás még hátra van: a négert a három évszázados rabszolgaélet úgy lealjasította, oly fajtalan, erkölcstelen lett, hogy még nemzedékek telnek bele, míg kitisztul belőle. Ma még a fehér társadalom a színesektől elzárkózik, azokat kiközösíti. A fajtalanágaikat népitélettel (lynchelés) torolja meg.

Iskolában, színházban nem ül mellé, egy asztalhoz vele még kevésbé. Összeházasodásról szó sincs. Kasztrendszer ez is, csak-hogy a bórszin szerint. — Hasonló okból zárja ki a társadalom a sárga kulit is. De elzárkózik még a műveltség iránt fogékony japáni elől is, kitől gazdasági elsőségét is félti.

De lássuk tovább a gazdasági fejlődést.

Hogy jöttek létre a trösztök?

Nos, minél inkább túlnépesedett Európa, minél inkább lábra kapott itt a szédelgés, a túltermelés, minél nagyobb adóterhet nyomott a nép vállára a fegyveres béke: annál többen vándoroltak innen ki, oda be. 50 év alatt ott a lakosság megháromszorozódott. A munkáskéz özönlött be. Korlátozó, munkásvédő törvény azonban nem volt s a tájékozatlan bevándorló, ki az ország nyelvét nem bírta, kész préda volt a nagyvállalatok ügynökei kezében. E modern rabszolgák aztán éveken át potom bérért dolgoztak egy-egy nagy üzemben. Európa pedig egyre ontotta az «ipari tartaléksereg»-et. Ez az olcsó munkaerő volt titka az amerikai ipar hihetetlen föllendülésének s a Mammuth-vállalatok s a multimilliárdok keletkezésének. A magunk fiai segítették fejleszteni azt az amerikai ipart, amely a trösztök révén az európai piacokon — még a budapestin is — a tulajdon termékeinket kiszorította.

S a trösztök hatása? A szertelen meggazdagodás s az azzal járó erkölcsi veszedelmek: az élvezethajhászat s a gög ott is — csak-hogy ott a pénzgög; a milliárdosok arisztokráciája ép oly exkluzív életet él, akár ideát a legkékebbvérű. Örült pazarlásuk pedig még jobban ingerli a tömeget. Főleg ez az oka, hogy onnan a kivándorló szocialista eszméssel szaturálva tér vissza, noha ott a munkás jól keres és a társadalom is megbecsüli. Az élvezetvágy ott is a családi élet bomlását okozza; a válások hihetetlenül elszaporodtak; s a hajdani népes családok helyén ma ott is az egyke, sőt a teljesen magtalan házasságok miatt Roosevelt, a tősgyökeres amerikai faj (t. i. az első bevándorlók) kipusztulásán aggódott s az ellen szervezte az Anyák Nemzeti Ligáját. De féltette nemzetét a korrupció romboló hatásától is. (A new-yorki Tammany Hall e részben felülmúl mindent, amit a nagyvárosok közéleti rothadása eddig elért.) Azért próbálta a trösztök politikai hatalmát korlátozni, de sikertelenül. Sőt azok kergették bele a pacifista Amerikai Uniót a világháborúba is. T. i. mikor a háború kitört, teljesen a nagy hasznot ígérő hadiszergyártásra adták

magukat, persze a hozzájuk földrajzilag közelebb eső entente részére, melynek győzelme rájuk nézve milliárdos hasznokat jelentett. Mikor 1916-ban az orosz front megbomlásával a mérleg a központi hatalmak javára billent, azok féltették milliárdjaikat, érdekük az aktív beavatkozás lett; tehát szervezték a háborúra uszító sajtót megdolgozták a parlamentet, így kergették bele Amerikát a háborúba, melynek friss erői s tankjai annak sorsát el is döntötték. Azóta az egykor békés Amerika teljes gözzel halad a militarizmus. s az imperializmus útján.

Tehát a meggazdagodás a nemzeti erkölcsöt ott is kikezdte; s bár Amerika ma gazdagsága s hatalma tetőpontján áll, a nemzeti lét alapjai már meggyengültek. A dolgozó nemzedékek munkája eredményét az élvezők már elkezdték prédálni.¹

Ránk nézve azonban Amerika még egy érdekes tanulsággal szolgál: hogy védekezik a káros bevándorlás ellen? Az európaiak ellen szigorú erkölcsi s higiénikus cenzust alkalmaz, az olcsó kult pedig egyszerűen kitiltja. Még az életrevaló s igen tanulékony japánt is. Ma Amerikában a Monroe-doktrína uralkodik: Hands off! Amerika az amerikaiaké.

És ezzel áttérhetünk a mai gazdasági szervezet vizsgálatára s a kifejlődött bajok gyógyítását célzó szociálpolitikai intézményekre.

¹ Ép e sorok írása közben vesszük a hírt az Unió túltermelés okozta katasztrofális gazdasági válságáról, mely még a gigászi acéltrösztöt is megrendítette. Négy millió munkanélkül maradt munkás családostul nyomorog. A felhőkarcolók alatt reng a föld, az óriásvagyonok omladoznak. Milliárdos veszteségekről szól a fáma. Kérdés, nem jelenti-e ez a gazdasági kiegyenlítődség kezdetét?

GAZDASÁGI ÉLET ÉS SZOCIÁL- POLITIKA.

A szociálpolitika feladatai.

Szűkebb értelemben csak a *munkásosztályról való gondoskodást* értik rajta; a *karitással* szemben a *társadalmi bajok megelőzését*. Mi — okulva a világháború s a bolsevizmus tapasztalatain — *Ruskini* és *Le Play*i tágabb értelmében vesszük, értve rajta az *egész társadalom összhangzó működésére* való törekvést s *mindenféle társadalmi baj megelőzését*. Nézetünk szerint a bolsevizmus szörnyű túlzásait nagymértékben az okozta, hogy a *társadalom egyetemes érdeke* helyett csak a *részleges osztályérdek* ki-elégítésére törekedtek — előbb a *tőkés*, majd a *munkás* javára; tehát egyik *végletül* a másikba, még pedig a *nemzeti szempont* kikapcsolásával. Mi ezzel szemben a *minden érdekét átfogó nemzeti szempontot* kívánjuk érvényesítem itt is, még pedig a *keresztény erkölcsi felfogás alapján*.

Az így felfogott *szociálpolitika köre* kiterjed a *nemzeti gazdasági élet minden területére* és felöleli az *egész népességet*. Mert a *társadalmi összhang* csak így jöhet létre.

A *doktriner szociálpolitikuskok* szerint minden *jótékony*ság elveendő, mivel az csak *naplopótenyésztés*. Mi ezt a felfogást nem osztjuk. A *meglévő* nyomorral és bajokkal szemben igenis szükségesnek tartjuk a *karitást*: az éhes csecsemőnek ennie kell, ha mindjárt *almazsnából* is (mint ma a *külföldi missziók* adományából); mert az nem várhat, amíg a *bölcsödét* vagy a *szoptatósegélyt* szervezik. *Pillanatnyilag* mindenütt szükség van a *gyorssegélyre*; és ezt legjobban *maga a társadalom* végezheti, a *személyes érintkezés* révén, még a *hatóságok* is legjobban teszik, ha az ily segélykiosztást a társadalomra bízzák; azzal az egy megszorítással, hogy a *kiosztásnál ne a pártfogás* érvényesüljön s hogy a *közcélra* szánt adományból egy fillér, egy morzsa se menjen máshová, mint amire

szánva van. Erre való a *hatósági ellenőrzés*, a számadások, készletek váratlan rovancsolása. — Amellett aztán lehet és kell a *preventív, megelőző szociálpolitikai munkát* szervezni és fejleszteni.

Alapfogalmak.

A szükségletek s a javak; a gazdálkodás; a vagyon; a tulajdon.

Úgy az egyénnek, mint a társadalomnak vannak *szükségei*, melyeknek kielégítésére törekszik; mindazt, ami a szükségletek kielégítésére szolgál, *jószágnak* vagy *javaknak* mondjuk; a javak megszerzésére s a szükségletek kielégítésére irányuló tevékenység pedig: a *gazdálkodás*.

A *szükségletek*, természetük szerint, ismét *anyagiak*, *szellemiek* vagy *erkölcsiek*. Eszerint a *javak* is *anyagiak*, *szellemiek* vagy *erkölcsiek*; pl. vagyon, tudás, becsület. Még a gazdasági életben is mindegyiknek megvan jelentősége és bármelyiknek hiánya zavart, sőt bajt okoz. Nem elég a föld; azt észszerűen kell művelni; a terményeket pedig lelkiismeretesen gondozni. A közlekedéshez nem elég a vasút, sem a mérnöki szaktudás; ha az a mérnök, nem lelkiismeretes és a rábízott pályatesten a korhadt talpfákat nem cseréli ki, létrejő a szerencsétlenség.

A **szükségletek foka és mennyisége** az egyén és a társadalom kultúrfoka szerint különböző; de a vagyoni helyzettel is változik. A hajlék, a ruha, az eledel *elemi szükséglet*, azt kielégíti a kunyhó, az állati bőr, a kenyér. De a civilizált embernek *kultúr-szükségei* is vannak.

A **javak értéke** abszolút vagy relatív. *Föltétlen* azoké, amelyek mindig becsesek, mert *elsőrendű életszükségletet* elégítenek ki, pl. a levegő, víz, kenyér; *viszonylagos* azoké, amelyek csak *másodrendű életszükségletet* elégítenek ki, használhatóságuk pedig *feltételes*, pl. a pénz (csak ha kapni érte valamit), zongora (csak ha van, aki játsszék rajta), orvosság (ha betegnek kell).

A javak összege: a **vagyon**. Az lehet *magán-* vagy *köz-vagyon*. A *nemzeti vagyon* mindkétfélét magába foglalja. A vagyon úgy az egyénre, mint a nemzetre a hatalom forrása, mert a szükségletek kielégítését s új javak szerzését teszi lehetővé. Innen a *vagyonszerzésre* való törekvés, amely helyes és jogos is, valamedig nem a mások megkárosításával jár.

Társadalmunk a *magántulajdon* alapján áll, amely az emberi *ösztönben* s a *Tízparancsolatban* gyökerezik s azt *törvényeink* védik. Tulajdona nemcsak *egyénnek* lehet, hanem *családnak* (pl. családi ékszer, hitbizomány), *társulatnak* (pl. egyleti vagyon), *társaságnak* (pl. részvénytársasági épület), *szövetkezetnek* (bolt vagy magtár), *iskolának* (épület, felszerelés), *községnek* (erdő, árúcsarnok), *államnak* (ménésbirtok, vasúti felszerelés), *egyháznak* (birtok, templom, paplak). Az utóbbiakat az egyéni tulajdonnal szemben *köztulajdonnak* is mondják.

A magántulajdonnak ellentéte a *birtokközösség* (pl. az öskeresztényeké, vagy a nomád pásztorok sátra, nyája, vagy az orosz parasztok közös birtoka, a *mir*) s a kommunista *szocializálás*.

A *magántulajdon* az *egyéni erő kifejtés* legerősebb rugója. A *vagyonközösség* az egyéni erő kifejtésére nem ösztönöz; a *szocializálás* ezért vezetett a termelés csödjére.

Itt fölmerül a kérdés: *jogos-e a magántulajdon?* Mindarra nézve, amit az ember magának a maga erejéből alkot, vagy a maga fáradságával szerez, föltétlenül jogos (pl. a gyermek magacsinálta játéka, magaszedte számócája, az ősvadász magaejtette zsákmánya, a művész magaalkotta képe stb.).

Az egyéb forrásból eredő magántulajdon (az örökség, vétel, adomány, ajándékozás útján szerzett) jogos volta a korábbi tulajdonosok rendelkezési jogából ered. — De a *közjó* érdekében a magántulajdon is bizonyos *korlátozásnak* van alávetve; pl. valamely jóvizű *kúthoz* a föld tulajdonosa tartozik gyalogutat engedni birtokán; vagy az államnak megvan a *kisajátítási joga* vasútépítés, járványkórház, katonai erődítmények stb. céljaira. — Am e jogi korlátozáson kívül vannak *erkölcsi korlátok* is, amelyek tiltják azt, hogy valaki tulajdonával *embertársai kárára* éljen, vagy hogy vagyonát *parlagon hevertesse* vagy *eltékozzolja* (pl. az erdőt kiirtsa, pénzt elkártyázza), mert azzal nemcsak *magának*, hanem *családjának* is árt, sőt a *nemzeti vagyont* is csökkenti.

A gazdálkodás.

Magán- és közgazdaság. A foglалás; a rablógazdaság; a termelőgazdaság. A gazdálkodás alapelvei. A társadalom gazdasági életműködései.

Az egyes embernek a javak megszerzésére és szükségletei kielégítésére irányuló tevékenysége: a *magángazdaság*; az egész társadalomé: *közgazdaság*. Ez utóbbit mondják *nemzetgazdaságnak* is, ha a nemzet gazdasági életének összes mozzanatait értik rajta és a gazdasági élet jelenségeit *nemzeti* szempontból vizsgálják; *társadalmi gazdaságnak* pedig akkor, ha a gazdasági élet jelenségeit a *társadalom* életével való összefüggésében vizsgálják. Mindkét irány jogosult; sőt a gazdasági élet jelenségeit elvontan tárgyalni nem is lehet, oly szoros kölcsönhatás van azok s a nemzeti és társadalmi élet egyéb jelenségei közt.

Az ember fejlődése kezdetleges fokán beérte azzal s ezen a fokon ma is azzal éri be, hogy a természetben talált javakat birtokába vette, — ez a *foglалás* — azokból szükségleteit kielégítette, a talált készletet pusztította (halat, vadat, erdőt). A primitív ember s a gyermek mai napig is mindenütt ily rablógazdaságot üz. Lassankint kifogja a rákot, a halat, kilövi a vadat, kiirtja az erdőt; ezzel mintegy elszegényíti a természetet. Mindez barbárság. A *műveletlen ember* mind így él: nem előrelátó, nincs beosztása, fegyelmezetlen. (Pl. a cigány.) Mikor van miből, dúskál; ha készlete elfogyott, akkor jó a nélkülözés, a koplalás, sőt az éhhalál. Azért nem szaporodik a vademberek társadalma egyenletesen.

A *fejlődés* magasabb foka ott kezdődik, mikor a pásztor a leolt állat helyett másat, sőt többet nevel; mikor a gazda a learatott termés helyett új magot vet; ez már nem rabló-, hanem *termelőgazdaság*: vadpusztítás helyett vadkímélés és tenyésztés; erdőirtás helyett erdőgondozás és nevelés; gyümölcspusztítás helyett nemesítés és kertészkedés. *Ez a művelt ember okszerű, termelő gazdálkodása*, aki előrelátó, fegyelmezett és beosztással él s a hét bő esztendő fölölégét elteszi a hét szűk esztendőre. Ezzel meg van adva a folytonos szaporodás lehetősége.

Az észszerű, céltudatos gazdálkodásnak az a lényege, hogy az ember *számot vet szükségleteivel* s az azok kielégítésére felhasználható *javakkal*, azokat célszerűen *beosztja*, a hiány fedezéséről *gondoskodik* s az elhasználtat igyekszik *pótolni*. De mindezt *anyag-, idő- és erőfecsérlés nélkül*.

Első gazdasági elv tehát: a *takarékosság*, de nem csupán az *anyaggal*, hanem az *idővel* és az *erővel* is.

Második elv: az *eszközök* helyes megválasztása, hogy a *kockázat* minél kisebb, a *lefektetés* és *áldozat* minél csekélyebb az *eredmény* ellenben minél nagyobb legyen.

Harmadik elv: a rendelkezésre álló *eszközölt* — pénz, munkaerő, idő — minél tökéletesebb *kihasználása*, hogy semmi kárba ne vesszen; vagyis a *legjobb eljárások* alkalmazása.

Takarékosság az anyagi javakkal. Ez azért szükséges, mert azoknak csak egy része áll *mindenkinek korlátlan mennyiségben* rendelkezésére: t. i. az úgynevezett *szabad javak*, mint hajdanában a forrásvíz s egyéb víz a benne élő halakkal, a nádas a vízi madarakkal, az őserdő fájával s egyéb terményeivel és vadjaival stb. A népesség elszaporodtával s a gazdasági élet fejlődésével azonban lassankint ezeknek a felhasználása is *korlátozódott*; vízzel, erdővel, vaddal a tulajdonos rendelkezik; de még azt is korlátozza a *törvény szabta tilalom*; az éltető *levegő* pedig nagyvárosban majdnem a gazdagok monopóliuma lett; a pincelakások lakóinak, a bűzhödött levegőjű műhelyek, vagy fojtó bányák munkásainak szinte hozzáférhetetlen; sőt a tengeralttjárókban vagy az aknában, alagutakban olykor csak igen is kimért mennyiségben fogyasztható. A tátrai csúcsonk levegőjét, gyógyító forrásaink vizét az ott lakó hegyinépek szabadon szívhatja: de a síkságiak közül csak az, akinek módjában van az utazás s ott-tartózkodás költségét megfizetnie. Most pedig Csonka-Magyarország népe a magas hegyek éltető levegőjétől teljesen meg van fosztva. Ugyanez áll a tengerre. Annak gyógyító erejű vizét szabadon csak a parti népek használhatja. De sőt maga Balatonunk élvezése is a gazdagok kiváltsága lett. Ezen *szabadoknak* mondott javakra nézve a gazdálkodás egyik főcélja, a természeti kincsek kiaknázása mellett, éppen *azoknak minél többekre*, s a szegényebbekre nézve is *hozzáférhetővé tétele*.

A *helyhezkött javakról* (a magas hegyvidék, a folyó, a tengerpart), mivel azok *nem szállíthatók* az a felfogás, hogy *nem gazdasági javak*». Ez tévedés; t. i. kiaknázásuk által igen sok becses érték termelhető és fontos szükségleteket elégítenek ki; tehát nagyon is gazdaságiak. Nem-szállíthatóságukon pedig már régen segített az emberi lelemény: ha azok nem szállíthatók, nos, *oda szállítják a felhasználókat*. A modern közlekedés egyik fővíványa,

hogy a klimatikus és egyéb gyógyítóhelyeket *hozzáférhetőkké* tette még a súlyos betegek számára is.

A *korlátolt mennyiségű javaknál* legfontosabb azoknak *takarékos kihasználása*. A *pocsékolás* végzetes károkat okozhat, így a Karszt elkopárosodása; kicsiben a parajdi fenyvesek letárolása (a gyufagyártáshoz); Alföldünk s a volgamenti erdőségek kiirtása (ott annak folytán az állandó aszály s az évről-évre beálló éhínség; nálunk az éghajlat elváltozása, a legelő- és rovarpusztító dalos madarak fogyása: most a tüzelőszúke); a kőszénrétegek kimerülése s í. t.

De fontos gazdasági munka a *javak gondozása s célszerű kezelése* is, vagyis a *jókarbantartás*. Nemcsak a gyűjtemények gondozása, az élelmiszer- és egyéb készletek kezelése, hanem a Dunamederkotrás, az úttestek, utcák, vezetékek, közlekedési, mezőgazdasági s egyéb felszerelések jókarbantartása. Mert az *elhanyagolás* mindig értékcsökkenéssel és kárral jár. Ép oly fontos *használhatóvátételük*: pl. a Tisza, Vaskapu szabályozása, a Ferencsatorna építése, az Ecsedi-láp lecsapolása stb.

Harmadik csoportba tartoznak a *termelhető javak*, melyeknél az a fő, hogy a *termelés* minél *állandó s rendszeresebb* legyen, minél *gazdaságosabban* s minél *tökéletesebb eljárással* mehessen végbe; azzal a megszorítással, hogy *erőt, anyagot és időt csak igazán hasznos dolgok előállítására érdemes fordítani*.

A *takarékosság az erővel* abban áll, hogy mindenre csak *ott és annyi* erőt fordítsunk, amennyi a célba vett hatás elérésére szükséges. Ez a szellemi és politikai életre is érvényes. Az energia-pazarlás esztelenség. Ahol a szép szó is megteszi, ott az okos ember nem alkalmaz erőszakot.

A *takarékosság az idővel* pedig abban, hogy mindent *pontosan, a kellő pillanatban* s csak addig, amíg szükséges. Ebben is a természet élete adja az útmutatást; a rügy, a bimbó, a termés addig zárt s védett, amíg arra szükség van; mihelyt szükség¹ nincs rá, kipattan.

Aki az anyaggal tud takarékoskodni, az sokkal többet tud termelni. Aki az erővel s idővel is, az meghatványozza munkarejét és mindenre ráér. A nagy dolgozóknak nem erejük nagyobb; csak okosabban tudják azt és idejüket kihasználni.

S ez nemcsak az anyagi, hanem a *szellemi termelés* terén is így van; sőt bizonyos fokig az *erkölcsi termelésén* is. Amit a közmondás így fejez ki: «Sok beszédnek sok az alja.»

A társadalom gazdasági élete azonban nemcsak a *termelésben* nyilvánul. Gondoskodni kell a termelt javak célszerű *félhasználásáról* is; ez a *fogyasztás*. De a javakat nem mindig ott fogyasztják el, ahol termelik; sokszor más vidékeken, más országokban, sőt még más világrészekben is. A termelt javakat tehát el kell juttatni a fogyasztóhoz; ez a *forgalom*. Kinek mennyi jut a termelt javakból, azaz: mennyit *fogyaszthat* ? — az jövedelmétől függ; a gazdasági élet egyik fontos jelensége tehát a *jövedelem-megoszlás*. Végül: az egész gazdálkodás alanya, de végcélja is az ember; ő termel s érte történik minden termelés; a forgalom arra való, hogy a termelt javak őhöz jussanak el; azokat ő fogyasztja el; a jövedelmen ő osztozik. A közgazdaságnak tehát egyik legfontosabb tárgya: *maga az ember, vagyis a népesség*.

Eszerint tárgyunk a következő részekre oszlik: *termelés, forgalom, a jövedelem megoszlása, fogyasztás és népesség*.

A gazdasági élet tényezői.

A természet; a munka, a munka szervezése, a tőke, a tőke szervezkedése.

A termelés tényezői: a *természet* (t. i. az általa nyújtott kincsek, erők, tehetségek), a *munka* (mely azokat kiaknázza és használhatókká alakítja) s a *tőke* (mely a kiaknázás és feldolgozás eszközeit adja meg). De ugyanezek *tényezői a forgalomnak* is: t. i. forgalom csak ott lehetséges, ahol a *természeti* feltételek megvannak (a *közlekedés* egyenesen a *természeti* erők fölhasználásán alapszik); a forgalom lebonyolítása szintén *munkával* jár; eszközeit pedig annak is a *tőke* adja meg. De ugyané *tényezőket* megtaláljuk a *fogyasztásban* is: nem lehet ott szó fogyasztásról, ahol a természet mit sem ad; a fogyasztás anyagát mindig a *természet* nyújtja; a fogyasztás szervezése épúgy *munkával* jár, akár a termelés; de *tőke* is kell hozzá; anélkül sem a *magán-*, sem a *községi*, sem az *államháztartás* nem boldogulhat; már pedig a *szervezett fogyasztásnak* ezek a legfőbb szervei. Mi tehát a fogalmat bizvást általánosíthatjuk: a *természet*, a *munka* és a *tőke* nem csupán a *termelésnek*, hanem *az egész gazdasági életnek* tényezői.

A **természet** adja mindenféle gazdasági tevékenység előfeltételeit. Nemcsak a földet, hanem a vizeket, levegőt, az éghajlatot s minden természeti energiát; sőt magát az ember fizikumát is.

A homok- és kősvatagon, az örök hó és jég hónában nem lehet gazdálkodni; csak a tudós vagy a turista hatol be felkutatni; egy-egy Amundsen, Lóczy; de az sem telepszik meg. Ahol a természet nagyon mostoha, az energia legnagyobb része az akadályok legyőzésére emésztődik fel. Minél *kedvezőbbek* a természeti viszonyok, a *munkaerő annál több eredményt hozhat létre*. De ahol a természet bősége erőfeszítést nem kíván, ahol mindent magától ad, ott magasfokú gazdasági kultúra nem szokott kifejlődni, mivel a nagy bőség s az erőfeszítés hiánya *elpetyhüszti magát az embert*, a természeti tényezők legfőbbikét. A *legintenzívebb gazdasági élet* nem a trópusokon fejlődött ki, hanem *a mérsékelt éghajlat alatt*, ahol a természettel való küzdelem a szervezetet állandón fejleszti, edzi. A legelső nagy *gazdasági kultúrák* a délvidéki nagy folyók — a Nilus, Tigris, Euphrates, Indus, Ganges — alsó folyása mentén keletkeztek; mert ott volt a legdúsabb televény, amely az akkori kezdetleges megművelési mód mellett is csakúgy ontotta a termést. (Egyiptomban évente kétszer arattak.) Az *ipar* viszont az erdőségek közelében fejlődött ki, ahol feldolgozásra való fa volt bőven. A *forgalom* a hajózható folyók s a kikötőül alkalmas öblökkel bővelkedő tengerpartokon. A kevésbbé termékeny területeket, a mocsaras vidéket, az Óceánt csak *kemény munka árán* tudta az ember meghódítani. A természet az emberi energiának enged; de mihelyt az erő elernyed, visszaveszi, amit adott. Babilon, Ninive helyén ma sívó homokot kerget a szél. A volgamenti egykor áldott vidékből ma éhségterület lett. A nem művelt szőlő elparlagosodik, a nemesített növény elvadul. *Az embernek a természettel való küzdelmet egy percre sem szabad abbahagynia*. Ez a küzdelem: *a munka*.

Nálunk *természeti kincs* volt bőven; de nem aknáztuk ki eléggé a *tőkehiány* s a *munka* meg nem becsülése miatt (a földgázt, ásványvizeinket, vizeséseink energiáját, folyóinkat); de hiányzott maga a *vállalkozó szellem* is; ezért maradtunk szegények. Holott természettől szegény országokat is gazdaggá tett a vállalkozó szellem, a *munka* s az általa gyűjtött *tőke*.

Hollandia földjéből a *Zuider-tenger* a XII. században nagy darabot elszakított. Sok ezer család vált hajléktalanná. De ők fölverték a harcot a tengerrel: *kőgáttal* építették körül partjukat ellene; a mocsaras tengerpartot *csatornázással* tették termékennyé. A *haarlemi beltengert* (melyen a XVII. században még tengeri

csata folyt) lecsapolták s a hajdani tengerfeneket dúsan jövedelmező virágmezökké alakították.

Dánia népe a terméketlen homokbuckákat műtrágyával megjavítván, létrehozta ott a világ legvirágzóbb *tejgazdaságait*.

Svájc pedig havasainak vad tájait alakította a *vendéglőipar* és a *turisztika* révén a nemzeti jólét forrásaivá.

Nálunk így kötötték meg az alföldi futóhomokot; egy szívós akarató *Unghváry* dúsan termő szőlőket nevelt Cegléd sívó homokjában; a *Beretvások* a horgosi Tisza-árteret művelték meg Kánaán-földdé. Csakhogy, sajnos, nálunk az ilyesmi egyelőre még kivétel.

A **munka testi**, vagy *szellemi*; a gazdasági életben mindkettő egyaránt fontos és nélkülözhetetlen, azért kell mindkettőt egyaránt megbecsülni. *Minden munka értékes*, amit az ember igaz lélekkel végez. A régi társadalom (a hajdani Rómában s nálunk egész mostanáig) a testi munkát nézte le; a kommün viszont a szellemit nem becsülte meg. *Minél műveltebb valamely társadalom, annál jobban megbecsüli a murikat*, még pedig mindegyiket a maga helyén. *Viktória* királynő unokáit mesterségre taníttatta; *Vilmos* császár fiait rendes iskolába járatta s kemény szigorral rászorította az iskolai munkára. A *brüsszeli polgármester* fogadóórái közben kosarat font «nehogy a henyélésért megszólják». *Deák Ferenc* pihenő óráiban fafaragással, esztergályozással foglalkozott. *Batthyány Stratmann* herceg mint kiváló szemorvos gyógyította ingyen a szegény betegeket.

A társadalomra minden tisztességes és *hasznos foglalkozás értékes*, mert azok egymást kiegészítik s együtt hozzák létre a fejlődés összhangját. Csak az *egyoldalú fejlődés* okoz bajt, mert egyes foglalkozási ágakat *túlsúlyra juttat* s azokat a hatalmukkal való visszaélésre csábítja (pl. a militarizmus a hadsereget, az üzleti szellem túltengése a bankokat s a plutokráciát, a nagyipar a szociáldemokrata munkásságot); vagy *túltermelés* áll be egyes foglalkozási ágakban s az *egészségtelen versenyre* vezet és a *proletariátust* szaporítja. A szabadipar következtében a kontárok szaporodtak el, a szabadkereskedelem következtében az üzleti szédelés kapott lábba, így jött létre a szellemi proletariátus is: a megélni nem tudó ügyvédek, tanítók, újságírók, tisztviselők, s az ebből eredő nyomor és lezüllés. *Nemzeti szempontból* azonban nem mindegyik foglalkozás egyaránt becses. Legbecsesebbek azok, melyek a *nemzeti érzést s intézményeket* erősítik.

Sajnos, nálunk a *társadalmi előítélet az úrhatnámiságot* fejleszt-

tette ki. Ezt nyögjük most. Mert ennek köszönhetjük, hogy úri családjaink fiai hivatalokba s a jogra tódultak, a *produktív pályákat* elhanyagolták s így ők a vagyonszerzéstől elestek; az ország gazdasági életének ezt a fontos ágát pedig idegenek, vagy más fajbeliek lepték el, akik lelkiismeretlen üzérkedés szellemével gazdasági életünket megrontották s hitelünket aláásták. Ez végzetes hiba volt, amelyet jóvá kell tennünk, ha azt akarjuk, hogy a nemzet gazdaságilag talpraálljon. *A mostani nemzedéknek teljes erővel be kell állnia a termelő munkába.* Erre most a középosztályt a megélhetés is kényszeríti; az élet átgázol az előítéleten. A megszállt területeken *K...n* a katonatisztnék egy tábornokné vezetése alatt *konzervkészítő műhelyt* rendeztek be, ott maguk tisztították a gyümölcsöt, maguk főték be, maguk csomagolták s elbocsájtott férjeik helyett így ők tartották fenn családjukat. *U...tt* az elbocsátott tisztviselők nejei *falatozót* nyitottak. *E...n* pedig az úriasszonyok *cukrárszót* rendeztek be, a süteményt felváltva maguk készítették a boltban maguk árulták; a jövedelemből a kenyér nélkül maradt állami alkalmazottak családjait segítették; s mikor ezt is betiltották, *tejesboltot* nyitottak. Budapesten pedig ma nem egy úri asszony nyitott *ruhaszalont, kalapüzletet, iparművészeti szalont, fényképészeti műtermet, export-, importüzletet,* vagy dolgozik műhelybe, üzletbe. Az állás nélkül maradt tisztviselők s katonatisztek (magasrangúak is) *villanyszerelést* s egyéb *mesterséget* tanulnak, *kereskednek*, még baromfival is. És jól teszik, mert legalább becsülettel megélnék és családjukat is megóvják a nélkülözéstől. *A nemzetnek javára válik, ha a volt tisztviselő a gyakorlati munkába is beleviszi magasabb értelmiségét és tisztultabb erkölcsi felfogását.*¹ Mert amire nálunk ma legsürgősebb szükség van: *a gazdasági élet ethizálása*; kiégye- tése abból a csalásnak, üzérkedésnek.

A hivatások etikája. A *pályaválasztást* nálunk eddig többnyire az a léha felfogás döntötte el: mily pályán lehet legkönnyebben s legkevesebb munkával boldogulni? — és hol van jó összeköttetése a szülőnek? — Azt bezzeg nem nézték: *van-e az ifjúban hivatottság az illető pályára?* Így fejlődött ki közéletünk megrontója: a *protekciós rendszer*; s így került annyi *mihaszna*

¹ *Angliában* ez rég így van. A birtok az egyik testvér kezén marad s a többi testvér más életpályán keresi a boldogulást — a herceg testvére sokszor gyáros, kereskedő, ültetvényes, vállalkozó. Az angol gazdasági élet virágzásának ez is egyik tényezője.

ember a hivatalokba, kárára az országba, de maguknak is; mert a *közbecsülést* sem tudták kivívni. E léhaság ellen küzdeni ma a nemzetre életkérdés. *Derekabb, jobb emberekre van szükség az élet minden terén. Többtermelés kell, de emberből is.*

Aki pályát választ, vessen magával számot: érez-e magában erőt az illető hivatással járó kötelességek teljesítésére? Ha nem, hagyja ott és keressen magának más pályát. Nem menjen *papnak*, aki az élet örömeiről nem tud lemondani; ne *bírónak*, aki nem igazságos; ne *tanítónak*, aki a gyermeket nem szereti; ne *orvosnak*, *ápolónőnek*, aki önfeláldozó nem tud lenni; ne *katonának*, aki gyáva, ne *gazdának*, aki a földet csak *üzleti* cikknek nézi; ne *kereskedőnek*, aki nem becsületes, s ne *iparosnak*, aki nem lelkiismeretes. Mert az élvezetet kereső pap, a részrehajló bíró, a betegét cserbenhagyó ápolónő, a gyáva katona, a földdel üzérkedő gazda, a csaló kereskedő, a lelkiismeretlen iparos rontják meg a közéletet, ők idézik elő a rothadást s ezzel a nemzeti pusztulást.

A munka szervezése. A primitív ember csak annyit dolgozik, amennyit saját pillanatnyi szükségletei kielégítése végett kell; de viszont mindenféle munkával maga próbálkozik. A fejlettebb társadalmakban a munka *differenciálódott*, vagyis a *foglalkozási ágak* elkülönültek és kifejlődtek a *hivatások* s az ember előrelátással a *jövőnek* is dolgozik. Voltaképp a *társadalmi tagozódás* is ezen alapszik. De szükségessé vált a *munka szervezése* is. (t. i. a *munkamegosztás és egyesítés*); ezt a fejlettebb gazdasági élet nem is nélkülözheti.

A munkamegosztás gazdasági és technikai szempontból megbecsülhetetlen előnyökkel jár (időnyerés, anyagmegtakarítás, a termelés fokozása, költségkimézés); *minél kevesebb erőfeszítéssel minél több és jobb eredményt elérni* — e gazdasági törvény, továbbá az *anyag- és időmegtakarítás* elve csakis a munkamegosztás által valósítható meg. Az biztosítja a *beidegződést* a *gyakorlat* révén s így a *gyorsaságot*, továbbá az *egyenletességet*, ami főleg a tömeges termelésnél fontos. De ezzel egyúttal a munkásnak a *nagyobb keresetet* is, mert a gyakorlott részletmunkás több munkát végez.

Szociális szempontból azonban a végletekig menő munkamegosztás veszedelmeket rejt magában. Erre először *Ruskin* mutatott rá (a gépies munka fásító hatása a munkás lelkületére; az egyoldalúság s gyámoltalanság; a lelemény és az alkotóerő elsorvadása; megfelelő munka hiánya esetén a nyomorgás).

A munkamegosztás akkor helyes, *ha mindenkit oda állítanak, ahol a legjobb munkát végezheti*; más szóval; *ha ki-ki oly munkát végez, amire rátermett. Vezető állásba mindig a legképzettebb szak-erőket*, akikben a *szakértelem rendelkezni tudással és felelősségérzet-tel* párosul. A proletárdiktatúra idején az üzemek élére sokszor egészen tudatlan embereket állítottak; jórészt ez okozta a kommunista termelés csődjét. De ép oly káros volt a régebbi időben, sőt máig is a *protekció* s a *nexus* (v. *nepotizmus*, vagyis a sógorság-, komaság-rendszer), valamint a törtetés; mert a *pártfogás* vagy családi összeköttetés révén sokszor a legkevesebb megfelelő tehetetlenek jutottak álláshoz, kiszorítva az igazán odavaló, értékes munkaerőt; a könyökkel dolgozó *stréber* pedig maga furakodott fel oda is, ahová nem volt való, kenyéririgységből kitérve, elgázolva az útjában állókat. Mindkettő *erkölcsbe ütköző: a protekciós önző és gyáva*, mert nem áttolja a derekabb elől a helyet elfoglalni s nem a maga erejére, hanem másra támaszkodik; a *stréber*, mert a más rovására akar emelkedni. De *gazdaságilag is káros*; mert a protekciós rosszabb munkát végez; a törtetőnek működéséből pedig hiányzik az erkölcsi fék: *csak a maga előnyét nézi*, az eszközben nem válogat s így a korrupciót fejleszti ki.

Nálunk még egy baj van: a *gyakori hivatáscsere*, vagyis a *kitartás és türelem hiánya*; a hivatásával járó nehézségeket sok ember nem tudja elviselni, inkább pályát cserél. Ennek a gazdasági szabadverseny elve igen kedvez. Aki ma földbirtokos, holnap hivatalt vállal, holnapután szabad foglalkozást üz; a kereskedő boltját eladja s birtokot vesz; a tisztviselő ott hagyja a hivatalt s bemegy a bankba vagy újságírónak; az iparos és gazda képviselőnek választja meg magát. Azzal nem gondol: ért-e a törvényhozáshoz s a politikához? Nem gondolja meg azt sem, hogy ezzel *elprédálja azt a tapasztalati kincset*, amit már régebbi pályáján gyűjtött; hogy mindig újból a *kezdet nehézségeivel* kell küzdenie s hogy *maga-magát forgácsolja szét*. Az életben a nagy sikerek titka: az *erő-összpontosítás egy cél felé, a koncentráció*. Aki erre nem képes, az semmi téren sem viheti sokra. Minden pályára *egész ember* kell; ma nálunk *félemberek* vannak minden téren. Sajnos, ez az erő- és egyéniségforgácsolás főleg magyar fajunkban van meg; valóságos nemzeti betegség, ami talán a *szalmalángtermészettel* függ össze. Ezen is segítnünk kell: *az új nemzedéket az erő összpontosítására kell nevelnünk*. De rá kell nevelnünk erre önmagunkat is, ha

boldogulni akarunk. Baj, hogy ma a megélhetés kényszerít sok embert a hivatás-cserére; ott a sok leszerelt tiszt, menekült tisztviselő, kenyér nélkül maradt diplomás nő. Sokszor deresedő fejjel kénytelenek új pályán inaskodni. Ámde ez nem normális jelenség, hanem az országcsonkítással járó gazdasági helyzet következménye — vis major.

Még pár szót a *szegődségről*. A munkás vagy nap-, hónap-, illetve esztendőszámra szegődik s akkor bére a munkaidő (óra, nap, hét, esztendő) után jár, tekintet nélkül a végzett munkára. Vagy darabszám vállalja a munkát vagy szakmában (akkord); ezt olyankor, mikor a munka-sürgős s azt egyben kell elvégezni.

A tőke. Minden olyan jószág, mely új javak termelésére alkalmas: tőke. A tőke megint: anyagi, szellemi vagy erkölcsi lehet. A tőke jelenti az egészséget, jólétet, műveltséget, sokszor a boldogságot is és a hatalmat. Hiánya: betegséget, nyomort, tudatlanságot, sokszor boldogtalanságot, gazdasági függést, sőt politikai elnyomatást és nemzeti szegénységet is. Azért mind a háromféle tőkegyűjtés egyéni és nemzeti érdek. A gazdasági és társadalmi életben egyik sem nélkülözhető, mert bármelyiknek hiánya még anyagi téren is kockáztatja a sikert, sőt bajt okoz: az anyagi tőkehiány gátolja a természeti kincsek kiaknázását; a szellemi tőke (szakértelem és tapasztalat) hiánya a munka észszerű végzését; az erkölcsi tőke (becsület, bizalom) hiánya pedig a vállalat sikerét kockáztatja, vagy állandóságát gátolja. Ideig-óráig érhet el sikert a szédelő is s a család; de az állandó, végleges siker feltétele mindig, minden téren a tisztesség és becsület s az ebből eredő bizalom — tehát az erkölcsi tőke.

A tőkegyűjtésnek két módja van: egyik a munka, másik a megtakarítás. Az egyik energiakifejtést, a másik önmegtágadást kíván, lemondást a pillanatnyi örömeikről. Jelentősége abban áll, hogy az anyagi függetlenséggel együtt megadja az erkölcsi függetlenséget is, ami úgy az egyén, mint a nemzet szempontjából megbecsülhetetlen érték.¹ Akinek tőkéje van, nem kénytelen sem munkaerejét, sem tudását, sem meggyőződését áruba bocsátani és a legtöbbet kínálónak eladni; az szabadon rendelkezik önmagával. A tőkegyűjtés igazi jelentősége élben áll; nem pedig az általa

¹ Böles Franklin ezt így fejezi ki.

«20 shilling jövedelem s 19¹/₂ shilling kiadás — eredmény: boldogság; 20 shilling jövedelem s 20¹/₂ shilling kiadás — eredmény: boldogtalanság.»

elérhető javak és élvezetek összegében. Ezért kell a tőkegyűjtést lehetővé tenni és elősegíteni; ezért kell magát arra kinek-kinek ránevelnie s az ifjúságot is rábuzdítani. *De hazájáért s a közjéért is csak az áldozhat, aki szorgalommal és takarékosággal tőkét gyűjt.* A nagy adományozók (nálunk *Semsey Andor, Simor bíbornok, Ranolder püspök és Fraknoi c. püspök, a Sigrayak, a Faragók*) szinte mind a fukarságig takarékosak voltak a maguk személyére nézve, de bezzeg fejedelmi bőkezűséggel áldoztak a közért. A megvesztegethetők és árulók pedig többnyire a jövedelmükön túlköltekező adósságcsinálókból kerülnek ki.

Némelyek a *tőke* fogalmköréből a *földet s a munkát kizárják, azzal a megokolással, hogy a föld a természet tartozéka; a munka pedig nem lehet tőke, csupán a termelés tényezője.* Ez azonban egyoldalú tévedés. Mert jóllehet a földet a *természet* adja; de az *új javakat termelő,* tehát gyümölcsöző *tőkévé* válik, mihelyt az ember megmunkálja. Az irtatlan erdő, a feltöretlen puszta, a tarpataki vízesés, a felhasználatlan földgáz, a szabályozatlan folyó *holt tőke;* a kitermelt erdő, a felszántott, beültetett puszta, a villamos energia-termelésre felhasznált vízesés, az elvezetett földgáz s a szabályozott és hajózásra használt Duna nagyon is *élő, gyümölcsöző tőke, mert általa új javakat termelnek.* Ép így *holt tőke* minden *heverő munkakerő,* minden tehetség, tudás, ami nem érvényesül; de *bezzeg eleven tőkévé* válik, mihelyt *termelő vagy alkotó munkát végeznek vele;* s az maga a *munkabírás* is; mert ha valami, ez termel csak igazán új javakat. Tehát *tőke mindaz, ami új javak, új értékek termelésére alkalmas,* nemcsak a pénz, hanem a föld, ház, szerszám, gép, tudás, tehetség, munkabírás is.

A tőke rendeltetése, hogy új javakat termeljen; akkor *eleven* vagy *gyümölcsöző;* ellenkező esetben *holt* vagy *meddő.* Pl. a Máv lokomotívparkja a magyar állam kezében gyümölcsöző, az oláhok kezén *holt tőke,* mert nem tudják hasznát venni. Nálunk temérdek anyagi s még több szellemi tőke (tehetség, tudás) kallódik el gyümölcsözetlenül, előítéletből; ami a nemzetre nézve nagy erővesztés. Még nagyobb baj, ha valaki bármily tőkéjét, ahelyett, hogy gyarapítaná, *elvesztegeti;* vagy ha magát a tőkét *fogyasztja.* Amikor a dolgozó apa uraskodó fia az apja által gyűjtött vagyont nemhogy szorgalmával gyarapítaná, hanem elpredálja; vagy, amikor most, a drágaság és valutánk leromlottsága miatt minden kötöttjövedelmű család munkával és takarékosággal gyűjtött tőkét-

jét kénytelen lassankint felélni. Vagy, amikor a tanító, orvos, bíró az iskolában egykor szerzett tudásából él s azt önképzéssel tovább nem gyarapítja. Vagy, ami legrosszabb: ha a gyermek szülője erkölcsi tőkéből él s azt nem igyekszik a maga emberségéből öregbíteni, sőt esetleges könnyelműségével elvesztegeti.

Felhasználtságát tekintve, lehet a tőke *álló*, ha állandó befektetés, vagy állandó használatra szolgál (pl. a cséplőgép, a zongora, a vasúti kocsi) vagy *forgó*, ha az üzem fenntartására vagy csak egyszeri használatra szolgál, illetve az új erők termelése közben megsemmisül (pl. a tüzelő, amellyel a gépet fűtik, vagy a húr s a bőrozás, a tengelykenő olaj; sőt az élelem is, mely a munkaerőt tartja fenn).

A tőke, mint látjuk, a gazdasági életnek nélkülözhetetlen tényezője; nélküle sem a termelés, sem a forgalom, sem a fogyasztás le nem bonyolítható. De olykor a közérdekre veszélyessé is válik, mert — főleg *az ingó tőke* — nem csupán gazdasági, hanem szociális és politikai, sőt erkölcsi téren is hatalmat jelent, amely *visszaélésre* csábít; *a munkással szemben a kizsákmányolásra; a fogyasztóval szemben az önző haszonlesésre; a közéletben a vesztegetésre; az erkölcsi életben a meggyőződés megvásárlására*. Tehát az erkölcsi rombolásnak válik tényezőjévé. Ez a *tőkeuralom* vagy *kapitalizmus* elfajulása.

Mi által tesz szert ily óriási hatalomra? A *szervezkedés* révén. Azonban mielőtt ezt taglalnók, okfejtésünk láncolatában szükségünk van a gazdasági élet két új láncszemére s ez a *vállalat* és a *verseny*.

A vállalat.

A vállalat. A vállalkozó szellem. A verseny. A vállalat fajtái: A részvénytársaság s a szövetkezet. A verseny; a monopólium; a szabadalom. A vállalatok szervezkedése és egyesülése — a ring, kartell, tröszt. A gazdasági élet anarchiája; a közgazdaság szervezése. A gazdasági élet etikája.

A **vállalat** akkor jó létre, mikor a gazdasági élet tényezői közül a munka és a tőke a természeti kincsek *kiaknázására*, új javak *termelésére* vagy *forgalombahozatalára*, vagy valamely (pl. hitel- vagy kultúr-) *szükséglet kielégítésére*, vagy a *fogyasztás szervezésére* egyesülnek. Vállalat tehát annyiféle van, ahány ága a gazdasági életnek. A vállalkozás tere szinte korlátlan.

A munkán és tőkén kívül azonban kell még valami: a **vállalkozó szellem**, t. i. élénk képzelet a lehetőségek elgondoljájá-

sára; tiszta ítélet a mérlegelésre; gyors elhatározás és elszántság a *kockázat* vállalására is. Itt a jelszó: aki mer, az nyer. De ezek együttesen még csak feltételét adják meg a *sikernek*; azt nem biztosítja más, mint *a terv gondos végrehajtása*, tehát *a kitartó és lelkiismeretes munka*.

A vállalkozó szellem az emberi élet minden terén fontos: anélkül Kolumbus nem fedezte volna fel Amerikát, Peary az északi, Amundsen a déli sarkot; Körösi Csoma nem járt volna be Tibetet; nem épült volna a transzszibériai s a szaharai vasút; nem volna kábel-összeköttetés Európa és Amerika közt; nem jött volna létre a Vaskapuszabályozás és a Széchenyi-út; sem a XIX. század egyéb bámulatos technikai alkotásai. A vállalkozó szellem teszi lehetővé a fajok terjeszkedését (gyarmatosítás, kivándorlás útján) s a kultúra elterjedését. De a gazdasági életben egyenesen nélkülözhetetlen. Anélkül *pangás* áll be, mint nálunk Széchenyi előtt. A *vállalhozó szellem hiánya* miatt nem aknáztuk ki Dunánkat, a kissármási földgázt, a tarpataki vízesés erejét; amiatt maradtak kezdetleges berendezésűek fürdőink; amiatt nem tudtuk a világforgalmat oda terelni. Ezt a hiányt ismerte föl Széchenyi s igyekezett magyar fájában a vállalkozó szellemet a gazdasági téren is fölébreszteni. Hiánya magyar fajunkra nemzeti veszedelem, mert természeti kincseink kiaknázatlansága s az üzleti élettől való idegenkedés folytán az okozta szegénységünket s Ausztriától való függésünket; s az hozta ránk az élelmes idegen faji uralmat. *A vállalkozó szellemet tehát ki kell fajunkban fejleszteni.* Fejleszti azt ma a létért való küzdelem is, főleg a középosztályban.

A vállalkozó szellem elfajulása a *szédelgés*, t. i. a jóhiszeműek s járatlanok becsapása (az 1873-ki krach; a Panama-ügy; a háborús vállalatok: a papír-bakancs, rossz posztó stb.).¹

A vállalat lehet *egyéni* vagy *társas*, aszerint, hogy egy vagy több ember vesz-e benne részt, illetőleg vállalja-e a velejáró mun-

¹ Az 1870/71. francia-porosz háború után a győztes Németországban nagy volt a pénzbőség, a vállalkozók kedv nekilendült; derűre borúra új vállalatok keletkeztek — a *gründolás* láza Ausztriát is elkapta. 1873-ban jött aztán a nagy összeomlás; a sok szédelgő vállalat megbukott s magával rántotta az egész gazdasági életet. A Panama-csatorna részvénytársaság pedig 1881-ban keletkezett mintegy 800 millió tőkével; de 1888-ban már csődbe jutott, ezer meg ezer kis egzisztenciát rántva magával, mikor a csatornának még harmadrésze sem készült el, s a nagy mű akkor félbemaradt.

kát és kockázatot? Továbbá lehet *magán-* vagy *közvállalat* (állami, községi), aszerint, hogy célja a magánérdek vagy a közérdek kielégítése-e? (Pl. a vicinális magánvállalat, mert csak egy szűkebb-körü érdekelttség érdekét szolgálja; a Máv, mint közvállalat, a közérdeket szolgálja; ha azt az a francia társaság bérbeveszi, magánvállalat lesz belőle, mely csak a saját hasznát nézi.)

A *társas vállalat* két fő-alakja: a *részvénytársaság* (célja a minél nagyobb *üzleti nyereség*, tehát a magánérdek) — s a *szövetkezet* (nem nyereségre dolgozik, tehát a közérdeket szolgálja — már t.t. az igazi szövetkezet; mert a faj-mimikri még ide is be tudja csempészni az üzérkedés szellemét).

A *részvénytársaság* abból az elvből indul ki, hogy a *kockázatot* ne egyetlen egyén viselje, hanem a vállalkozók összesége, még pedig a *részvétel arányában*. Ezért előre megállapítják az illető vállalathoz szükséges *tőke* nagyságát. A részvényből bárki tetszés szerinti mennyiséget vásárolhat, de bármikor túl is adhat rajta s a tulajdonos a vásárlás erejéig *felelős* is a vállalatért. A részvényesek az *alakuló ülésen igazgatóságot* választanak, amely az *üzleti év végén a közgyűlésnek* számol be; az esetleges *tiszta nyereséget* vagy *vesztéséget* azután az összes részvények közt elosztják, vagy egy részét az *alaptőkéhez* csatolják. A részvényvásárlónak nevét se kérdik.

Kinek-kinek annyi a szavazata, ahány a részvénye. A részvénytársaságok veszedelme a közérdekre ép anonimitásukban rejlik. Mert ha oly valaki vásárolja össze a részvények felét, *akinek érdeke a nemzetével ellentétes* (pl. idegen fajbeli, vagy az ellenséghez szító), akkor az *a közgyűlést majorizálhatja* s a többi részvényes akarata vele szemben nem érvényesülhet. Növeli a bajt az, hogy az illetőnek nem is kell a részvények nagyobbik felét *tulajdonjoggal* bírnia; elég, ha azok *letétben* vannak nála s így az *azokkal járó szavazati jogot rendszerint ő gyakorolja*, így volt lehetséges, hogy egyik hatalmas hazai vállalatunk, melynek hatásköre 3 vármegyére terjedt ki, egy *bécsi nagy bank* befolyása alá jutott (t. i. az *azzal affiliált apró vidéki bankok* a náluk letétbe helyezett részvények után járó szavazati jogot az illető nagybanknak szolgáltatták be s az a közgyűlésen, természetesen, a saját érdekét érvényesítette általuk).

A *szövetkezet* abban különbözik a részvénytársaságtól, hogy itt rendszerint az *egy foglalkozásúak, egy érdekkörbe tartozók* társulnak, előre megállapított *közös célra, nem pedig pusztá nyeresékedésre*. Tehát némileg már ismerik is egymást; *új tagokat* pedig csak

a többiek *erkölcsi jótállására* vesznek föl. Itt tehát az előbbi veszély ki van zárva. Másik különbség, hogy itt a *részjegyek száma* nincs előre megállapítva, csupán a *részjegy értéke*; többnyire kicsiben kezd s aztán idővel fejlesztik. Tehát az ily vállalat nincs annyira kitéve a *véletlen esélyeinek*; s mindig *belülről kifelé* fejlődik, a *terjeszkedés* pedig egyúttal *megerősödést* is jelent. Az *erkölcsi ellenőrzés* szigorú; még pedig nem csupán a *vagyonkezelést*, hanem a *felhasználást* illetőleg is. A *bank bárkinek* ad kölcsönt, a *célt* nem is kutatja; csak a *minél nagyobb kamat* biztosítva legyen. A *szövetkezet* csakis *tagjainak* ad kölcsönt, végére jár a *kölcsön céljának* s azt csak akkor folyósítja, ha meggyőződik róla, hogy az *gyümölcsöző befektetésre*, vagy *elkerülhetetlen kiadásra* kell. (A *bolognai szövetkezet* pl. földművesnek marha- vagy cséplőgép beszerzésére a kölcsön második felét csak akkor folyósítja, ha beigazolódott, hogy a marha vagy gép már megvan s annak jó gondját viselik, emezzel meg már dolgoznak is). Tehát tagjaikat ezzel a *könnyelmű adósságcsinálástól* óvják meg. Viszont a résztjegyző tagok érdekét a *kölcsönös felelősség* által védik meg. A *szövetkezeti ügykezelésben a takarékoság*, de a *szociális elv* is érvényesül: *nem fényűzően*, de *célszerűen* rendezkednek be s alkalmazottaikat tisztességesen fizetik. A *cél* pedig *nem a minél nagyobb nyereség*, hanem a tagok *erkölcsi és anyagi érdekének minél nagyobb mértékben való megóvása*. Azért vásárol pl. a *fogyasztószövetkezet közvetlen a termelőtől*; az *eladási árba* pedig csak az *önköltséget* s a *minimális üzemköltséget* számítja be. Ha év végén mégis van *tiszta haszon*, azt a *tagok közt vásárlásuk arányában* osztják föl; de többnyire *közérdekű célokra* is áldoznak belőle. Pl. nálunk a *falusí Hangya-fiókok*; népművelésre, hadifogylok hazahozatalára, hősök és ellenforradalmi vértanúk sírjának gondozására, új harang szerzésére (az elrekvirált helyett); a *központ* pedig egy milliós adományával tette lehetővé a *Közgazdasági Egyetem* felállítását s további két millióval a *mezőgazdaság fejlesztését*.

A **verseny** vagy vetélkedési ösztön az emberi erő kifejtés egyik legerősebb rugója; gazdasági téren a vállalkozó szellem egyik sarkantyúja, de az egészséges áralakulásnak is egyik legfőbb tényezője. Veszedelmessé akkor válik, ha tisztességtelen eszközök-höz nyúl, (pl. a háború alatt a hadseregnek megvételre kínált lovat, marhát *sósvízzel felpüffesztették*; a *konzervdoboz*, sőt *patron* üres volt; a *papírbakkancs*, rossz posztó, stb.) vagy ha — mint

gazdasági szalad verseny — a gyöngét kiszolgáltatja az erősnek. Ily esetben a közérdek s a gyöngék megvédése s az egészségtelen verseny korlátozása állami feladat.

A *verseny elfajulásának* rugója: a *hiúság*, az *érvényesülés vágya* s a *féktelen becsvágy*. Mint az *önzés* egyik formája, minden téren antiszociális: mint *stréberség* — törtetés, a közéletet rontja meg s a versenytársakat kíméletlenül elgázolja; *gazdasági* téren konjunktúra-kihasználásra, láncolásra, árüelrejtésre csábít. A *maximálás*, vagyis *hatósági árszabás* az ár felhajtással szemben a szabadverseny megfélemezését célozza a közérdek, illetve a fogyasztók szempontjából. (Erre ők azzal felelnek, hogy az illető maximált árucikk a piacról eltűnik. Tehát vaskézzel kell őket megfélemezni).

A *monopólium* vagy *egyedárúság* a verseny kizárása; ez esetben az árat az egyedárús szabja meg — így az állam a só, szesz, dohány árát. — Magános is monopolizálhatja a gazdasági élet egyes tereit — pl. a mozi- és színházvállalatokat egy hatalmas külföldi tőkés; a tankönyv- vagy térképkiadást valamely megbízott cég; az állami építkezéseket valamely élelmes vállalkozó. Az ilyen monopólium azonban mindig a közérdek rovására megy s annál gyakoribb, minél rothadtabb valahol a közélet.

A *szabadalom* a *feltaláló* érdekét védi (rendszerint bizonyos ideig) a termelési versennyel szemben s mintegy a feltaláló szellemi munkáját jutalmazza s a kísérletezésbe ölt tőkéért nyújt kárpótlást. Ennyiben méltányos is. De itt is szemesnek áll a világ. *Irinyi* János hazánkfia a múlt század elején feltalálta a kénés gyújtót. Egy bécsi üzletember kérdezte, mennyiért adná el neki találmányát. «4 krajcárért, mert neki annyiba került.» Az élelmes német megvette, szabadalmat váltott rá és milliókat szerzett vele. *Irinyi* pedig szegényen halt meg. — Ugyanígy találta fel a tudós magyar vegyész — *Wartha Vince* — az eozint s ingyen engedte át *Gierglék*-nek, akik szabadalmat váltva rá, vagyont szereztek belőle; míg *Wartha* szegény maradt. E két eset magyar fajunk egy más fogyatkozására is rávilágít: hiányzik belőlünk az *üzleti szellem*, vagyis a nyereszkesedési lehetőség felismerése és megragadása.

Ezzel újra fölvehetjük az elejtett fonalat. Tehát a tőke szervezkedése: a *ring*, *kartell*, *tröszt* — mindhárom a verseny kizárását célozza magánérdekből, a közérdekkel szemben.

A *ring* (vagy *corner*): a verseny kizárása az áralakulásban (rézring, búzaring, zabring). T. i. a ringbe állottak, miután az egy-

nemű árúkészleteket összevásárolták, összefognak s az árat tetszés szerint kitarjták. Persze az áremelést a fogyasztó fizeti meg, mert a cikk vagy a termelés drágul általa. Ha a nyersanyagbőség érdeküknek útjában van, könnyű szerrel segítenek rajta: Braziliában a ring szervezői a régi kávétermést a tengerbe dobták; az észak-amerikai gyapotterítés nagy részét csak nemrég felgyújtották; nálunk a háború alatt a bevermelt zabkészleteket megdohosították, hogy a többit annál jobban eladhassák.

A *kartell* a verseny kizárása a termelésben (cukor-, malom-, nyomda-kartell). A rokonszakmában dolgozó vállalatok — míg egyébként önálló maradnak — megegyeznek a *nyersanyag árára*, a *termelendő cikkek mennyiségére*, a *munkafeltételekre* (bér, idő) s az *eladási árra* nézve; egyebekre nézve szabadkezet tartanak fenn maguknak; de a kartellbe foglalt szabványok kötik őket. Ezzel *ők válnak a piac uraivá s az árakat ők szabják meg*, persze megint csak *a fogyasztó rovására*.

A *tröszt* vállalatok teljes egybeolvadása; a *tőkekoncentráció* gigantikus méretű képződménye, mely nemcsak a *világpiacon uralkodik*, hanem gazdasági hatalmánál fogva a *politikai életnél* is döntő tényezője lett. Hazája, persze, az *Amerikai Unió*, azt a *militarizmusba* s az *imperializmusba* kergette. A tröszt lényegileg nem egyéb, mint *több nagy vállalat teljes egyesülése, egységes főigazgatás alatt*. Ezzel csökken az üzemköltség; a *verseny megszűntével* az anyagárat s a munkabért a tröszt szabja meg s mivel így olcsóbban tud termelni, úrrá lesz a világpiacon. A háború előtt Budapesten az amerikai vasúti sín olcsóbb volt, mint a hazai; a diósgyőri vasgyárnak azért kellett munkásai $\frac{2}{3}$ részét elbocsátania.

A puszta *önérdek* s az *önző versenycsúszás* és egyéni szeszély a *gazdasági élet anarchiáját* idézi elő; t. i. nem azt s oly mértékben termelik, amint azt a közérdek megkívánná (pl. nálunk a háború alatt lencse helyett kefégyökeret; vagy az amerikai Egyesült Államokban minden gyár hadiszert; béke-időben divathóbortokat, sőt ártalmas, hamisított anyagokat); a *forgalom* a szórakozást nyújtó nagyvárosok felé terelődött, s a vidék vasút nélkül maradt: luxusvonatra telik, tanyai kisvasútra nem telik; a propeller korhadt korlátgerendáját nem újítják s kész a szerencsétlenség; a Hadi-termény a burgonyát akkor szállítja, mikor már rájött a fagy s az egész kárba veszett s a városi nép burgonya nélkül maradt; a répa a földben veszett, de a kartellbe állt cukorgyárak nem termeltek,

nehogy a cukor megócsuljon. *A fogyasztás végleteket mutat: az ínséggel szemben esztelen dorbézolás.*

Ezért szükséges a *gazdasági élet szervezése*, vagyis általa a *tényleges közszükséglet kielégítése*.

A gazdasági szabad versenyt korlátozni kell; a nagytőkét meg kell fékezni. Evégből célszerű a legfontosabb üzemeket: a közlekedési eszközöket, a víz- és világítás-szolgáltatást, a szénbányákat, a kórházakat, stb. állami vagy községi kezelésbe venni,

A gazdasági élet etikájával eddig keveset gondoltak; innen annak elfajulásai s a válságok, főleg az üzleti és kereskedelmi életben. Egész gazdasági életünk ethizálása nélkül nem lehet egészséges viszonyokat teremtenünk. A ma elharapódzott kinövésekkel szemben az ifjúságot *üzleti tisztességre és kitartó munkára* kell nevelni, a *vállalkozó szellemet* pedig fejlesztem.

Az őstermelés.

Az őstermelés gazdasági és társadalmi jelentősége. Az őstermelés ágai. A halászat, vadászat, gyűjtés. Az állattenyésztés. Az erdőszet. A mezőgazdaság, a szőlészet, a kertészet. A bányászat. A főbftermelés.

A termelés is háromféle: *anyagi, szellemi* (tudományos művek, művészi alkotások) és *erkölcsi* (vallás, erkölcsi rendszerek, törvények). Mi itt főleg az anyagi termeléssel foglalkozunk; ez két főágra szakad: ezek az *őstermelés* s az *ipar*. Egyik a természetben levő kincseket aknázza ki; másik a nyersanyagokat dolgozza fel s alakítja át használhatókká. Tulajdonkép minden termelésnek alapja az **őstermelés**. Ennek gazdasági jelentősége abban áll, hogy megadja egyrészt az elemi életszükségleteket (élelem, tüzelő), másrészt minden további termelés és kulturális fejlődés feltételeit; *szociális* jelentősége pedig abban, hogy az embert a földhöz köti, foglalkozása s az egymásrautaltság révén kifejleszti benne az állandóságot, a józan konzervativizmust, a hagyományokhoz (népszokások, viselet), a szülőföldhöz s a hazához való ragaszkodást s ezáltal az nemzetfenntartó elemmé válik; de, mert munkájára az áldást Istentől várja, a vallás s annak törvényei iránt is fogékonnyabb a városi iparos és egyéb munkásnál. Az alkotó képzelet kifejlődésének is kedvez.: a népdal, népmese, népművészet nem a városi munkásnép, hanem a falusi nép lelkéből fakadt ki; különösen székelységünk művészete gazdag. Kivált a pásztorember művészi bámulatos; azt a kontemplatív élet fejleszti ki. Néprajzi

gyűjteményeink egész kincsesbányáját őrzik a népművészetnek. Meglepő náluk azonkívül a természeti élet megfigyelése s az intuitív orvoslási készség: bakonyi és somogyi juhászok a kerge juhon valószínűs sebészi koponyalékelést végeznek s ezzel megszedik a hólyagfőregtől. — De maga a gazdálkodás és állattenyésztés is állandó megfontolást, előrelátást, gondoskodást kíván. A paraszt tehát korántsem az a buta, nevetséges figura, akinek a készből élő, felszínes kulturmázás városi ember tartja; ő csak a városban félszeg, mert járatlan. Bezzeg józanul gondolkodik és tiszta ítélete van az otthoni dolgokról. A magyar paraszt pedig józan észre a tanult embert is felülmúlja.

Az östermelés vagy *kiaknázás* (bánya, földgáz, ásványvíz), vagy *kitermelés* (erdővágás, gomba-, vadgyümölcs-, gyógyítónövénygyűjtés, pióca-, körisbogár-szedés), vagy *termesztés* (növényé), vagy *tenyésztés* (állaté). *Ágai*: a halászat; vadászat; állattenyésztés (ló-, szarvasmarha-, juh-, sertés-, baromfi-, hal-, vadtenyésztés, méhészet, selyemhernyótenyésztés); erdészet, földművelés (mezőgazdaság, kertészet, szőlészet); bányászat. Mindegyiknek megvan a maga jelentősége; de rá is nyomja bélyegét a vele foglalkozó népre.

A *halászat*, *vadászat* s egyéb állat és a vadontermő növények *gyűjtése* gazdaságilag azért értékes, mert a *természet ingyenes ajándékait óvja meg az elkallódástól* s szerzi meg a fogyasztás számára. A hal, rák, vad húsa, a halpikkely, vizahólyag, az állati bőr, toll, aggancs; a körisbogár, pióca; a gomba, vadbogyó (málna, szamóca, szeder, csipke); a gubacs s a gyógynövények — mindez vagy becses táplálék, vagy értékes ipari nyersanyag. Sajnos, *nálunk még sok kárba vész*; főleg *gyógynövény- és gombakincsünket* nem használjuk ki eléggé. Mindezek a foglalkozások a természet állandó, éber megfigyelését, türelmet s a kellő időben gyors cselekvést kívánnak.

Az *állattenyésztés* közgazdasági és közegészségi szempontból egyaránt fontos, mert aránylag kevés befektetéssel nagy jövedelmet, értékes *munkaerőt* biztosít s a *trágya* révén a *föld hozadékát is gyarapítja* s a népességnek nemcsak jó, de a munkaerőt fokozó *táplálékot* is szolgáltat; a tej, vaj, tojás, hús, szalonna, méz bőségének nagy része van abban, hogy a falusi nép erősebb, munkabíróbb s hogy ott a gyermek jobban fejlődik, mint városon. Az állatokról való gondoskodás pedig a józan előrelátást fejleszti ki az emberben.

Az *erdészet* jelentőségét csak ma értjük igazán, mikor erdős hegyvidékünk elvesztésével elestünk nemcsak *tüzelőnk* nagyrésztől, hanem az *ipari nyersanyagtól* is: építő-, bútor-, gyújtó-, celluloid-, papíriparunk meg van bénítva. Az *oktalan erdőirtás* pedig a letarolt hegyeket elkopárítja s kősvataggá teszi — a karszti nép a páfrány tövéből a tíz körmével kaparja össze a termőföldet s háton hordja a *dolinákba* s azokat kőfallal védi az immár akadálytalanul dühöngő bőra ellen; letarolták kárpáti hegyoldalainkat is *Parajdon*, *Gyergyón* és egyebütt s kiirtották síksági remek tölgyeseinket; s most a faszuké miatt kivagdossák még a ligeteket, ültetett fasorokat is; ezt sínyli éghajlatunk és egészségünk. Ez ellen tenni kell. Azért kétszeris fontos ma az *erdészet*, amely az *erdő okszerű kihasználásával a vágást szabályozza*, a makkfákat s a fiatalost védi s az erdősítésről gondoskodik. *Szociális szempontból* az erdészet azért fontos, mert az erdei termékek révén sok embernek ad kenyeret, az erdőóvás révén a közegészséget javítja: s *értékes*, testileg-lelkileg ép, edzett, *megbízható emberanyagot* nevel. (A kommün alatt 500 erdész közül mindössze egy kommunista akadt.)

A *földművelés* ősidőktől minden fejlettebb kultúra kiindulópontja volt. Az ipar mai fejlettsége s a foglalkozások mai differenciáltsága mellett s a modern városok embermorzsoló hatásával szemben ma ez a *nemzeti erőtartalék*, de a nemzeti életnek létalapja is; mert ha a földműves nem termel, éhenhal a város és megáll a kultúra. Annál inkább, mivel ma a mezőgazdaság szinte mindenütt az állattenyésztéssel kapcsolódik. Ágai: a *mezőgazdaság* (házánk területének 65%-a művelhető, Csonka-Magyarországnak pedig majdnem egész területe) *szőlészet* és *kertészet*.

A *mezőgazdaság* termeli nemcsak a kenyérnek valót, hanem sok iparág nyersanyagát is. A *szőlészet* pedig nemcsak a szőlőt, gyümölcsöt termeli; de egyszersmind megköti a futóhomokot is.

A *kertészet* a *gyümölcs- és zöldségiermesztés* által a nép táplálkozását javítja, a kivitel útján a nemzeti jövedelmet szaporítja; a *virágkertészet* is értékes jövedelmi forrás lehet — a Riviéra, Erfurt vidéke, Hollandia abból — Dél-Franciaország, Párma annak a révén *illatszeriparából* gazdagszik. De a gazdasági haszonnál százszorta becsesebb szociális hatása: egyrészt, hogy *szelídíti az erkölcsöt* s hogy a virító gyümölcsös, a virágos kiskert, a muskátlis, rozmaringos ablak *hozzáköti a népet szülőföldjéhez* s ezzel

házájához. Amely vidéken gyümölcsfa, virágoskert s az ablakban virág nincs, ott a nép elvadult, durva s szinte állati életet él.

A *bányászat* közgazdaságilag azért fontos, mert a sót, szenet, érceket az termeli ki a föld méhéből; só nélkül se ember, se állat meg nem él; a *szén* ma nemcsak *tüzelőt*, tehát egészséget jelent, hanem *világosságot, forgalmat* is s a *munka és megélhetés lehetőségét*; ha a szénbányák nem termelnek, elsötétül a gáz- és villanylámpa, megáll a vonat, a malom, a cséplőgép s a gyár s a városi iparosmunkás akár éhen halhat. Az *ércbánya* pedig adja a vasat, rezet, az ólmot s a többi becses ásványi anyagot, ami nélkül nincs modern kultúra, civilizáció.

Hazánk megcsonkítását az őstermelés is sínyli. Nemcsak nagy, termékeny területeket (a dúsgazdag *Bánátot*, a *Csallóközt*, a *Tisza-hátat*, a *Marosmentét*) s erdőségeinket s bányáinkat, gyógyvizeinket vesztettük el, hanem a *fa- és szénhiány* magát az *őstermelést is megakasztja*. A gépet nincs mivel fűteni, tehát a *cséplés megkésik*, ezzel a magyar búza a világpiacról lekésik. A *szénbánya kibélelésére nincs fenyőfa*, tehát az újon fölfedezett kőszéntelepek nem aknázhatók ki. Ez nagy nemzeti veszedelem; mert egész *nemzeti termelésünk* s ezzel a belőlük élő munkásnépünk megélhetése ki van szolgáltatva a rossz szomszéd kényének s attól vált függővé. Ha *Ausztria* nem engedi át a ruhrvidéki, *Csehország* a sziléziai, *Románia* a petrosényi szenet, akkor Budapest s a vidék télen megfagyhat, a gyár, vasút megáll s az emberek éhenhalhatnak; ha az *oláh* nem ad sót, a száj- és körömfájás jószágunkat kipusztítja. De megakad a *kultúra* is. Az iskolák, múzeumok, könyvtárak, hangversenytermek fűtetlenek lesznek, a hideg lakásban a művelt ember is csak állat módjára tengődik.

Ily viszonyok közt a többtermelés, vagyis a *termelés fokozása és javítása a nemzetre életkérdés*. Ebbe a munkába kell beállítanunk erőnk és tudásunk javát, hogy a nehéz éveken — míg az elszakított részek újra összefornak — át bírjunk vergődni. Ennek egyik föltétele: a helyes birtokkezelési rendszer. Most azt kell vizsgálnunk.

Birtokkezelés és birtokmegosztás.

Birtokkezelési rendszerek; a külterjes és belterjes gazdálkodás. A vetésforgó, az ugar. A bolgár-rendszer. A tanyai gazdálkodás. A tanyavilág fejlesztése. A többtermelés föltételei. A földbirtok megosztása. Mezőgazdasági szociálpolitika.

A **birtokkezelési rendszer** külterjes vagy belterjes, aszerint, amint a földet kevésbé vagy teljesen használják ki. A szűzföld - legyen az erdőirtás, feltört rét vagy lecsapolt tófenék — tele van öserővel, éveken át csekély megművelés mellett, trágyázás nélkül is csak úgy ontja az áldást. De idővel a föld kimerül s ha a kiélt föld termőerejét nem pótolják, egyre kevesebbet-kevesebbet terem, végre alig adja meg a vetőmagot. Ez történt *Sziciliában*, ahol Róma uralma idejében még évente kétszer arattak s most ott az éhséglázadások napirenden vannak. Ez történt *Franciaországban* a XVIII. században, mikor a *merkantil politika a földművelést elhanyagolta*. Ez Oroszországban a szovjeturalom alatt s most 20 millió ember menekül az éhhalál elől. Nálunk is egyes vidékeken s az elhanyagolt birtokokon csökkent a termőföld ereje. Ez nagy nemzeti kár. — Káros a külterjes vagy extenzív gazdálkodás is, mikor a földnek egy részét *ugarban* hagyják, vagyis nem vetik be. A tanulatlan gazda t. i. úgy okoskodik, hogy *a föld is elfárad, pihentetni* kell, úgy szerzi vissza termőerejét; e rendszer mellett — főleg kisgazdáink, majdnem országszerte — a határnak *csak kétharmadát vetik be*; a harmadikat vetetlen, ugarnak hagyják (de azért felszántják, trágyázzák, forgatják — *ugarolják* — s a rajta termő vadfüvet a jószággal legeltetik). A trágyázott ugarba első nyáron kapásnövényt vagy repcét vetnek, hogy a gyomtól kitisztuljon; utána őszi búzát, majd tavaszt. S aztán megint ugar. Ez a *háromnyomásos vetésforgó*. De van *négynyomásos* is. — Ahol bővében vannak a földnek, ott még ez a rendszer megjárja. De ahol a népesség sűrű, a föld kevés, ott megpróbálták a földet jobban kihasználni s ugarlás helyett *több trágyát* használni. A próba sikerült. Ma már minden modern, szakképzett gazda tudja, hogy a föld *pihentetésére nincs szükség*, be lehet azt vetni évről-évre, csak megfelelő *vetésforgó* legyen és az elhasznált alkatrészeket megfelelő *trágyával* (az lehet *műtrágya* is) pótolják. Ez az *intenzív* vagy *belterjes gazdálkodás*. Sőt okos beosztással egyazon földön a nyár folyamán *többféle növényt* is lehet termesztetni.

A zöldségfélékre legcélszerűbb a *bolgár-rendszer*, amely főleg

a helyes *öntözésen* fordul meg. T. i. nem felülről öntöznek, hanem *elárasztás* vagy *lapátolás* útján, ami azért célszerű, mert a víz mélyrehatól s így a tápláló anyagokat a mélyebb rétegekből is kioldja; de a föld így nem is szárad ki oly hamar.

Az Alföldön kifejlődött egy más sajátos birtokkezelési rendszer: a *tanyai gazdálkodás*. Ennek keletkezése még a török világba nyúlik vissza; mikor az alföldi, hajdan sűrűn hintett falvak népe összebb húzódott, mintegy tömörült; így keletkeztek az *óriás határu*, mezőgazdasággal foglalkozó *faluvárosok*: Kecskemét, Hódmezővásárhely. Karczag, Félegyháza stb. Az *összetolódott falvak* nem váltak szét a török kiűzetése után sem; de mivel az óriási határon a gazdálkodást a rossz út is nehezítette, a földművesnép *tanyát* épített, míg a dologidő tartott, ott nyaralt, csak vasárnaponként jött be a városba; a gazda télire beköltözik, de a munkásnép egészen oda-gyökerezik. *A tanyai gazdaságnak megvan az az előnye*, hogy a gazda s a munkás ott él a földje közt s teljesen munkájának élhet, nem veszít időt a tagra-járással.

De vannak nagy hátrányai is. Mindenekelőtt a *rossz közlekedés*; ez minden egyébnek a gyökere. A mezei utak esőzéskor a sártól, szárazságban a por, homok miatt járhatatlanok; a vasút messze; a termést beszállítani nehéz. Azért *szemes életen* kívül nem is természetnek egyebet. Zöldséget, gyümölcsöt legfeljebb a maguk használatára, mivel az *értékesítés* lehetetlen. Azért nem fizeti ki magát a tejgazdaság s baromfitartás sem. De még rendes *postajárat* sincs s így a világtól teljesen el vannak zárva. Ezen csakis keskenyvágányú *gazdasági kisvasútok* építésével lehetne segíteni, amelyek a tanyavilágot bekapcsolnák a városi életbe s a piacba.

Másik baj a tanyai nép *elmaradottsága*. Nálunk a kultúrpolitika a kiegyezés óta a *végeknek* kedvezett (3000 áll. iskola közül 2000 volt a nemzetiségi területeken); *a tanya iskola nélkül maradt*. Ha van is, kevés és kezdetleges, hiányos felszerelésű; tehát *a tanító se szívesen vállalja*. De nehéz a gyermekeknek is a távoli tanyákról *az iskolabajárás*. Ez oka annak, hogy sehol annyi *iskolamulasztás* s hogy az analfabéták túlnyomó százalékát a tanyavilág szolgáltatja. Ezen csakis *tanyai iskolák építésével* s az iskoláztatási kényszer szigorításával lehet segíteni. De segíteni kell, mert magyar fajunk megmentéséről van szó.

Harmadik baj a *rossz közegészségi állapot*. *Orvos* nincs, se

bába; de ha van, se győz kijárni a rengeteg határba; így a *fertőző-bajok* szinte gáttalanul pusztítóak, a *gyermekhalandóság* pedig megdöbrentő. Persze *óvoda* sincs; még kevésbé *bölcsőde*. A tanyai közegészségi állapotot meg kell javítani, bármibe kerüljön is. Kutatásatni, *orvosról, bábáról* gondoskodni kell; de kell azonfelül *vándor gondozónő* is, aki az *anyákat* az észszerű gyermekápolásra kioktassa.

Negyedik baj az *erkölcsi elvadás*; a tanyai nép hónap-számra nem lát *templomot*, olykor papot se; lelkipapja nincs. S ott a hosszú téli tétlenség. Szinte csoda, hogy nem züllik el teljesen. *Templomot, kápolnát* kell építeni; s legyen *vándorpap* (mint a misszionáriusok), aki a félreeső tanyákat is bejárja, a híveket ott is fölkeresi s nekik a *szabadban tart Istentiszteletet* (mint a tábori lelkészek). A téli tétlenség ellen pedig *háziipart* kell fejleszteni s *vándorkönyvtárt* létesíteni. *Ezzel a tanyát is be kell kapcsolni a nemzeti kultúr- és erkölcsi életközösségbe.*

A *többtermelésnek* az eddigieken kívül vannak egyéb tényezői is: a *talajjavítás, vadvízlecsapolás, fajnemesülés*, a gazdasági gépek használata; s ami ezeknek föltétele: az intenzívebb *gazdasági oktatás* (úgy az iskolában, mint az iskolán kívül, a *gazdakörben*, a *népegyetemen*, az *anyák körében* s a *vándoroktatás útján*); továbbá a *szövetkezetek* (hitel-, termelő-, fogyasztó-, magtár- stb.), a *háziipar* (kender-, lentermesztés és feldolgozás; vessző-, szalma- vagy gyékényfonás; fafaragás; gomba- és gyógynövénygyűjtés, stb.) s a *mezőgazdasági ipar* (olajütő, malmok, szeszfőző, stb.) fejlesztése s mindezekre nézve az *értékesítés szervezése*. A helyi viszonyok szerint itt-ott más feladatok is fölmerülnek: *vízellátás* (artézi kutak fúrása) vagy lecsapolás; irtás vagy *homokmegkötés; fásítás*, stb.

A földbirtok megoszlása.

A kis-, közép- és nagybirtok gazdasági, kulturális, társadalmi és nemzeti jelentősége; a velük járó erkölcsi köteleességek és felelősség.

Nagyságra idők folytán három birtoktípus alakult ki: a *kis-, közép- és nagybirtok*. A földet kezdetben *szabad jószág*nak tekintették: kiki annyit fogott belőle művelés alá, amennyivel meg-birt; sőt megesett az is, hogyha egy-egy darab földet *kiélt, azt parlagon hagyta* s odébb ment, mást tört fel. A *népesség gyarapodásával azonban a föld becse kezdett nőni*; a *tulajdon* egyre határozottabban kialakult; a szaporodó népesség egyre több területen

telepedett le; mígnem a *sűrűn lakott országokban* nincs egy talpalatnyi hely betelepítetlen. A hódítók nagy darab földeket vettek birtokukba s azt a leigázottakkal dolgoztatták be — így keletkezett a *nagybirtok*; később inkább *fejedelmi adomány* útján. A *középbirtok* részint a kisbirtok növekedése, részint a nagybirtok szét-hasadozása által jött létre: a *kisbirtok* nálunk főleg a *jobbágyság fölszabadulása* által. De voltak *kisbirtokos kurtanemesek* is.

A *kisbirtok* (5—100 holdig) akkora terület, hogy azt a gazda *házanépével* s esetleg 1—2 kiségitővel bedolgozhatja; a *földműves-családot* mindennel ellátja. A *kisgazda állandóan rajta él s mindazt termeli*, amire neki s háza népének *szüksége van* (kenyérnek valót, kapást, takarmányt, zöldséget, kendert, lent); tehát *parlagon* egy talpalatnyi részét sem hagyja; de *maradiságánál* fogva *külterjesen* gazdálkodik s így földje harmadrészét mindig *ugarban* hagyja. A sokféle vetemény folytán a *kisgazdák* földje *fel van pántlikázva*; azaz keskeny földsávokon más-más növényt termelnek; ez nehezíti a bemunkálást; a sok *kis mesgye* révén pedig sok föld kárbevész. Némely határban a *gazdák* földjét *több darabban* hasogatták ki, ami a *gazdálkodást* nehezíti; ezen a *tagosítással* segítenek. A *kisgazda* mindenféle *háziállatot tenyészt*. A nyári mezei munka az egész háznépnek minden idejét, erejét leköti; még a gyermek is segít; *művelődésre, társas életre csak a tél marad*; akkor van a fonóka, fosztóka, farsangban a lakodalom; akkor működik a *gazdakör*; sőt az *iskolába* is csak az őszi betakarítás után járatták a gyereket s a tavaszi kapálatkor már kifogják. Még az *askoldi népegyetemen* is csak ősztől tavaszig foly a tanítás.

A *kisbirtok gazdáját a földhöz köti*; azt maga foglalkozása teszi *konzervatívvá*: azért ragaszkodik falujához, szokásaihoz, hagyományaihoz, viseletéhez, nyelvéhez, *házájához*, vallásához; képzeletét a környező természet ihleti meg — így fejlődik a népnyelv, népköltés, népművészet. Testileg ép, erkölcsse romlatlan, valamíg a *városi métely* el nem jut hozzá. Konzervatív, ellentálló, nem ideges; tehát a *nemzeti erő tartaléka*; a pihent öserő olykor kiváló tehetségeket terem. Viszont maradi, látóköre szűk, községére s a saját kis életkörére szorítkozik; józan észjárású, előrelátó s óvatos, szinte a gyanakodásig. De a *magyar paraszt* nyílteszű, ítélete tiszta s az ország dolga is érdekli; érzületre független és politikailag megbízható. A *legépebb emberanyagot szolgáltatja*; a harcban legkitartóbb s a *bomlasztó eszmékkal szemben a legellentállóbb*. Nálunk

a kommün a kisgazdák ellentállásán tört meg. Mai önzése múltó erkölcsi betegség, melyet a világháború, a kommün s a kaputos osztály rossz példája fejlesztett ki.

A *középbirtokot* (100—1000 holdig) gazdája *nem maga műveli*, hanem *néhány családból álló* konvenció (szegődséges) *cselédséggel* s részért dolgozókkal és napszámosokkal (vagy szakmányosokkal) *művelteti*, de *maga is birtokán él s a* munkát maga igazgatja, ellenőrzi. A gazda tehát ráér s módjában van magát és családját *művelnie*, illetve műveltetnie. Az *értelmiség* túlnyomón ebből a rétegből kerül ki; a *közügyek* iránt eleven érzéke van s a *nemzeti hagyományokhoz* hű; de azért a *haladás* iránt is fogékony. A birtokkezelés s a nép között élés a *közigazgatásra teszi kiválón rátermetté*. Hivatása az, hogy a *népnek tanácsadója*, oltalmazója, *vezetője legyen*; a *történelmi középbirtokos-osztály* (gentry) nálunk az is volt (patriarkális viszony, nagyasszonyok stb.). Nálunk ez az osztály termetté a kormányzat és közigazgatás, a tudomány és irodalom terén is jeleseink túlnyomó részét.

A *nagybirtok* (1000 holdtól 1—200.000 holdig, sőt azon is túl) sokszor óriási terület, sok birtoktestben, *az ország más-más részében*. A tulajdonos sokszor még az igazgatást sem maga végzi; hanem arra s a kezelésre *fizetett egyéneket* alkalmaz (ispán, kasznár, erdész, tisztartó, jószágigazgató); tehát a *közvetlen érintkezés a néppel többnyire ki van zárva* (a fizetett alkalmazott s bérlő pedig sokszor rideg, kapzsi); de az *életmódban való eltérés* is túlságos nagy (egyfelől fény, dúsgazdagság, másfelől szegénység, nyomor); innen, hogy az *agrárszocializmus* szinte kivétel nélkül a *nagybirtok munkásai* közt keletkezett; a kommün is ott hódított legjobban. A *nagy jövedelem* megadja nemcsak az *anyagi*, de a *politikai függetlenséget is* s a *társadalmi tekintélyt* és módot ad az utazásra, azzal a *tapasztalatszerzésre* s a szemhatár kiszélesítésére és világműveltség megszerzésére; lehetővé teszi az *újítások kipróbálását*, a nagy célokért való áldozást s a *nemzet jogaiért* akár az uralkodóval való szembeszállást is. (A Rákócziak, Széchenyi és gróf Károlyi Sándor.) A *nemzetre károsá*, sőt veszedelmessé akkor válik, ha a tulajdonos jövedelmét *külföldön költi* (abszентizmus); ha önzőn csak *saját érdekeinek él* (az oligarchák); ha az *udvar fényét* többre becsüli, mint hazáját (az aulikusok); ha *vagyonát esztelenül prédálja* vagy hazája ellen használja fel (gr. Károlyi Mihály). Akkor is árt, ha bérbe adja; mert a bérlő a birtokkal

járó erkölcsi kötelességeket nem szokta vállalni. Ily esetekben a tulajdonjog korlátozása nemzeti érdek.

Az öt holdon aluli a *törpebirtok*; az *egyenlő örökösödés* révén automaticæ keletkezik a *kisbirtok elaprózódása* folytán. A birtokmorzsákon tervszerű gazdálkodást folytatni nem lehet; olykor lakóház s állat sincs hozzá. Növeli a bajt a *pörlekedés* s az abból származó költség. A törpebirtokos eladósodik, sok esetben el is issza a jussát s a legjobb esetben *cseléd* vagy *napszamos* lesz belőle. A kommunizmus iránt falun ez a nincsetlen *proletárelem* volt fogékony; közöttük fejlődött ki már előbb az *agrárszocializmus* is.

Segíteni a bajon több mód van:

Az *egyenlő örökösödés helyett* a *törzsöröklés* (amikor a birtokot nem osztják fel, hanem egyik testvér az egészben gazdálkodik s a többit pénzben elégíti ki — a baszkoknál a legidősebb leány, Westphaliában a legidősb fiú, a mezőkövesdi matyóknál a legkisebb fiú); ez az egyke-rendszer leküzdésére is beválik.

A *birtokszerzés* lehetővé tétele *kisbirtokok alakítása* (parcellázás) s a *birtokmorzsák egyesítése* (a földhitel szervezése) által; ez egyszersmind a *földéhség* kielégítésére is alkalmas. Az új *földbirtokreformmal* kapcsolatban meglesz a lehetőség; a tervezet szerint a *nagybirtoknak* mintegy 20%-a fog *kisgazdák* kezére jutni.

Földbérlet-szövetkezetek szervezése (a Magy. Gazdaszövetség kezdte meg) s *örökbérletek* létesítése (mint az angol *farmok*) a munkásnép meggyökereztetése céljából. S azután a *földműves-szövetkezeteké* a *többtermelés* végett.

Telepítés által. Itt azonban két körülmény nehezíti a sikert. Egyik népünk ragaszkodása a megszokott életviszonyokhoz; az *alföldi magyar nem megy hegyvidékre*; ő ott akar földet, ahol felnőtt. Másik, hogy a telepes számára biztosítani kell a *megfelelő hitelt* és *lakást, fölszerelést* s a telepet úttal, postával, vasúttal be kell kapcsolni a forgalomba. Itt a szervezéshez *szakértelem* kell; a jóakarát nem elég.

Volna még egy megoldási mód: a törpebirtokon a *bolgár kertészet* meghonosítása; de népünk csökönös maradisága folytán ez talán legnehezebben valósítható meg. Néhol mégis megkezdtek.

Az ipar.

Fejlődése: a házi-, vándor-, kis- és nagyipar, s mindegyiknek gazdasági és szociális jelentősége. A kisipar megerősítésének tényezői. A nagyiparral járó bajok a munkáskérdés. Ipari szociálpolitika.

Az **ipar** (házi, vándor, kis, nagy) a természet adta nyers anyagokat dolgozza fel az emberre nézve használhatókká. Eredetileg csak *háziipar* volt, azaz a *családi szükséglet* kielégítésére dolgoztak maguk a *családtagok* — mártogatták a gyertyát, főzték a szappant, szőttek-fontak (ma is a székely gazda házépítése, az asszonyok varrottasa; de az a kenyérsütés, konzervkészítés stb. Ma *háziiparon* a *mellékkeresetül* üzött *népies iparágakat* értik (szövés, fonás, varrottas készítése, hímzés, gyékényfonás, faragás stb.). Ennek *gazdasági* jelentősége abban áll, hogy *téli keresetet* biztosít a földműves népnek s így jólétét fokozza (ezzel szemben pl. a háziipart nem üző rutén s oláh nép nyomorog); *szociális jelentősége* pedig abban van, hogy a népet télen is hasznosan foglalja el, ezzel a rossztól tartja vissza; a *közös munka* révén *fegyelmező ereje* is van; de *kézügyességét, értelmét, ízlését* is fejleszti s *alkotó képzeletét* foglalkoztatja. Tehát a háziiparral foglalkozó nép *magasabbrendű életet* el, mint a tunya tétlenségbe merült; de a közös munka öröme s maga-diszítette otthona *jobban hozzáköti szülőföldjéhez, hazájához* is (a székelyek hazaszeretete). A *háziipar fejlesztése* tehát a népjólétnek egyik legfontosabb eszköze s igen fontos szociálpolitikai feladat.

Más természetű a *városi asszony nép otthonmunkája* — ezt pénzért, megrendelésre végzik, silány bérért; a *munkauzsora* kegyetlen formája ez (*sweating-system*), melyet egyéb uzsora módjára, kellene büntetni.

A háziiparból (a foglalkozások differenciálódása révén) fejlődött ki a **kisipar**, mint önálló foglalkozás ott, ahol a földművelés termésfölösleget is állított elő, tehát a nemföldművesek élelmét is biztosította. A kisiparos *vándoriparossá* akkor lesz, ha lakóhelyén nincs elég munkája (drótos, köszörús, esernyős, üveges); ilyenkor többnyire egyszersem földműves is; tehát iparát csak *mellékkereset* gyanánt üzi.

A *kisipar a helyi szükségletet* látja el s főleg *megrendelésre* dolgozik (vásári munkát csak másodsorban). A mester *munkásaival*

együtt dolgozik maga is; megrendelőivel személyes érintkezést tart fenn. Innen a kisipar szociális jelentősége: t. i. csakis olyat termel, ami tényleges szükségletet elégít ki és igyekszik megrendelőit kielégíteni; tehát nem fejleszt okatlan igényeket, nem csábít prédálásra (legalább az alsóbb rétegeket nem) s kifogástalan, munkával igyekszik állandó megrendelőkre szert tenni s így a társadalomban az állandóság tényezője (főleg a céhrendszer idején volt az), konzervatív is (a kommün ezen se fogott). Továbbá a mesterség s a műhely megkívánja, hogy a kisiparos családot alapítson s a gyermekáldás sincs terhére, mert a munkáskezet a műhelyben foglalkoztathatja. A munka természete által megkívánt bünyefegyelmezés pedig rendhez szoktatja s a polgári erényeket fejleszti ki benne. Látóköre szűk, de ép ez fejleszti ki a lokálpatriotizmust. Ebben a nyárspolgár hasonlatos a kispapához. A városi polgárság legértékesebb, legmegbízhatóbb eleme tényleg a kisiparosokból került ki. Tehát nemzeti érdeke, hogy ez az elem a kozmopolitizmus és nemzetköziség felé hajló nagyiparral szemben újra megerősítették. Ennek eszközei: a kisipar felkarolása az állami és községi megrendeléseket (a hadsereg, kórházak, iskolák, irodák szükséglete); a hitel szervezése; beszerző-, termelő- és fogyasztó-szövetkezetbe tömörítésük; az egészségtelen verseny megfékezése s a kontárok kiselejtezése (az iparendélyek korlátozása s remekléshez kötése által) s a szaktudás fejlesztése tanfolyamok útján. — Egyes iparágak (melyekben az egyéni ízlés és művészet érvényesül s melyben a készítményeknek a használó testalkatához kell alkalmazódnok) mindig a kisipar körébe fognak tartozni.

A nagyipar méreteiben különbözik: tömegfogyasztásra, tömegárút termel országos, sőt világfogyasztásra, a piac számára, anonim-fogyasztóknak; vagy óriás méretű cikkeket (hajó, cséplőgép, vagon, repülőgép, tank). Célja főleg a termelés, illetve a haszon, tekintet nélkül a fogyasztók tényleges szükségletére; tehát olykor egészen fölösleges, sőt káros dolgokat is termel (divathóbortok, hamisított anyagok, pornografikus képek stb.), ezzel az okatlan igényeket fokozza s a tömegek egészségét vagy erkölcsét rontja. Viszont modern civilizáció és kultúra nagyipar nélkül el sem képzelhető; modern egészségügy sem (külön tányér, pohár, evőeszköz; tankönyv, írószer, térkép, kötőszerek; vízvezeték, villanyvilágítás, vasutak stb.). Gazdasági és kulturális jelentősége tehát szinte fölbecsülhetetlen. Szociális szempontból azonban nagy veszedelmeket

rejt magában, nem csupán a *fogyasztókra* való hatásánál fogva, hanem a *tömegtermeléssel* járó *túltermelésből* eredő *válságok*, sőt a normális viszonyok közt kifejlődött *munkáviszonyok* következtében is. *A munkáskérdés voltaképp a gyári munkások problémáját jelenti.*

Mert a *bérmunka* s annak hullámzása a kínálat és kereslet szerint ott fejlődött ki legridegebb formájában;

mert a *munkástömegek* alkalmazása szinte lehetetlenné teszi a *közvetlen személyes érintkezést* a munkaadó és a munkás közt, — azt harmadik személyek: üzemvezetők, felügyelők, munkavezetők *közvetítik*; tehát a *patriarkális* viszonyoknak még a lehetősége sincs meg;

a *munka* szertelen *megosztása* folytán a munkás maga is *géppé* válik, elfásul s egyéb munkára alkalmatlanná válik; tehát *válságkor nyomorba jut*;

a gyári munka a *családot is szétzülleszti*; a kriminalitás ezért ebben a rétegben a legnagyobb; a *nők és gyermekek* itt vannak a legtöbb *erkölcsi* veszedelemnek kitéve;

az emberanyag *testi erejét sorvasztja*; a bizonytalan életmód főleg idegrendszerét viseli meg; az *alkohol* itt pusztít legjobban; a *tuberkulózis* szintén;

a *kereset bizonytalanságánál* fogva a munkás egész *mentalitását* megváltoztatja: determinálatlanná, gyökértelessé válik az; innen fogékonysága a *romboló eszmék* — az internacionalizmus s a hitetlenség — iránt; de innen benne a *takarékosság* hiánya is s az önmegtágadásra való képtelenség;

a *városbaözönlés* s a városi étellel járó bajok: a *testi csenevészedés* és *idegesség*, az *erkölcsi züllés* az ily városi tömörüléseket 1—2 nemzedék múltán megőrlik;

ehhez járul a *munka szervezkedése a tőkével szemben*, vagyis: a *sztrájk*, *amerikázás*, *szabotálás*, *bojkott*, ami mind elmérgesíti a társadalmi bajokat.

A *sztrájk*, vagyis a munkából való kiállás, a munkásság kezében szinte mindenható, *gazdasági és politikai fegyver*; a *részleges sztrájk* a munkaadónak okoz kárt, az *általános sztrájk* az egész gazdasági életet megbénítja s olykor a nemzetnek is kárára van (pl. háborúkor). A *sztrájk* akkor *jogos*, ha a tőke valamely túlkapását fékezik meg vele (pl. a kizsákmányolást); ily esetben a *szolidaritás* is helyes és igazolt. Minden egyéb esetben *jogtalan*; s a *közösségnek* is kárára van, mert az általa előidézett drágulást végeredményben

a *fogyasztó* fizeti meg. De szenvedtél miatta maga a munkásnép is, kivált, ha a *lelketlen izgatók* használják ki önző céljaikra. (Lásd *Coppée: A kovácsok sztrájkja*).

Az *amerikázás* a munka húzása, halasztása; tehát *csalás az idővel*; a munkaadó az okozott kárt a megrendelőre hárítja át.

A *szabotálás* a munka szántszándékos elrontása (pl. mikor minden keztyűnek egy ujját szűkre varrják); ez tehát *csalás a munkával*; egyik sem fér meg a *munkástisztességgel*.

A *bojkott* vagy *kizárás* majd a *műhely ellen* irányul; majd egyes *munkások ellen* — tehát mintegy *terrorizálják* vele a munkaadót, vagy — többnyire a szakszervezetükbe nem tartozó — más munkásokat. (Pl. nálunk a szociáldemokraták nem egyszer véresre, sőt agyon is verték a szervezetükbe be nem állott keresztényszocialistákat; vagy az ő ügyüket nem pártoló műhelyeket rombolták szét.) Ez tehát egyenes *tagadása* a *munka szabadságának* s az *egyenlőségnek* s igazában nem egyéb, mint *osztály- vagy pártönzés*.

Mindezek a gazdasági harc elfajulásai.

Az *ipari szociálpolitika* feladata e bajokkal szemben:

A lakásügy terén: állandó otthon biztosítása (*munkás-házak*, lehetőleg családi házak, kerttel, gazdasági udvarral; a *Wekerle-telepen* a sokgyermekes családoknak kedvezmény is; ott iskola s szövetkezet is); ennek híján *házbérlő-szövetkezet* vagy *házbérpersely*, (Budapesten a Népszálló, Népház, Munkásnőotthonok.)

Az ételmezés terén: népkonyha, gyári étkező; fogyasztási szövetkezet. Ingyentej szervezése.

Az egészségügy terén: ingyenes orvosi rendelő, munkásszanatórium, betegsegélyző és biztosítás, a fehérfoszfor-tilalom, a munkás testi épségét védő szerkezetek (védő szemüveg, szájkosár, védőszínek, aszbeszt-ruhadarabok, bőrkötény stb.) kötelező alkalmazása; a védő-himlőoltás, Pasteur-intézet; ingyenes klinikai kezelés stb.

A nő- és gyermekvédelem terén: az anyasági biztosítás (t. i. az anya részére segély és kímélés gyermeke születése előtt és után 3—3 hóig); bölcsőde, óvó, napközi otthon, inasotthon. (Állami gyermekmenhely, Gyermekvédő Liga stb.) Leányotthonok, patronázs stb.

A művelődés terén: a szaktanfolyamok, inasoktatás; a szabad líceum, munkásgimnázium, szabad egyetem; a gyakorlati tan-

folyamok, népkönyvtár, ismeretterjesztő előadások; a népszerű hangversenyek; múzeumok, állatkert, gyűjtemények látogatása stb.

Vegyes jellegű intézmények: az *iparfelügyelet* (felügyelő nők is); az ingyenes *munkaközvetítés*; a *Jancsibankó* (truckrendszer) eltörlése, biztosítás rokkantság és munkanélküliség esetére stb., az otthon-munka ellenőrzése; a vállalkozói nyereségben való részesezés és lehetővé tétele annak, hogy — termelősövetkezetek révén — a munkásból is válhassék önálló iparos, illetve termelő. — A munkanélküliség ellen pedig biztosítás útján kellene a munkást megvédeni. (Angliában ezt már próbálják is.)

A *szakszervezetek*, az *egy szakmabeliek* közös érdekeinek megvédésére; (a *munkaidő maximálása*, a *bérminimum megállapítása*, a *kollektív szerződés*, a *sztrájk*, *kizárás* szervezése stb.).

De mindennél fontosabb a *szociális érzék* a munkaadóban s a *társadalmi felelősségérzet* a társadalom vezetőiben és a törvényhozásban. A munkások részéről pedig a *törvénytisztelet* s az *osztály gyűlölet enyhítése*. Anélkül a legjobb törvény is hiábavaló.

A forgalom.

Feladata és tényezői. A közlekedési utak és eszközök; a díjszabás. A pénz s annak jelentősége. A hitel; hitelintézetek és hiteltörvények. A kereskedelem (vándor-, kis-, nagy-); a külkerkedelem. A piac, a vásár, a tőzsde. Az üzleti élet elfajulásai. Forgalmi szociálpolitika; a hitelszövetkezet; az uzsora megfékezése.

A forgalom feladata: *eljuttatni a termelt javakat* (de nem csupán az anyagiakat, hanem a szellemieket s erkölcsieket is — újság, színház, mozi, szónoklat, tanítás útján) *a termelőtől a fogyasztóhoz* s lehetővé tenni az emberek érintkezését s gondolataik kicserélését. Mivel lehetővé teszi a nyersanyag s egyéb javak alkalmas helyen való *feldolgozását*, illetve *felhasználását*, *értéknövelő is* s így *a termelésnek is tényezőjévé* válik.

Tényezői: a *közlekedési utak és eszközök* (vízi, szárazföldi, légi) s a *hírszolgálat* (posta, táviró, telefon; újság, hirdetések, stb.); a *pénz*, mint csereszköz és értékmérő s a *hitel*; a *mértékek*; a *kereskedelem*.

A közlekedési utak és eszközök a mai napig óriásit fejlődtek. A modern technika vívmányai e téren alkottak valóságos csodát. A phoeniciai halász, az indián s a balatoni halász fatörzsből kivájt csónakjától a modern luxushajóig, fregattig vagy *tengeralattjáróig*; a *gyalog ösvényig* a modern alagúton, hídon, áthidalá-

son vivő, majd földalatti, majd város fölött vivő *vasútig*; a *taligától* a *Pullmann-kocsiig* s autóig; s *Ikarus* és *Montgolfier* kezdetleges próbálkozásától a modern *biplánig* és *Zeppelinig* — a haladás szinte szédítő. A fejlett és szervezett, rendszeres közlekedés a modern gazdasági és kulturális életnek létföltétele. Ezt megmutatta a *bloká*d a világháborúban, mikor a forgalom megszüntetésével mintegy élet-erét vágta el a gazdasági életnek. De láttuk a *kommün-* s a *megszállás-okozta*, kisebb-nagyobb *forgalmi zavarok* bénító hatását egész gazdasági, sőt kultúréletünkre is. És szegény, szerencsétlen *hadifogyainkat* is azért nem tudtuk hazahozni, mert az orosz szovjeturalom az ottani közlekedést szétzüllesztette.

A közlekedés tényezői: először az **utak** (hegyi hágók, mezei, országutak; helyi közlekedési s országos vasutak; a víziutak). Ezeknek *jókarbantartása* (kövezés; úttestek, hidak, alagutak, áthidalások, bevágások gondozása; a mederkotrás; nálunk a Vaskapuszabályozás, a rakodópart-, kikötő-, kőpart-építés, stb.) fontos *gazdasági érdek* és állami feladat; főleg a *nemzetvédelmi* és *világ forgalmi* utakra nézve. A mi útvonalaink kiépítését *Széchenyi* és *Baross* lángesze tervezte ki; a *Duna* s vasúthálózatunk (főleg a *fiumei* vonal) által a *világforgalomba* kapcsolódtunk be; de a *zónatarifa* révén vasútrenszerünk a *főváros fejlődésének* s a *nemzeti kultúrának* is fontos tényezőjévé lett, mert az olcsó *dijszabás* által az ország határszéli vidékeit mintegy közelebb hozta a fővároshoz. S most gazdasági és kultúréletünk ezen erei át vannak vágva: *Dunánkat nemzetközivé* tették; *vasúti vonalaink* pedig a megszállt területekéri ellenséges érdekeket szolgálnak s *hű vasutasaink* szenvedésnek, üldözésnek vannak kitéve; de mégis azok közvetítik a nemzeti kultúrát elszakított véreinkkel s így a *területi épség helyreállításának* is fontos tényezői.

Másik tényezője az **eszközök**. Kezdetben *emberháton*, rabszolgákkal vagy *állatháton* (ló, szamár, öszvér, teve, elefánt, lámaháton) vitették a terhet; a *hegyi ösvényeken* még ma is így. Majd a *talpon* vagy *kereken* járó *járóműveket* (szán, szekér, kocsi, hintó) kezdték alkalmazni. De még a forgalom igen *bizonytalan* volt, az *időjárás minden* esélyének ki volt téve s csak kisebbmértű szállításokra volt alkalmas. A közlekedést a *gőzgép* alkalmazása változtatta meg. *Ez szabadította azt fel az időjárás viszontagságai alól*; ez tette lehetővé az *éjjel-nappali, télen-nyáron* való közlekedést; még pedig *előre megszabott* s szinte *percnyi pontosságra kiszámított*

menetrend szerint, mert lehetővé tette az *erős a gyorsaság szabályozását*. De a hajdani *kis térfogatú* kocsikat, hajókat is felváltották a mai *vasúti vonatok* és *gőzhajók*, melyeken *nagy térfogatuk* és *teherbírásuk* mellett szinte korlátlan mennyiségű tömegeket lehet átdobni, még pedig *rövid idő alatt*, egyik világrészből a másikba. Ez teszi lehetővé, hogy a norvégiai vasat, az ausztráliai gyapjút s a délamerikai nyersbőrt Angliában dolgozzák fel; s ez teszi lehetővé, hogy az alföldi gazda porosz köszénnel csépeltesse, felesége pedig galíciai kőolaj fénye mellett fon a téli estéken; s hogy viszont a londoni gazdasszony magyar lisztből süti a tésztát.

A *világgazdaságnak*, a *világpiac* kialakulásának s a *mai emberek egymásrautaltságának* a *modern közlekedés* a legfontosabb tényezője. Foglaljuk össze annak *vívmányait*:

felszabadította a forgalmat az időjárás viszontagságai alól és lehetővé tette — szárazon és vízen — a pontos *menetrendek* beállítását és betartását;

megrövidítette az utazás *idejét*, ezzel mintegy közel hozta egymáshoz az országokat, világrészeket; bekapcsolta a távoli országokat is a *világ forgalomba* s megteremtette a *világpiacot*;

lehetővé tette a nyersanyagok, iparcikkek *tömeges szállítását*; ezzel hatványozta a *világtermelést* és lehetővé tette a tömegtermelést, a *világ fogyasztás kiegyenlítését* (pl. az inséges országokba más országok feleslegéből élelmiszer szállítását).

De a közlekedés nemcsak az anyag-, hanem a *személyforgalmat* is óriási mértékben hatványozta; a *hírszolgálat* révén pedig az *eszmék*, sőt *erkölcsi felfogások* forgalmát is; ezáltal alakította át teljesen a társadalmak belső szerkezetét és életét (a *ki- és bevándorlás*, *utazás* s a *sajtó hatása* révén); a *nemzetek egymás közötti viszonyát* (nemzetköziség, nemzetközi kongresszusok, a világkiállítások, a *Vörös-kereszt* működése, a *Keresztény Ifjak Világszövetsége*, a *vörös, arany, zöld internationale*, stb.) s az *egyes emberek világfelfogását*.

A *világháborút* a közlekedési eszközök döntötték el (pl. a *piavei* ütközetet az olasz repülő; továbbá a Zeppelinek, tankok, tengeralattjárók; s viszont a blokádnak folytán a közlekedés megakasztása).

A forgalomra nagy befolyással van a *tarifa* (díjzabás) is; nálunk a *zónatarifa*, *Baross* Gábor lángeszű alkotása, mely nemcsak megszászszorozta a forgalmat, de Budapestet tévén az összes forgalmi vonalak központjává, a *magyar kultúrának* s *állameszmének* is egyik leghathatósabb tényezője lett, mert az *egész közlekedést*

kiemelte a *magánérdek* szűk köréből s a *nagy, nemzeti érdekek szolgálatába állította*, a *Máv* s a posta személyzetét pedig vasfegyellemmel kiváló testületté s a magyar állameszme meg nem ingatható támaszává tudta fejleszteni, kik a világháborúban a *kötelességteljesítés hősei* voltak s kik egyaránt kiállták úgy a *kommün*, mint a *megszállás* próbáját. Persze része volt abban is, hogy a *romboló eszmék* a gyors közlekedés révén a fővárosból a távoli vidékre is elhatottak.

A közlekedést kiegészíti a **hírszolgálat** (posta, távíró, Marconi, kábel, telefon; sajtó, reklám). Ha a közlekedés a *modern gazdasági szervezetnek* vérkeringési szerve, a *hírszolgálat* annak *idegrendszere*. Az teszi lehetővé, hogy a budapesti nemzetgyűlési kijelentéseket azonnal megérzi a zürichi, a moszkvai szovjet viharait a londoni, a newyorki árzuhanást a párisi tőzsde, s í. t.

Idők folytán a hírszolgálat is óriásit fejlődött. Az ókori *hírnököt* vagy *futárt* felváltotta a középkori *posta* (amely még egy-két emberöltő előtt is *magánvállalat*). Majd *államosítják* s az *olcsó bélyeggel* forgalmát megezerszerezik. Ma pedig már a *szikratávíró* s a *telefon* tökéletesítésén dolgoznak. A *sajtó világhatalommá* nőtte ki magát s a *nagy tömegekre* való hatásánál, a *közhangulat* s ezzel a *korszellem* irányításánál fogva a mai fejlődés és haladás leg-hathatósabb szerve; de az *ismeretek népszerűsítését, terjesztését* is leggyorsabban végezheti. Sajnos, hogy a sajtó irányítói ebből eredő roppant *felelősségükkel* nem mindig vetnek számot s a kezükbe adott szinte korlátlan hatalmat sokszor a *rombolás szolgálatába* állítják. (Pl. nálunk a *destruktív sajtó* készítette elő 1918-ban a hadsereg összeomlását, az októberi forradalmat, majd 1919-ben a kom-münt.)

A *reklám* vagyis hirdetés, dicsérgetés írásban, szóban, képen, sőt fonográfban, a *verseny* eszköze, a modern gazdasági életnek az *üzleti élelmesség* által kitalált kiegészítő intézménye, amely nélkül ma semmiféle vállalkozás nem boldogulhat. Ha eszmékről van szó, neve: *propaganda*, vagyis terjesztés, de az ügyes reklám minden eszközzel. Ennek még a *tudományos világban*, még a *nemzetközi életben* is megvan a jelentősége. *Elmulasztása* mindig kárral jár. A csehek (*Scotus Viator* könyvei) s oláhok milliókat költöttek rá s annak köszönhetik, hogy a külföldi sajtó és közhangulat mellettük volt; mi krajcároskodtunk, azért maradtunk elszigeteltek s barát-talanok. — De az oka annak is, hogy a *Jedlik-féle* villamos elem

nem az ő, hanem a *Daniell* nevét tette híressé s hogy a *gyufa* nem a feltaláló *Irinyi*, hanem a parajdi gyufagyárat ügyesen reklámozott bécsi cég nevét tette világhírvé. — Magyar fajunk üzleti élehetlenségén tehát változtatnunk kell s ki kell magunkban fejlesztenünk az *élelmeséget*, melynek a velünk versenyző fajok sikereiket köszönik.

Ami a **közlekedési s hírszolgálati szociálpolitikát** illeti, ott a feladat: azt beállítani a nemzeti és társadalmi érdek — *a gazdasági élet s a kultúra — szolgálatába*, úgy, amint azt Baross a közlekedés terén a *zónatarifával* megvalósította, amely a *kisemberek érdekét is* (olcsó munkás-, tanulójegyek,¹ iskolai tanulmányi kirándulások, kultúregyesületi gyűlések lehetővé tétele kedvezményes jegyek engedélyezésével) teljes mértékben figyelembe vette, holott a magánvasutak rendszerint csak a *nagybirtokosok s nagyvállalatok* érdekével törődnek, (pl. az *állomások* elhelyezésénél s a menetrend megállapításánál); a *szomszédsági forgalom* díjszabása által pedig megkönnyítette a *városok élelmezését* s a falusi népnek a városba jutását; — Ezt még ki kell egészíteni a *helyiérdekű* s főleg a *gazdasági kisvasutak* rendszerének kiépítésével, főleg a *tanyákon* (hogy a tanyai gyermekek iskoláztatása is lehetővé váljék). — Másik feladat a *személyzetről* való gondoskodás, tekintettel *a szolgálat életveszélyes* és roppant *felelősséggel* járó voltára, főleg a *balesetbiztosítás* s a *nyugdíj* révén; s a gyermekek részére *internátusok* létesítése, hogy a félreeső állomásokon működő tisztviselő s a falvaktól távoli órházakhoz kötött alkalmazott is kineveltethesse gyermekét, még pedig *nemzeti szellemben*. A horvátországi *Juliániskolák* is főleg ezt a célt szolgálták.

Nálunk fontos szociálpolitikai feladatot teljesít a *Máv gépgyára* is, amely nagy munkástömegeknek ad biztos kenyeret s igyekszik azoknak *szociális érdekét a nemzeti érdekekkel összhangban* kielégíteni. — Nagyon kívánatos volna, ha *szociális érzék* dolgában a *helyi közlekedési vállalatok* is követnék a Máv úttörő példáját.

A *hírszolgálatnál* ezek mellett más feladat is van: *megvédeni a közszellemet a romboló mételytől*. Erre való a *postai szállítás megvonása az államellenes s a közerkölcsöt veszélyeztető* termékektől. E téren vaskézre volna szükség; mert míg a *fizikai fertőzés* ellen

¹ Itt külön kell kiemelnünk azt a Máv. *rendeletet*, mely a vasúti személyzetnek — még a háború előtt — kötelességévé tette, hogy az iskolába *utazó tanulóifjúságot, főleg a leányokat, erkölcsi oltalomban is részesítse*.

a népet szigorú közegészségi rendelet és vörös cédula védi s a ragadós beteget elkülönítik, az *erkölcsi mótely* az utcai árusítás s a szállítás révén szinte szabadon terjed. *Népünk erkölcsi romlását*, amely ma már a faluba is behatolt, s a *bomlasztó eszmék terjedését* főleg ennek tulajdoníthatjuk. Tehát a liberális jelszavakkal itt is szakítanunk kell.

A pénz. Részint *csereeszköz*, részint *értékmérő*. Kezdetben csak a *cserebere* járta; a kezdetleges népeknél ma is az járja; sőt a háború óta, hogy *a pénz elértéktelenedett*, a modern ember is visszatért a *cserekereskedelemhez*; t. i. ha a pénz értéke igen csekély s vásárlóereje nincs, akkor az anyagok s árúk értéke szökik fel s nem *pénzért*, hanem cserébe adják őket. így fejlődött ki újra a cserekereskedelem. Ennek pénzünk megjavulása, továbbá az ipari termelés nekilendülése s a kereskedelmi forgalom teljes fõlszabadulása fog majdan véget vetni.

A *primitív* népeknél eleinte, sőt ma is a *jószágpénz* (kagyló, csiga, dohány, só) járta és járja. A fejlődés magas fokát jelenti, mikor már *ércpénzt* vertek; annak legmagasabb fokát a *papírpénz* jelzi, de viszont a legnagyobb gazdasági és szociális veszedelmekkel is ez jár. Erről majd alább részletesebben.

A *törvényes fizetési eszközül* nyilvánított országos pénz a *valuta*. Az lehet *arany* vagy *ezüst* (monometallizmus), olykor *kettős* is (bimetallizmus); sőt a háború óta, érckezéslet híján, a *papírvaluta* is járja. Az országos pénz mellett kell a *váltópénz* is, amely a múltban réz, ezüst, nikkell, vas volt; ma már ez is túlnyomóan papír (ilyen természetű a *postatakarékpénztári 5 koronás*); sőt a *helyi kisforgalom* lebonyolítására *egyes városok* is adnak ki, csakis ott érvényes, *helyi papírváltópénzt* vagyis *szükségpénzt*.

A pénz *anyagát, alakját, súlyát, belső értékét* (azaz finomságát) *törvény* állapítja meg; úgyszintén a kibocsátható *mennyiséget* is. Nálunk $\frac{1}{2}$ kg *színaranyból* 1378 K-t, $\frac{1}{2}$ kg. *színezüstből* 90 K-t vertek. Persze ennek mai értéke egészen más. T. i. az arany és ezüst *agiója* roppant felszökött (az ezüst K-é 20—45 K-ra). Az *éremnek* háromféle értéke van: *fémértéke* (ez az igazi); *névértéke* (melyet a törvény állapít meg s melynek elfogadása a belföldi forgalomban kötelező); s *árfolyamértéke* (agio), mely az *állam hitelképessége* szerint változik; ez többnyire megegyezik a fémértékkel.

Az *érmek* a forgalomban sokszor (ma szinte kizárólag, mert

ami *nemesérc* van, az az *államadósság* törlesztésére kell) a *papírpénz* helyettesíti: az *államjegy* vagy bankjegy, melynek értékét az állam *nemesérckészlete* adta meg. Nálunk eddig az *Osztrák-Magyar Bank* által kibocsátott jegyek voltak forgalomban s az kötelezte magát, hogy azoknak névértékét törvényes *ércpénzre* váltja be. A *kommün* alatt *korlátlan mennyiségben* bocsátott ki a proletárdiktatúra *kényszerforgalommal teljesen fedezetlen*, tehát *értéktelen papírpénzt* (a szovjetpénzt), amelynek vásárlóereje egyáltalán nem volt; míg a régi törvényes *kék pénzt* begyűjtötte s azt a népbiztosok saját és propagandacéljaikra használták el.

A papírpénz értékének leszállítása a *devalváció*. Ennek célja az elértéktelenedett papírpénz értékének feljavítása. (Ferenc császár idejében $\frac{1}{5}$ -re devalválták a pénzt; a Kossuth-bankót 1849-ben Világos után teljesen értéktelenné nyilvánították.) A Kun Béla-fele fehérhátú *szovjetpénzt* $\frac{1}{4}$ részére devalválták. A *lebélyegzés* szintén a papírpénz értékcsökkenésével járt; s az állam a pénz névértékének felét (50%-át) *kényszerkölcsönként* tartotta vissza. Ez mintegy az *ingó tőkére* vetett *vagyondézsmát* jelentette; de ezt is a *kistőke* sínylette meg. A *nagyőke* könnyen kiheveri.

Most nálunk a *M. Kir. Áll. Jegyintézet* pénze van forgalomban, melynek ércpénzben való kifizetéséért azonban az állam felelősséget nem vállal, — érckészlet híján — nem is vállalhat. A világháború az *ércfedezet* nagyrészét felemésztette. Ez oka annak, hogy az összes *legyőzött* országok pénze rosszul áll. De még a *győztes államok* pénzének agiója is megromlott; mert a háború rengeteg költsége azokat is adósságba sodorta; a termelés pedig — főleg a bolsevista bujtogatás miatt — még ott sem indult meg teljes erővel, s egyelőre nem is fog.

Ma az összes európai államok pénzei közt a *svájci* áll legjobban; utána a többi *semleges* államé. De maga ez a nagy agio is veszedelemmel jár: *Svájc a tulajdon pénzébe fül t.* i. magas valutája folytán termelvényeit s az ottani árakat a többi országok leromlott valutájukkal megfizetni nem győzik; tehát a svájci nagyszállókban nincs vendég, azokat beszögezték; a svájci ipar termékei pedig garmadában állnak, a gyáarak az üzemet beszüntették,

¹ Ugyanaz történik ma az Amerikai Unióban. A dollár szertelenül magas árfolyama miatt termelvényeiken nem bírnak túladni; túltermelés állt be s ezzel a válság. 4 millió munkás maradt munka nélkül, vagyis koplal családostul.

az elbocsátott munkástömegek munka nélkül lézengenék s ez a munkanélküliség fenyegeti Svájcot a *kommün* rémével. Azt egyelőre ott is a kiscgazdák tartóztatják fel. *Németország* viszont leromlott valutájának (s persze népe szorgalmának s a termelés nagy erővel való újramegindulásának) köszöni, hogy a világpiacon megint szinte félelmes versenytársa lett az antantnak, sőt azt már-már legyűri, pl. az autógyártás terén. (De ép e sorok javítása közben értesülök a német pénz katasztrófális zuhanásáról. Tehát a háborúsvesztesek közös sorsát, úgylátszik, ők sem kerülhetik el). A hollandiai forint magas árfolyamát a semlegességnek, a dollár a teljes erővel megindult termelésnek köszöni. Az orosz rubel ellenben a szovjeturalom alatt végkép leromlott; az 1000 rubelesért alig kapni egy darab kenyeret.

Gazdasági szempontból még egy fontos körülményt kell itt számbavennünk: *a pénz vásárlóerejét, mely annak mennyiségével fordított arányban áll. T. i. pénzbőség esetén a vásárlóerő csökken* (innen a magas árak és munkabérek a gazdag országokban), *pénzszűke* esetén vásárlóereje *nő* (ez oka annak, hogy a szegény országokban olcsón lehet vásárolni s a munkabér is alacsony). — *A valutahullámvás* ezért árt a közgazdasági életnek; az *árak s a bérek nem szilárdulhatnak* meg; a kereskedőnek s vállalkozónak, de még a gazdának *sincs biztos alapja*, amelyre számítását felépíthesse; tehát a *vállalkozószellem pang*, beáll a *munkanélküliség*, *ezzel* a nyomor s a tömegnyomorból táplálkozó bolsevista veszedelem. — Ugyanezért veszedelmes és káros az ú. n. *valutasibolás* vagy *valutaspekuláció*, amely ma, mint valami ragadós betegség, minden társadalmi rétegben elterjedt az ország nagy kárára, mert *gazdasági életünk megszilárdulását* késlelteti.

De van a pénznek a *gazdasági* mellett *szociális* jelentősége is; t. i. ép *vásárlóereje* révén *hatalommá* válik nemcsak gazdasági, hanem szellemi, sőt erkölcsi téren is s a politikai életben olykor döntő szerephez jut. A színházi s egyéb vállalatokban, a sajtóban, sőt a könyvkiadásban is így válik uralkodóvá a nagytőke; a *vesztegetés* révén a *pénz rontja meg a közéletet*; Amerikát a trösztök révén az ottani plutokrácia kergette a világháborúba. A pénz a fejlődésnek és haladásnak hatalmas emeltyűje; *meg nem becsülése, hiánya* vagy *prédálása* szegénységre s ezzel műveletlenségre és másoktól való függésre vezet s a gazdasági élet és társadalmi állapot fejletlenségét, elmaradottságát vonja maga után (ily álla-

pótban volt hazánk Széchenyi előtt). *Túlbecsülése* — az aranyborjú-imádat — azonban kész társadalmi, sőt nemzeti veszedelem; mert annak következtében válik *eladóvá* minden: tudás, tehetség, név, becsület, erkölcs, haza; még a *családi boldogság is* legtöbbször annak válik áldozatává (a *partivadászat* révén). Tehát *józan megbecsülése* szükséges; de *túlbecsülésétől* óvakodni kell. Erre kell nevelni az ifjúságot.

A **mértékrendszer** jelentősége főleg az adás-vevésben nyilvánul; de a tudományos vizsgálódás és összehasonlítás terén is (természettudományok, statisztika). Minél *egyszerűbb* maga a rendszer (mint a méterrendszer) s minél könnyebb az *átszámítás* (a tizedes számrendszer), annál inkább megfelel céljának. Nagyon kívánatos volna, hogy a méterrendszert az egész világon elfogadják. Ma még ép Anglia ragaszkodik ósdi, nehéz mértékrendszeréhez (jobban mondva: rendszertelenségéhez). — *Gyakorlati szempontból* pedig igen fontos a mérték, súlyok, mérlegek állandó, éber *ellenőrzése*, főleg a kiskereskedelemben, hol a hibás mérlegekkel s a lelkiismeretlen átszámítással követik el a legtöbb visszaélést; sőt annak révén úzik legsikeresebben az *áruúzsorát* is.

A **hitel** Akinek tőkéje nincs, *hitelt* vesz igénybe; ez csak akkor helyes, ha *célja: gyümölcsöző befektetés* vagy beruházás. Ily esetben az *adósságcsinálás* igazolt; csak azzal a fenntartással, hogy az *adósságot* igyekezni kell *minél előbb megadni*, vagy legalább *törleszteni*. Ezzel szemben áll a *meddő kölcsön*, amit az adós fényűzésre, hiábavalóságra költ el, vagy felél; ezzel magát s családját teszi tönkre; de prédálásával a nemzeti vagyonban is kárt okoz.

Hitel nélkül nincs gazdasági fejlődés. Széchenyi azért kezdte gazdasági reform-munkáját a Hitel megírásával. Meggyőzően fejtegette ki benne, hogy a hitel alapja a bizalom, t. i. az a hit, hogy az adós kötelezettségét pontosan teljesíteni fogja. A gazdasági és társadalmi életben azért fontos, mert *lehetővé teszi a vállalkozást* s azzal a *boldogulást a vagyontalan, tőkétlen ember számára is*. Pl. a kezdő ügyvéd így rendezheti be irodáját, az orvos rendelőjét; tisztviselő így szerezhet családi házat; szegény ember tehetséges gyermekét így képezteheti ki, betegét így gyógyíttathatja stb. A *zsidóság boldogulásának nyitja az okos hitelnyújtás: a kezdő embert az összetartó hitsorsosok olcsó hitellel látják el, fölkarolják s ezzel megélhetését biztosítják. Holott ha a kezdő ember úzsorás-kölcsönre szorul, eladósodik, az élet versenyében adóssága holt-*

terhe egyre nyomja s így abban előbb-utóbb elbukik; energiája az uzsorásokkal való küzdelemben merül ki, keresményét a kamat emészti fel s vagy kénytelen *érdekházasságot* kötni, vagy *családostúl nyomorog*; a rosszul táplált szervezet időelőtt kidől; gyermekeit nem képes testileg megerősíteni, kellőleg kiművelni s így a *társadalmi szintjéről való lesiklás* szinte elkerülhetetlen. Nem egy esetben a szorult helyzet rosszra is csábít — a *sikkasztók* nagyrésze az eladósodottak közül kerül ki.

Tehát nem csupán *gazdasági*, hanem még sokkalta inkább *társadalmi* szempontból fontos a *hitel szervezése*; főleg *olcsó hitelnyújtás a kezdő embereknek*; de mindenfajta *gyümölcsöző beruházásra is*.

Biztosíték szempontjából a hitel *dologi* vagy *személyi*. *Dologi* akkor, ha a kölcsönt keresőnek *vagyona* vagy *biztos jövedelme* van; *személyi* akkor, ha pusztán *becsületét* s *munkabírását* kötheti le. Az utóbbinak érdekes példája az olasz szövetkezetek *prestiti sull onore*-ja, (azaz becsületre adott kölcsöne), amelyet teljesen nincsetlen napszámosnak is adnak váltóra; de a forgató ez esetben nem vállal vagyoni felelősséget, csupán a kibocsátó *erkölcsi megbízhatóságát igazolja*. — Az *uzsorások* szívesen nyújtanak könnyelmű ifjaknak személyi hitelt, persze a *kockázat* fejében uzsorás kamatra, abban a reményben, hogy majd a család a név becsülete kedvéért az adósságot átvállalja.

A *dologi hitelnyújtásnak* többféle módja van. Egyik a *kézi-zálogra* adott kölcsön (az állami vagy *magán-zálogházakban*, újabban *tisztviselők* részére a *vagyonmentőben*); a ki nem váltott tárgyakat elárverezik. — Az elzálogosított *értékpapírba*, ú. n. *lombard-kölcsönt* szoktak adni a bankok. Az *ingatlant* (föld vagy ház) ma már nem igen szokták zálogba használatra átengedni (mint hajdan az *ósiség* idején), hanem azt csak *jelzálogként* (*hipothéka* gyanánt) kötik le s az adós követelését *rátáblázzák* a birtokra a *telekkönyv C)* lapján (a *teherlapon*). A *tisztviselői fizetésre* vett kölcsönt szintén bírói végzéssel *ráírják a fizetési könyvre* s annak a *törlesztésre* esedékes részét letiltják. Akinek vagyona vagy fizetése nincs letiltva, az *hitelképes*. Minél több valakinek adóssága vagyonához vagy jövedelméhez képest, annál inkább *csökken a hitelképessége*, vagyis annál *drágábban* kapja a kölcsönt; mert a hitelező *kockázata* annál nagyobb. T. i. ha *behajtásra* kerül a sor, a hitelezőket a vételárból a *betáblázás sorrendje* szerint elégítik ki. Ingatlanra van a hitel-

nyújtásnak még egy formája: a *hosszúlejáratú törlesztéses* kölcsön (amortizáció), ami lényegileg abból áll, hogy az évenként — pl. 50 éven át — fizetendő *egyenlő* részletből évről-évre kevesebb kell a *kamatra* s így egyre több marad a *törlesztésre*. A beruházási kölcsönöknek ez a legcélszerűbb módja, mert a gazdát legkevésbé teszi ki rázkódtatásoknak.

A záloglevél vagy *kötelezvény*, vagy *váltó*. Ez utóbbi veszedelmes, mert a fizetés *időhöz kötött* s az eljárás kegyetlenül szigorú; és az *uzsorán* kívül sokféle *visszaélésre* (váltóhamisítás) is megadja a lehetőséget. De nem is ellenőrizhető, mivel a kikötött *kamatot* előre vonják le s annak nagysága a szövegben nincs is feltüntetve; meg- esik, hogy a váltó a tényleg kapott összegnek akár 100-szorosáról szól; de azért a lejáratkor a *teljes névértéket* hajtják be. Azt se lehet megállapítani, *ki az igazi adós?* — Lehet az a kibocsátó, az elfogadó, de esetleg valamely forgató is; s az *utolsó tulajdonosnak* a lejáratkor joga van *valamennyi előzőjét* perelni s valamennyi ellen kérni a végrehajtást; vagy egyet-kettőt *tetszés szerint* pécéz ki közülük és azon tölti ki bosszúját. *Az adós sohase tudja, kinek a kezébe kerül a váltója;* mert a váltó értékpapír, ami *kézről-kézre jár, fizetési eszköz* gyanánt adják-veszik; s megeshetik, hogy vala- kinek ellensége összes váltóit összevásárolja s akkor szorítja meg a hurkot a nyakán s a váratlan pörléssel akkor teszi tönkre, mikor neki tetszik, így tettek az *erdélyi román pénzüzetetek* az ottani magyar földbirtokosokkal; így került oláh kézre az ottani magyar birtok tetemes része. Mert *az adós teljesen ki van szolgáltatva hite- lezőjének. A váltóeljárás nagyon gyors;* napok alatt nemcsak a *foglalást*, de az *árverést* is foganatosítják, még pedig az illető lakásán talált *összes értékekre*, még ha nem az ő tulajdonai is s csak el vannak helyezve lakásán (pl. valakinek a zongorája). *Az árverést* feltétlenül megtartják s az összeírt tárgyakat a *kikiál- tási áron alul* is eladják s a zongora tulajdonosának csak a befolyt összeg maradékára lehet igényét bejelentenie (ha a *váltókövetelés* abból már kiegyenlítődt). — A váltó tehát nem való se tiszt- viselőnek, se gazdának; csakis kereskedőnek.

Miért ily kegyetlen szigorú a váltó-eljárás? Mert a váltó a *személyi hitel* eszköze; azt *nem táblázzák be* mindig, mint a kötelez- vényt. Tulajdonkép a középkori Hanzavárosokban keletkezett, mint a *tartozások s fizetések átutalása*, tehát *pénz helyett* (amit akkor nehéz volt küldeni), *fizetési eszköz* gyanánt használták. *A kereskedő-*

nek életfeltétele; mert így a rendszerint 3 havi hitelre kapott árút csak 3 hó múlva tartozik kifizetni, mire annak jórészét már eladta. — Ma minden épelméjű *nagykorú* egyén *váltóképes*; még a 24 éven aluli asszony is, mihelyt magának iparigazolványt szerez. Ez nagy veszedelem. A családok érdekében kell odahatni, hogy a *váltótörvény* megváltozzék s a *váltóképesség* *korlátoztassék*. A Felvidékről a 70-es, 80-as években a *kivándorlást* a *váltó* indította meg, illetve a tudatlan néppel szemben általa üzött visszaélések; a *középosztály pusztulásában* szintén jelentékeny része volt.

A *hitelt örvények* régebben inkább a *hitelező biztosítását* célozták, vagyis a *követelés behajtását* biztosították az *adósok börtöne* útján (Angliában még a múlt század elején is — *Dickens Kis Dorritja*); vagy az *adós rabszolgája* lett hitelezőjének, olykor családotul, míg adósságát le nem dolgozta. (Ez ellen alapította *Fetrei Szt. Bernardin* a *zálogházat*. A modern törvények inkább az *adó*st védik a hitelező túlkapásai, főleg az *uzsora* ellen. A mi törvényünk szerint az *uzsora* ott, ahol tömegesen lép fel, *hivatalból üldözendő*.

Hitelintézetek: A *földhitelintézetek* (ezek adják a hosszúlejáratú, törlesztéses kölcsönöket); nálunk a Magyar Földhitelintézet s a Kisbirtokosok Földhitelintézete. A *takarékpénztárak céljuk*: a *kisjövedelmű* embereket *takarékosságra* szoktatni s ezzel rájuk nézve a *tőkegyűjtést* s *vagyonszerzést* lehetővé tenni. Nálunk az Első Hazai Takarékpénztárt az 1838. árvíz után *Fáy András* alapította (500 pengős részvényei ma 20.000 K körül állnak). Eredeti célja ez volt minden más takarékpénztárnak is; de, sajnos, ma már az *üzérkedés* szelleme ezekbe is befészkelődött s szociálpolitikai feladatuk helyett azok is csak minél nagyobb *nyereségre* dolgoznak. Az eredeti célhoz csak a *Postatakarékpénztár* maradt hű, melynek 1914-ki 114 millió K-nyi betétje s mintegy 12,4 milliárd K-nyi forgalma jóformán kizárólag a *kisjövedelmű emberek* megtakarítását, illetve hiteligényeinek kielégítését jelenti. Működése most még tágabb térre terjed; de nem kevésbé áldásos. — Az *iskolai takarékpénztárak* inkább csak a *takarékosságra* nevelés, mint a hitelnújtás eszközei.

A *bankok* egyenesen *pénzüzetek* lebonyolítására alakult vállalatok, túlnyomóan *részvénytársaságok*; végcéljuk tehát a minél nagyobb *osztalék*. S így üzleti elvük nem az altruizmus, hanem az *önérdek*. *Munkakörük* a legújabb időkben *differenciálódott*. A jegybankok mellett vannak pénzváltó, letéti, lombard, leszámítoló,

parcellázó stb. bankok. Nálunk leghatalmasabbak: a Magyar kereskedelmi Bank, a Hitelbank, az Agrárbank. A kisebb pénzintézetek ezeknek s a többi nagybanknak *affiliációi*, miáltal amazok hatalma az ország egész közgazdasági életére kiterjed, sőt politikai téren is döntő súllyal érvényesül. Veszélyes ez *nemzeti* szempontból egyrészt azért, mert rideg üzleti érdekük sokszor *idegen, sőt ellenséges érdekek* szolgálatába hajtja őket; másrészt azért — s ez *szociális* veszedelmet is jelent — hogy óriási háborús nyereségeiket *földbirtok- és házvásárlásba* fektették, tehát eltértek eredeti céljuktól s mivel ezenfelül *árúhalmozással* is foglalkoztak, az *ár felhajtásnak* lettek hatalmas s az egészséges versenyt kizáró tényezői; birtokaik révén pedig — mivel nekik az is csupán az *üzékedés tárgya* — a *falusi szociális bajok* kifejlődéséhez járultak hozzá.

A *hitelszövetkezet*. A legelsőt Raiffeisen alapította Neuwied-ben 1844-ben. Nálunk gróf Károlyi Sándor 1886-ben Pest megyében. A versenytől féltő bankok eget-földet megmozgattak ellenük; de végre is győzött a józan szociálpolitikai felfogás: megalakult az *Országos Központi Hitelszövetkezet*, melynek kötelékébe 1914-ben már 2462 szövetkezet tartozott, forgalma meghaladta az 1233 milliót és az finanszírozta az országban keletkezett szövetkezetek nagyrészét. A hitelszövetkezetek a *nép gazdasági művelésének* is fontos tényezői lettek.

A **hitelügyi szociálpolitika** feladata az itt felsorolt bajokkal szemben: a *hitel*, főleg az *olcsó kishitel* szervezése a *hitelszövetkezetek* fejlesztése s ezzel a népjólét fokozása által; de ezeknek működési körét az eddiginél jobban ki kellene terjeszteni a pusztulófélben lévő *középosztályra* is. Mindennemű *uzsora megfékezése*, illetőleg hivatalból való üldözése és drákói szigorral való sújtása. A *váltóképesség megszorítása*. A *takarékpénztárak* visszatérése eredeti céljukhoz s a *Postatakarékpénztár* további fejlesztése (a *tisztviselők* talpraállítását konvertált kölcsönnel talán erre lehetne bízni). A *bankok megfékezése* — eltiltásuk a föld- és árúüzlettől s szigorú *ellenőrzése az idegen érdekek szolgálatának*.

A kereskedelem.

A vándor-, kis-, közép-, nagykereskedelem. A külkereskedelem; a kivétel, behozatal, az átvitel. A verseny, az árképződés. A piac, a vásár, a tőzsde. A fogyasztó- és értékesítő-szövetkezet. Az üzleti élet elfajulásai. Kereskedelmi szociálpolitika; az egészségtelen verseny, az áruúzsora s a tőzsde megfélemezése. A maximálás. A szövetkezetek fejlesztése.

A **kereskedelem** az *árúforgalmat* közvetíti a *termelő* s a *fogyasztó* közt; tehát *beszerzi, gondozza és továbbítja* az árukat. Ez *lefektetést* kíván s *kockázattal* jár és *időbe, fáradságba* kerül; tehát teljesen méltányos, hogy a kereskedő (mintegy *munkadíj* fejében) *tisztességes haszonra* dolgozzék (10—20%), amelyből magát és családját fenntarthassa. Az *ügynök* nem maga ad-vesz, hanem mások között *közvetít* üzleteket s abból él; tehát a *munkadíj* őt is megilleti.

Az üzleti élet etikája. Nincs foglalkozási ág, amelyre nézve annyi *előítéletet* kellene eloszlatni. Nálunk *ezt a foglalkozást lenézték*, főleg az utóbbi évtizedekben; magyar úri fiú nem ment kereskedőnek; úri lány még kevésbé; mert az a felfogás kezdett lábrakapni, hogy *a kereskedő család nélkül nem is boldogulhat* s hogy *a magyar nem is való kereskedőnek, mert nem élelmes*. Támogatta ezt a felfogást az is, hogy *Mercur* nemcsak a kereskedők, hanem a tolvajok istene is. A színmagyarság így húzódott el lassankint a gazdasági élet egyik fontos ágától s így esett el a tisztességes vagyonszerzés kedvező alkalmától.

Pedig ez nagy tévedés. Voltakép *az üzleti élet alapja is a bizalom* (főleg a *megrendeléseknél*). Tehát az *etikai törvényeknek* itt is érvényesülniük kell. A tapasztalat tényleg azt mutatja, hogy a *nagy kereskedő nemzetek* (az angol, a holland, a német) *az üzleti tisztességet* a kereskedőtől is megkövetelik s azt a *haszonnál többre tartják*. Angliában a lord testvére kereskedő; Hollandiában, Németországban a legtiszteltebb patrícius-családok kereskedelemből szereztek vagyonukat. Sőt így volt ez nálunk is: a Szepességen, Erdélyben, Pozsonyban, még Debrecenben és Komáromban is a *tisztességes kereskedő-családok* a legteljesebb *közbecsülést* élvezték. Aminthogy tényleg a kereskedelem igen hasznos s a társadalom szempontjából értékes foglalkozás, amely az *élelmeségen* kívül *szakértelmet, intelligenciát, fáradhatatlan energiát* és **becsületességet** kíván s mert a magasabbrendű civilizáció, sőt kultúra a kereskedőmunkája nélkül ki sem fejlődhetik.

Hogy fészkelte be magát mégis közfelfogásunkba ez az igazságtalan és áldatlan előítélet? *Gazdasági életünk elfajulása* nyomán, mely abból eredt, hogy az *üzérkedési szellem*, az *üzleti amoral*, a *szédelgés*, az *egészségtelen verseny* kereskedelmünket megmétélyezte. Á *régi, tisztességes cégek a versenyt nem bírják* a gombamódra keletkező, kérészéletű új vállalatokkal, amelyek az árakat leszorítják, a vevőt «*occasio*»¹-val édesgetik; sőt olyik még a *hamis bukástól* sem riad vissza, ha azzal versenytársát tönkretetheti s magának hasznot biztosíthat.

Pedig ez *esztelen* számítás. Aki csal, maga alatt vágja a fát; mert józan ember nem lépi át többé annak a boltnak küszöbét, ahol egyszer becsapták. De ez a tisztességtelen szellem üzleti életünkben mégis elharapódzott s *megrontotta annak hitelét a külföld előtt is*. Van és volt üzleti visszaélés máshol is, főleg a *had-seregszállítók* részéről (úgy most, mint Napoleon, a 30 éves háború, sőt már Július Caesar idejében). Az *emberi furfang* és *haszonlesés* a kedvező *konjunktúrát* mindig kihasználta; akkor is voltak *lán-colok*, *árúelrejtők*, *árrágitók*. De oly mértékben, mint most nálunk, még soha, sehol.

Nagy nemzeti érdek, hogy a *kereskedelmet is megtisztítsuk a tisztességtelen elemektől* s hogy a *fajmagyarság* a nemzet gazdasági életének e fontos területén is érvényesítse a maga *erős nemzeti érzését*; hogy a *magyar kereskedelem ne az idegen, hanem a nemzeti érdeket szolgálja* s a nemzet javára teljesítse hivatását. Pl. a *könyvkereskedő* ne a külföldi vagy belföldi destruktív, vagy pornográfiai termékeket árulja, hanem a *világirodalom remekeit* s értékes alkotásait és a hazai irodalomnak a *nemzeti haladást* szolgáló termékeit. Vagy a *rőfős* ne a külföldi ipar drága *fényűzési* termékeit (melyek révén a magyar búza ára cifra ringy-rongyért megy külföldre), hanem a *magunk jó portékáját*; ezzel a *honi iparvédelem* leghathatósabb tényezője lehet. Sajnos, míg az országcsönkítés tart, addig a magunk ipara keveset termel; de a tisztességes magyar kereskedőnek azt a keveset is meg kell becsülnie és forgalomba hoznia. Amint forgalomba hozza a «*Hangya fogyasztási szövetkezet*», mely 3000 fiókja révén (a megszállt területen 1000) a vidéket is a legjobb és olcsó áruval látja el; *árukezelésében* a *higiéné, alkalmazottaival* szemben a *méltányosság* parancsait követi;

¹ *Alkalmi* végeladás, ez főleg karácsonykor, de voltaképp az *üzleti év lezárta előtt*.

az ország gazdasági kultúrájáért már több milliót áldozott s ami annál is több: *megcáfolta* azt a közkeletű *előítéletet, mintha a magyar faj nem volna kereskedőnek való*, mert immár mintegy 4—5000 ügyes, értelmes kereskedőt nevelt falusi parasztból s más kisemberből. Sőt szervezetével a területi épség visszaszerzésének is fontos gazdasági tényezője lett.

Irányára nézve lehet a kereskedelem *kiviteli, behozatali*, vagy *átviteli* (ez most nálunk kettőzött fontosságú, *a* mióta a Dunát a nemzetközi hajózás előtt megnyitották). Ellenben *Fiumével* elvesztettük *tengeri kikötőnket*, melyet oly nagy áldozattal fejlesztettünk *világforgalmi* jelentőségűre. Sajnos, hegyvidékünk elszakításával elvesztettük ipari nyersanyagainkat is s így most *kivitelünk* jóformán *nyersterményeinkre* s *liszten* kívül néhány iparcikkre szorítkozik; ellenben a legtöbb *iparcikk* terén *behozatalra* vagyunk utalva; *külkereskedelmi mérlegünk* tehát igenis *passzív*. Hazánk megcsontított állapota tehát már csak ezért sem tartható fenn soká. Arról nem is szólva, hogy most teljesen ki vagyunk szolgáltatva az ellenséges szomszédállamok fojtogatásának.

Terjedelmére nézve lehet *kis-* (vándor-), *közép-* és *nagykereskedelem*. Úgy gazdasági, mint szociális szempontból mind-egyiknek megvan a maga jelentősége. Vizsgáljuk ezt közelebről.

A kiskereskedelem a helyi vevőközönség számára dolgozik, azzal *személyes érintkezést tart fenn* s feladata annak *mindenféle tényleges szükségletét* kielégíteni; *feladatát* akkor teljesíti, ha az *igazi, reális szükségletek kielégítésére szorítkozik* s üzleti haszonlesésből nem csábít oktalan költekezésre, prédálásra és adósságcsinálásra. *Jó mérték, szabott ár, készpénzfizetés, jó áru* s annak *higiénikus kezelése*, ezeket az üzleti szabályokat kell betartania. *Alkudni* csak naiv vevő szeret; mert az alkuval vagy egyik, vagy másik fél mindig becsapódik. Népünk cifrázkodásában, az igények esztelen felcsigázásában, a háború előtti eladósodottságában a falusi *szatócsoknak* nagy részük volt. De ép annyira ludas a *városi kiskereskedő is* a városi cseléd- és munkásnép züllésében; mert az kapatja — a sok mihaszna fényűzési lim-lom, a sok selejtes, olcsó áru révén — cifrázkodásra, oktalan költekezésre és az sodorja ezzel az adósságcsinálásba, sokszor az erkölcsi romlásba; s e révén vált hazánk az *osztrák ipar gyarmatává*. A *szövetkezeti* boltok jelentősége ép abban áll, hogy a népnek csakis *tényleges szükségletét* elégítik ki s *rászoktatják a készpénzfizetésre*.

A *vándorkereskedő* vagy *hasaló* (gyűrűs, vásznas, csipkés, késes, bádogos, sonkolyos) vagy *vasárra* hordja a portékát (asztalos, csizmadia), vagy faluról-falura jár szekerével (fazekas, gyümölcsös, káposztás, stb.). Ez ott fejlődik ki, ahol a helybeli vevőközönység csekély; állandó üzletből megélnie nem lehetne, tehát *az árus maga keresi fel szétszórtan élő vevőit*. Falun s tanyán ennek is megvan a maga jelentősége. Mert a falusi s tanyai embernek *helyébe hozza a szükségelt cikkeket* s így az nem kénytelen a beszerzés miatt városba menni s azzal időt vesztegetni.

Míg a *falusi kereskedő* többnyire *vegyes*, azaz *mindenféle árút* tart, mert a népnek összes szükségletét *egy boltban* kell beszereznie, a *városok nagyobb vevőközönsege* folytán ott az üzletek *differenciálódnak*. Így jó létre

a középkereskedelem; itt a kereskedő többnyire csak *egy* *szakmákban* dolgozik (rövidárú, rőfös, stb.), de abból *nagy választékot* tart, *széleskörű vevőközönseget* szolgál ki, nemcsak *személyes* vásárlás, hanem *megrendelés* útján is. Itt tehát a *szoliditás* s a *pontoság* még fontosabb, hogy az árút s a megrendelt cikket (Pl. menyasszonyi vagy gyászruhát) a kellő időre szállítsák; a mintának megfelelő legyen, mert az biztosítja a *vevőközönség állandóságát*. Az *üzlet régisége* mindig a legjobb ajánlólevél. Budapest üzleti életének elfajulását a sűrű *cégváltozások*, valódi és hamis bukások mutatják. — Szociális hatása hasonló, mint a kiskereskedelemé; csakhogy tágabb körre s felsőbb társadalmi rétegekre terjed ki. S a *fényűzés* terjedésében s az *igények fokozásában* nagy része van. Viszont lehetővé teszi a magasabb *kultúrigények* kielégítését s ezzel a *közművelődésnek* is tényezőjévé válik.

Legtágabb körű működést fejt ki a **nagykereskedelem**, mely főleg a *külfölddel való áruforgalmat* bonyolítja le (pl. tőlünk lovat Afrikába, Japánba, lisztet Angliába, Svájcba, s í. t.); csak *nagyban vásárol*, közvetlen a *termelőtől* s nem részletekben egyeseknek, csupán *nagyban, viszonteladóknak* ad el. Tehát teljesen a *hitelre* alapítja működését, nagy *körültekintést, előrelátást* s a *világpiacokon való tájékozottságot* és feltétlen *megbízhatóságot* kíván; *üzleteit irodában bonyolítja le*. (Pl. egész borvidék termése azon fordul meg: idejében szállítják-e a szükséges szénkéneget, raffiát vagy kék-gálicot?)

Az *állandó üzleteket* kiegészíti a *piac*, a *vásár-* s az *árúcsarnok*. Voltaképp ezek is a *vándorkereskedelemnek* a múltból megmaradt

intézményei. T. i. mikor még a *közlekedés a rablólovagok* garázdálkodása miatt bizonytalan volt, a német kereskedővárosok *Hanza*-szövetségbe állottak s egész szekértáborral vonultak föl egy-egy vásárra, így fejlődött ki keleten is a *karavánkereskedelem*; s így fejlődött ki a *vásár* Nisni-Novgorodban és Debrecenben, s a *heti piac* is mindenütt, ahol *az árus helyébe vitte eladnivalóját a vevőnek*.

A *piac* a heti helyi fogyasztás kielégítésére való s főleg az *élelmezés* szempontjából fontos. A *vásár* főleg a falusi nép adás-vételi és találkozóhelye, hol a szatócsnál nem kapható cikkek-ből *egész esztendőre való* szükségletét szerzi be. Az *árúcsarnok* nem egyéb, mint *állandósított vásár*; célja az *idő és fáradság megtakarítása*. (Tökéletes intézmény e nemben a párisi *Bon Marché*, úgy a fölszerelés gazdagsága, mint a kiszolgálat pontossága s az alkalmazottakkal szemben a szociális gondoskodás szempontjából. Alapítója: Mme *Bonfoi*.)

Közgazdasági szempontból igen nagy jelentőségűek a **nemzetközi vásárok** (pl. a *lipcsei*, vagy nálunk a *keleti*, vagy a *tenyész-állatvásár*), mert azok nemcsak az adás-vevés helyei, hanem mintegy beszámolók *egy-egy gazdasági ág fejlődéséről a világkereskedelem* szempontjából. Ugyanez a szempont érvényesül az *országos* s még inkább a *világkiállításokban* is, melyek a gazdasági világversenynek sokszor döntő tényezői.

A **verseny** eszköze a kirakat is, továbbá a *kolportázs* (az árúkkal való házalás) s a *hirdetés* (reklám); de e téren is rüt elfajulások vannak. Pl. az alkalmi eladás (*occasio*), a kiárúsítás; a *lavina¹-rendszer*; a *részletfizetésre* való eladás; ennek veszedelmes volta abban áll, hogy a kisjövedelmű ember *előre leköti jövedelmét*; de rendszerint *drágán* is vásárol, mert az eladó *kockázatát* a vételárba beszámítja; végül többnyire *rosszabb minőségű* áruval kénytelen beérni; veszi, amit kap; nem válogathat úgy, mint a *készpénzzel* fizető vevő. De a *verseny* eszköze a *nyitott számla* is a *hitelbe árusítás*, ami ugyanily okból káros, sőt veszedelmes, mert a vevőt *felesleges vásárlásra* csábítja. A *tisztviselők fogyasztási szövetkezetei* — igen helyesen — még saját tagjaiknak is csak fél-, vagy egyhónapi hitelt nyújtanak. Idegeneknek egyáltalán nem.

¹ T. i. az ügynök rábeszél valakit pl. selyemjuponvételre, illetve ingyen ad neki egyet, ha más kilenc vevőt szerez. S í. t. Ezzel a cseléd- és egyéb munkáslányokat kaptatják rá az esztelen fényűzésre.

Vásár a **tőzsde** is; de ott csak értékpapírt adnak-vesznek¹ s üzleteket² kötnek; de az árúkra *látatlanban* (legfeljebb *mintát* visznek megmutatni). Ez teszi lehetővé a tőzsde legveszedelmesebb kinövését: t. i. a *fedezetlen határidőüzletet* (papirosbúza), amikor t. i. nem létező, *fiktív árumennyiségeket* kínálnak, sőt adnak el s ezzel az áratat tetszés szerint leszorítják vagy fölverik. (Nálunk a 70-es és 80-as években ez s a 6 frtos búzaárak okozták a közép-birtokos osztály tönkremenését.) A tőzsde jelentősége abban áll, hogy az *értékpapír-forgalom* ott bonyolódik le, még pedig gyorsan; ezzel a *tőkeelhelyezést* s a *vállalatok keletkezését* gyorsítja; nagy befolyása van az *árképződésre* is s az *árfolyamokat* nyilvántartja. A hirtelen és sokszor mesterségesen előidézett *árhullámmal*³ s az *üzérkedéssel* (à la hausse, à la baisse) olykor rettenetes gazdasági kárt okoz (a 73-iki bécsi *krach*) s a *szédelésnek* tár kaput, A tőzsde a *politikai helyzet* változásai iránt roppant érzékeny (pánik); viszont a politikai életre is kihatással van, mert az *államok hitelképességét* a tőzsdei *valutaárfolyam* jelzi. A *tőzsdei visszaélések* megrendszabályozását a közérdek követeli (elsősorban a *fedezetlen határidőüzlet eltiltását*). De anakronizmus az is, hogy a tőzsde jogilag ma is élvezi *középkori kiváltságait*: t. i. a *tőzsdei tanács* választott bíróságként *ítélkezik* egész külön szabványok szerint, aminek része van abban, hogy a *tőzsde könnyen túlteszi magát erkölcsön és törvényen*. Ezt az anakronizmust tehát szintén meg kell szüntetni; vagyis a *törvény előtti egyenlőség* elvét érvényesíteni kell a tőzsde lovagjaira is.

A **kereskedelmi szociálpolitika** feladata a *tőzsde s az egészségtelen verseny megfékezésén* (tehát a visszaélések, főleg az üzleti szédelés s a hamis bukás üldözésén s szigorú büntetésén) kívül az *áruúzsora* megfékezése, a *láncolás*, *árüelrejtés*, *árdrágítás*, szigorú büntetése; a *hatósági árszabás* (maximálás) s a *rekvirálás* (a legfontosabb élelmiszerek biztosítása az ellátatlanok részére); a *piac szigorított ellenőrzése* (egészségi és árszabási szempontból) váratlan razziaák által; de főleg a *fogyasztó-, raktár- és értékesítő szövetkezetek* fejlesztése s intézményes védelme; végül a *személyzetről való szó-*

¹ T. i. az értéktőzsdén, mely a tőzsdének egyik ága.

² A *terménytőzsdén* s *áruőzsdén* (fa, gyapjú, kőszén, liszt, stb.), mely a tőzsdének másik ága.

³ Ma még az orvosságok ára is a tőzsdei árhullámmáshoz igazodik, azért szokik fel a chinin ára 45,000, a santoniné 80,000 koronára.

ciális gondoskodás, főleg a vasárnapi munkaszünet s az üzleti órák és szünetek pontos betartása, betegsegélyezésük, biztosításuk (főleg az életveszélyes üzemekben).

A jövedelem.

Hozadék, jövedelem. Földjáradék, kamat, munkabér, vállalkozói nyereség. Tisztességes és tisztességtelen jövedelem. A jövedelem megoszlása. Jövedelmi szociálpolitika. A létminimum biztosítása, A biztosítás. A kiegyenlítés. A kommun elvei és gyakorlata.

Minden élő szervezetnek *szükségei* vannak; a szükségletek *kielégítéséről* — ha a szervezet élni akar, vagy ha azt életben akarják tartani — *gondoskodni kell*; vagyis *gondoskodni kell jövedelmi forrásokról, amelyek a létfenntartást biztosítják. A gazdálkodásnak tulajdonképp ez a célja* — legyen bár az a gazdálkodó alany egyén, község, vármegye, állam, egyház vagy bármiféle egyéb testület. A *jövedelem tehát a szükségletek kielégítésére szolgáló javak összessége. A vagyonos ember vagyona járadékából, a munkás munkája béréből, a tisztviselő fizetéséből, a koldus koldulásából, a község, állam és egyház, ha jövedelme nem elég, rendes adóból vagy kölcsönből szerzi meg; de megszereznie kell, mert különben elzúllik és éhen vész az ember és családja, lezúllik a község és az állam s nem teljesítheti hivatását az erkölcsi testület. Ma Oroszországban azért éhezik harminc millió ember s azért fenyegeti az éhségnépvándorlás Európa civilizációját, azért zúllott le az egész, egykor gazdag és hatalmas birodalom, mert a szovjeturalom nem tudott a szükségletnek megfelelő jövedelmi források fenn tartásáról gondoskodni.*

Az orthodox (Smith-féle) közgazdaságtannak ép a jövedelemről szóló elméletében vannak legnagyobb hézagai; s ez a szűklátókörű, egyoldalú felfogás jóformán ma is uralkodik. A közkeletű közgazdasági felfogás szerint t. i. csakis a gazdálkodás eredményét (tehát a vagyonhozadékot, a munkabért s a vállalkozói nyereséget) tekintik jövedelemnek; ami azon kívül esik (örökség, ajándék, nyeresemény) az csak bevétel; az adót pedig másodlagos, származékjövedelemnek minősítik. Nekünk itt mindenekelőtt tisztáznunk kell a fogalmakat. Ez a meghatározás igazában nem áll meg; mert a bevétel, szemben a kiadással, tulajdonképpen csak háztartási könyvelési meghatározás; hisz maga a járadék, munkabér és vállalkozói nyereség is bevétel, mihelyt elkönyvelték. Ez a meghatározás tehát pusztán formai s így a mi fogalmunkat nem födi.

További megállapításai a közkeletű közgazdaságtannak, hogy *a gazdálkodás eredménye a hozadék; a nyers hozadékból az üzemi költség levonása után marad a tiszta hozadék*, vagyis a tulajdonosra vonatkoztatva, az *ő rendelkezésére álló tiszta jövedelem; a jövedelem pedig mindig állandó forrásból ered; ide tartozik tehát a munkabér s a vállalkozói nyereség* is. Ez mind igaz; de nem meríti ki a fogalmat. Mert van ember, aki nem vagyonából, nem munkájából, nem vállalata nyereségéből, hanem — ha professzionátuskártyás, kártyanyereségéből, ha *uzsorás*, uzsorájából, ha élőszködő, élősdiségéből (a «*lengyel*»), ha professzionátus adósságcsináló (mert ilyen is van), adósságból, ha tolvaj, lopásból, ha balkáni tisztviselő vagy népbiztos, harácsolásból él stb. — t. i. *neki az a jövedelmi forrása; ő ebből tartja fenn magát*, esetleg még családját is, még pedig olykor igen fényesen. *Tehát mindez jövedelem*. — A régi felfogás minde realitásokkal szemben úgy segít magán, hogy a *vállalat fogalmát kibővíti* s az itt elsoroltakat mind a *vállalkozói nyereség* gyűjtőfogalma alá sorozza. De ez veszedelmes okoskodás; mert könnyen a *Proudhon-féle* nézet («a tulajdon: lopás») igazolására vezet; legalább a vállalkozói nyereséget illetőleg. Ezt pedig mi mégsem akarjuk.

A *társadalom szempontjából* nem is maga a *jövedelem fogalmának meghatározása* a fontos, hanem az a kérdés: **milyen forrásból ered az a jövedelem: tisztességes-e vagy tisztességtelen?** Erről az orthodox közgazdaságtan hallgat; pedig ép ez dönti el a *jövedelem jogos vagy jogtalan s a társadalomra hasznos vagy káros voltát*; s így ez szabja majd meg elsősorban irányát a *jövedelmi szociálpolitikának* is.

Nos, itt már a meghatározás könnyű. **Tisztességes** minden oly jövedelem, mely *törvényes jogban* gyökerezik és *embertársaink megkárosításával nem jár*; így elsősorban a *munkabér* (t. i. a *tisztességes munka bére*), legyen az a munka testi vagy szellemi, *személyes* szolgálat díja: *cselédbér*; vagy tisztviselői fizetés, ügyvédi, orvosi, írói, művészi tiszteletdíj, sőt a korábbi munkával megszolgált *nyugdíj* is s munkásoknál a betegségély és biztosítási összeg is; ezt nem vitathatja senki, mert azért megdolgozik az ember; azután a *tisztességes úton szerzett* vagy *igaz úton örökölt*, vagy ily úton *ajándékba kapott vagy* *jövedelme* (legyen az földjáradék, bér, vagy tőkeamat — de nem munka- vagy pénzuzsora árán szerzett, hanem a *méltányos munkabér* levonása után megmaradt jöve-

delem, vagy a *törvényes kamat*); továbbá mindenféle *tisztességes vállalatból* becsületes fáradozással szerzett *igazságos nyereség*; végül mindenféle, igaz úton nyert *évjáradék, biztosítási összeg* — tehát életbiztosítás, jég- és tűzkárbiztosítás stb. De — s ezt jól jegyezzük meg — a *becsületes munkával szerzett jövedelem* mindig magasabbrendű, a *munka nélkül szerzett* mindig kevésbé tisztességes, mert félig-meddig *élősködést* jelent. A *közbecsülés* azért jár ki jobban a *dolgozó embernek*, mint a *couponvágó pénzeszsáknak*. Tehát mindaz, amíg *uzsorává, örökségleséssé* nem fajul s a *mások megrövidítésével*, a *mások jogának kijátszásával* nem jár, amit az ember nem *kihízelt*, nem *kistréberkedett* magának. Minden egyéb *jövedelem tisztességtelen*. Kényes, finom erkölcsi érzékű, úri gondolkodású, igazán becsületes ember *csak a tisztességes jövedelmet veszi igénybe; a tisztességtelent elutasítja; inkább lemond az élet örömeiről, inkább koplal, nélkülöz; vagy, ami helyesebb, megfeszített erővel dolgozik, hogy családjának és magának a megélhetést biztosítsa.*

Tisztességtelen minden oly jövedelem, amely másnak testi-lelki megkárosításával jár.

Tehát *mindenfajta uzsora* (a pénz-, munka-, idő-, áruuzsora).

A *szerencsejáték: kártya, totalizátor, tőzsde, rulett*; még pedig nemcsak azért, mert a *kapzsiság* szenvedélyét elégíti ki és sokszor az illető családját is a tönk szélére juttatja, hanem azért is, mert *nem nyerhet úgy senki, hogy ugyanakkor valaki más ne veszítsen*, tehát az én nyereségem az embertársam romlását jelenti; s végül a játékosnak sincs joga a kezén levő *nemzeti vagyont* pocsékolni; itt még sok a teendő a közfelfogás helyes átalakítása terén. A *kaszinói becsület* megkívánja, hogy a könnyelmű kártyás kártyaadósságát 24 óra alatt kifizesse; ha mindjárt a felesége vagyonából; ha mindjárt a gyermekei szájából veszi is ki az utolsó falatot; sőt nem egyszer kész a *rábízott pénzhez* is nyúlni, hogy a kaszinói becsületet megmentse. Hát *becsületes ember az, aki családját teszi tönkre?* A sikkasztóról nem is szólva. — De épúgy tönkreteszi magát és családját nem egyszer a *turffjátékos*. A *tőzsdeláz* pedig ma még a nőket is elfogta; ingóvá lett a családfő keresete, a konyhapénz, a családi birtok. Mindent kockára vetnek, a *gyors, munka nélküli meggazdagodás reményében*. Ezért erkölcstelen a tőzsdejáték. S az ebül nyert pénz ebül megy el — alig tudunk esetet, hogy a szerencsejátékon nyert vagyon szolid exisztencia

bázisává lett volna. Azt elmulatják, elherdálják. — Legalján áll e sorozatnak a *rulett* — Monte Carlo — s egyéb hasonló, mert az az embert kapzsi állattá aljasítja és minden emberi jó-érzéséből kivetkőzteti. Közéletünk erkölcsi züllöttségére jellemző, hogy ily nemzetközi játékbárlang állításának terve (Szent Margit szigetén!) még a nemzetgyűlésen is fölvetődhetett. A jövő nemzedéknek jobbnak kell lennie e téren is. Az ily erkölcszüllesztő vállalatokat ki kell égetni ott is, ahol vannak, nemhogy ujakat állítsanak.

Voltaképp szerencsejáték a *parti-vadászat* is, a munka nélküli jólét megszerzésének kétesértékű eszköze, melyre *önérzetes* ember nem vállalkozik.

Minden *csalás, üzérkedés* — tehát árüelrejtés, árdrágítás, láncolás, hamis bukás, szédelgés; valutásibólás, telekspekuláció — mert az mind a *könnyű meggazdagodás* módja, ami *mások megkárosításával* jár, amellet, hogy a büntetőtörvénybe is ütközik. A baj az, hogy az élelmes, furfangos üzér a törvényt kijátsza, pénztét, értékpapírját biztonságba helyezi, még a vagyondézsamt is elkerüli, s aztán — esetleg máshol, új környezetben — abból uraskodik. S a társadalom — «a pénznek nincs szaga» elvnél fogva — *a vagyon eredetét nem kutatja*, segít azt élélvezni, mint légy szállj a a terített asztalt. E tekintetben is komolyabb életfel-fogásra van szükség. *Aki a tisztességtelen forrásból eredt vagyont élvezni segít, bűnrészessé válik*. De az alsó rétegek elkeseredését is az így szerzett s hencegve így élvezett vagyon hívja ki leg-jobban. A *potyázás* pedig époly szégyenletes, akár a csalás.

Mindenféle *erkölcs- vagy egészségrontó üzlet*. Tehát a *porno-gráfiai* termékek termelése és terjesztése (történjék az sajtó, könyv, hangjegy, képeslap, mozi, kabaré, mulatóhely, színház útján); az emberek (főleg az ifjúság és a fiatal leányok) minden-féle *megrontása* (a *fehér rabszolgakereskedés* s minden fajta egyéb embervásár) és a *korcsma*, mert az *alkohol* nemcsak *anyagi* pusztulást okoz, hanem az rontja le az ember fizikai és erkölcsi *ellent-álló erejét* s így az idézi elő a *testi elkorcsosulást* s a *züllést*, még pedig nemcsak magában az alkoholistában, hanem az *átöröklés* és *terheltség* révén szerencsétlen ivadékaiban is. Csak a *gazdasági szabad verseny* rideg önzése teszi érthetővé, hogy a *szeszmono-poliummal* maga az állam segít polgárait megrontani, pusztá *pénzügyi* érdekből; holott ez a számítás még pénzügyi szempontból is rossz, mert a *befolyó jövedelmet* nemcsak fölemészti, de messze

túlhaladja a mérlegben a velejáró kiadás: a részegeskedés okozta *anyagi kár és munkaerőpusztulás, az emberélet megrövidülése s a kórházi, tébolydai és fegyházi költségtöbblet* (mert a statisztika szerint mindezeket túlnyomó részben — egész 60— 70%-ig — az alkoholisták vagy azok ivadékai töltik meg). Erre még az államháztartásnál visszatérünk.

Ide tartozik a *közéleti rothadás* (korrupció) tünetei közül mindenféle *vesztegetés, etetés-itatás, ajándékelfogadás* (bíró, tanító, tisztviselő részéről, mihelyt az a *részrehajlatlanság* rovására megy). Szintúgy a *sikkasztás és lopás, rablás* mindenféle formájában (tehát az egyes gazdaságokban ma is uzusban lévő, ú. n. *szabad lopás*, ami magára az illető cselédre vagy gazdatisztre lealázó). Végül a haza ellen elkövetett legsúlyosabb bűn: az *árulás*. Mert a közélet és a társadalom rothadását és bomlását elsősorban ezek okozzák.

Mindezekkel szemben azért kell *szigorú, egészséges közvéleményi* kialakítanunk s a társadalmat ránevelnünk arra, hogy *akik tisztességtelen jövedelmet igénybevesznek, azokat legyen ereje kiközösítéssel* (bojkottal) *sújtani*. Társadalmi szempontból ez a fontos s egyedül ettől lehet várni a viszonyok javulását.

És ezzel térjünk át a **jövedelem megoszlására**, ami a mai társadalomban még roppant szélsőségeket mutat: egyesek kezén *óriási jövedelem*, mások (és sajnos, igen sokan) *teljes nyomorban*, Dúsgazdag és nyomorult Lázár mindig volt. Igazságos akkor lenne, ha *mindenki munkája arányában részesülne a termelés jövedelméből* s legalább a *létminimum mindenki számára biztosítva volna*. Fájdalom, ez ma még távoli ábránd. Pl. a *tisztviselők* helyzete, de a *munkánélküli munkásé* is egyenesen kétségbeejtő; sőt még szerencsétlen vak és nyomorék *hadirokkantjainkról* sem tudunk kellőleg gondoskodni. *Hadifoglyaink* pedig nem is emberi nyomorban szenvednek és a legszörnyűbb kínok közt tömegesen pusztulnak.

Sajnos, minde bajokon azonnal segítenünk nincs módunkban» De minden józan *szociálpolitika* iránya csak az lehet, hogy az *igazságosabb jövedelemmegoszlást* megvalósítsa. Mert a jövedelem igazságtalan megoszlása okozza a *társadalmi ellentétet* s az *elkeseredést*, irigységet, kivált ha az a dúsgazdagban a szegény iránt *góggal s lenézéssel* párosul; az okozza az ember és ember közt a nagy *kulturális és higiénikus különbségeket* (nyomorbetegségek; tehetségek elkallódása); tulajdonkép ez választja el egymástól a társadalmi osztályokat, sőt egyazon család tagjait is;

sokszor a *bűnözésnek* is tényezője (öngyilkosság, lopás, erkölcsi elbukás).

Mindezeknél fogva *keresni kell a kiegyenlítést*; ez a *törvényhozás* feladata. Eszközei: a *vagyonmaximum* és az *adómentes létminimum* megállapítása; a *vagyondézsmá* (a háborús nyereségre) s a *progresszív adózás* (de az ingó tőke után is); a *földbirtok reform*; az *uzsoratörvény*; a *munkaalkalom* nyújtása s a *munkabért-törvények* a szellemi munkások javára is (tehát a *tisztviselők* fizetésjavítása, családi pótléka, természetben való kedvezményei, ideértve a kedvezményes vasúti s egyéb jegyeket); az *általános nyugdíj-kötelezettség*; a *kötelező biztosítás* a szellemi munkásokra is; az *anyasági biztosítás* stb. Ezt kiegészíti a társadalom önkéntes segítése: főleg a *sokgyermekes családok*, az *árvák* és *rokkantak* javára s most nálunk az *idegen missziók segítő munkája*. De főleg mindenféle *tisztességtelen jövedelem elkobzása* s a biztosítás fejlesztése.

A fogyasztás.

Fényűzés és takarékoság. Szélsőségek. Fogyasztási szociálpolitika. A fogyasztás szervezése. Magán-, községi, állami, egyesületi háztartás.

A javaknak tényleg a szükségletek kielégítésére való felhasználása. Itt még nagyobb ellentétek vannak, mint a jövedelem megosztásánál. A dúsgazdag lakomája s a nyomorult Lázár, aki amannak asztaláról a morzsáért könyörög — állandó típusai az emberi társadalomnak. Egyfelől élvezethajhászat és dőzsölés, másfelől ínség és nélkülözés; s ez még fokozza a jövedelemmegosztásból eredő társadalmi elkeseredést. Itt tehát még inkább kell keresni a *kiegyenlítést*, mint a jövedelemnél. Kiegyenlíti az ellentétet a *vagyonosok önkéntes segítése* s a *vagyonnal járó erkölcsi köteleességek* vállalása.

De a *fogyasztás* nem is mindig áll arányban a *jövedelemmel*. A *fukar* magától is megvon mindent; a *préda* szórja a pénzt, még adósságra is költekezik, mulat és élvez.

Nagy bölcsesség nyilvánul abban, hogy az egyház úgy a *fősvénységet*, mint a *dőzsölést* a hét főbűn közé sorolta. Mert a *fősvény* embertársától vonja el a maga feleslegét; a *dőzsölő* pedig (az eszem-izsomnak élő s a részegeskedő és egyéb élvezetbe fúló) emberhez nem méltó állati, érzéki életet él.

A mi társadalmunk léhasága (az *úrhatnámsági* élvezethajhászat s a *látszat* kultusza) ezen a téren nyilvánul legszemetszűrőb-

ban. Pedig a jövedelem nem arra való, hogy okvetlen feléljék hanem arra, hogy egy részét megtakarítva, azt új javak termelésére lehessen fordítani. Az okos ember észszerűen bánik jövedelmével, vagyis csak *valódi szükségleteit* elégíti ki belőle. Az oktalan ember *mind elkölti*. Az esztelen *túl is költekezik*. (Svihákság, «pflanc», «fenn az ernyő, nincsen kas».) A *prédaság* társadalmunk nagy hibája; azért nem telt kultúrára s népjóléti alkotásokra. Ezen változtatnunk kell. A *józan takarékoságra rá kell nevelnünk magunkat és környezetünket*; ez nagy nemzeti érdek s ma hazafias kötelesség is. Az *önmegtartóztatás* nemcsak gazdasági szempontból hasznos, hanem szociális, sőt nemzeti szempontból is. Hogy-hogy? Mert a *tőkegyűjtés* révén *csakis az biztosítja az erkölcsi függetlenséget*. Holott az *élvezethajhászat* szüli a bűnt, a korrupciót, az egykét s a családi élet bomlását; de még az árulást is. *Bérfelvitikai meggyőződése* mellett is csak az állhat meg szilárdan, aki *erkölcsileg független* (azaz nincs eladósodva); *az eladósodott ember rabszolgája hitelezőjének*. Ezért nem úr ma a magyar tulajdon hazájában. A dőzsölés pedig az *egészséget* ássa alá; az élvezetekbe fült ember *elfajzik* s ivadécai szellemi, erkölcsi *terheltséggel* jönnek a világra.

Van azonban *észszerű fényűzés* is: a gazdag embereké, ha azzal munkájukból élő embertársaikat *keresethez* juttatják s a nemzet *kulturális tőkét gyarapítják* (művészi alkotások, építkezések, stb. révén). Az ily nemes fényűzés a gazdagoknak erkölcsi kötelességük. De még inkább az a közügyért való áldozás. A hadimilliomosok és egyéb pénzeszsákok ép ezt a kötelességet nem érzik. Azért közmegvetés tárgyai.

A nyomorral szemben szükséges a *pillanatnyi segítség*, az adakozás — a *karitás*. Ezt a munkát végzi az *egyéni s a szervezett egyesületi jótékonyosság*; erre mindig szükség lesz. De gyökerében nem orvosolhatja más, mint a társadalmi bajok *okát* megszüntető, a kis egzisztenciákat *gazdaságilag* erősítő, előrelátó *szociálpolitika*.

A jótékonyosság *erkölcsi értéke* annál nagyobb, minél kevesebb *hiúság* vegyül belé. Az ifjúságot az *önzetlen segítőmunkára* kell ránevelnünk; ezt szolgálja részben a *cserkészlet* is. Föl kell az ifjúságban ébreszteni a *társadalmi lelkiismeretet* s a *felelősségérzetet* a nyomorba jutott s ezzel erkölcsi züllésnek kitett rétegekért. Ha valahol, itt kell az *igazságosabb társadalmi felfogást* kialakítanunk.

A *karitás* feladata, hogy a *szociálpolitikát* a *társadalom* erejével s az *egyéni személyes munkával* támogassa s azt mintegy ki-

egészítse. Mi itt így foglaljuk össze a nyomor leküzdésére szolgáló intézményeket:

A **lakásínség** enyhítésére valók: a munkáslakások (pl. a Wekerle-telep), a lakbérpersely, a *szükséglakások*, a népszálló, a népház, a munkásnő- és *inasotthonok*; a *szegényház*, az éjjeli menedékhely, a *napközi otthon* (csecsemők, kisdedek és iskolások részére), a melegedő-szoba s a kedvezményes tüzelőkiosztás. Az **éhínség enyhítésére**: a *népkonyha*, az ingyenkenyér, ingyentej, a *diákmenzák*, a *tisztviselő--étkezők*, most a gyermeketelési akciók, a *szünidei gyermeknyaraltatás* s a *külföldi gyermekelhelyezés* (Hollandiában s egyebütt). A **ruháínség** enyhítésére: a karácsonyi ruhakiosztás, a hatósági ruha- és cipősegély; a *Rongyos Egyletek* működése. De mindezeknél hathatósabb a *szövetkezetek* fejlesztése; még pedig úgy a *házbérlő-* és *házépítő-*, mint a fogyasztó-szövetkezeteké, mert ezekkel a nyomort (úgy a *tisztviselő-*, mint a *munkásnyomort*) meg lehet előzni s le lehet küzdeni. — Voltakép idetartozik a *szegény tanulók segítése* is, úgy ösztöndíjjal, mint taneszközzel, ruhával. Mindezek *társadalmi intézmények*, melyeket olykor az állam, vagy a község támogat. De idetartoznak voltakép az *árvaházak*; *rokkanttelepek*, a siketnémák, vakok intézetei, a nyomorék gyermekek otthonai, a kórházak és tébolydák is, mert a *testi-lelki betegség által sújtottak szükségleteiről gondoskodnak*. Továbbá a *bölcsődék*, az *Állami Gyermekmenhely*, a *Gyermekvédő Liga* s a *poliklinika* és a szegény betegek mindennemű ingyenyógyítása, ellátása is, tehát a *magán- és közjótékonyiságnak* szinte egész köre.

A *törvényhozás* idevágó intézkedései: a *fogyasztási adók*, melyek azonban nem mindig igazságosak, mivel azokban a *progresszivitás* elve nem érvényesül s így a kisembert jobban sújtják, mint a gazdagot, aki azt az adót meg se érzi. Igazságos és méltányos a *fényűzési adó*, de csak úgy, ha a befolyó összeget tényleg a szűkölködők segítésére használják fel. A világháború-okozta termelési és forgalmi zavarok szükségessé tették a *fogyasztás szervezését*: a *rekvirálás* s a *jegyrendszer* útján. Ezt kiegészíti a *hatósági élelmiszerárusítás* s a *tisztviselők* természetbeni, tehát *élelmiszer-, tüzelő-, ruházati és betegsegélye*.

A háztartás.

A háztartás, mint a fogyasztás szerve. Összefüggése a népességgel a népesítéspolitikával. A magánháztartás társadalmi és nemzeti szempontból. A községi s megyei háztartás; közegészségügyi, közművelődési, szociálpolitikai feladatok. Az állami háztartás; állami feladatok. Centralizáció vagy autonómia? Állami mindenhatóság vagy társadalmi tevékenység? Az erkölcsi testületek vagyonkezelése szociális és nemzeti szempontból.

A jövedelem fölhasználása, vagyis a fogyasztás s azáltal a népesség erejének pótlása, továbbá a szükségletekről való gondoskodás a háztartásban megy végbe.

A **magánháztartás** a nagy gazdasági szervezetnek legkisebb elosztó szerve. De feladata ebben nem merül ki; hanem beletartozik a vagyon s a készletek gondozása, a fölösleg megtakarítása s a hulladékok fölhasználása is; tehát *tőkegyűjtő* tevékenységet is végez, ezzel magába a *termelő munkába* is belekapcsolódik. *Gazdasági* jelentősége ebben áll. De ennél is nagyobb *társadalmi* jelentősége: t. i. a közös munka, a kereset egyesítése, az egymásrautaltság s a kölcsönös segítség révén *összetartja a családot* s azt a *tőkegyűjtés* révén *erősíti*; de *otthon* is teremt számára s a pusztá gazdasági egységet így változtatja át — az *érzelmi* elemek révén — *erkölcsi közösséggé* s *társadalmi szervvé*. Legnagyobb jelentősége a *nemzeti élet* szempontjából. *Családok alkotják a nemzetet* s minél összetartottak, *anyagilag* minél függetlenebbek azok, *otthonuk* minél *állandóbb*, *annál erősebb* maga a nemzet; annál könnyebben kiheveri a megpróbáltatásokat. Az *individualista* felfogás szerint az *egyén korlátlan ura vagyonának*. Ez nagy tévedés. *Jogilag* az; de *erkölcsileg felelős érte nemzetének*. Aki a maga vagyonát *prédálja* vagy azzal *fukarkodik*, a nemzetnek okoz kárt; mert *minden vagyon a nemzeti vagyont gyarapítja* s minden vagyont úgy kell fölhasználni, hogy az a közjónak szolgáljon. A *préda* (a kártyás, a dorbézoló) *nemzeti vagyont* is pusztít; a *fukar* (aki családját rosszul élelmezi, munkáit rosszul fizeti) a közjó ellen vét, mert a mások munkáerejét csökkenti vagy megélhetésüket nehezíti s őket elkeseríti.

Miről kell tehát gondoskodni a *magánháztartásban*? Mindenekelőtt az *egészségről* (tehát higiénikus lakás, ruházat, élelem) s azzal a *munkaerő* pótlásáról és fejlesztéséről; azután a *kultúrszükséglet*ről (gyermek nevelése és önművelés, nemes szórakozás), ami voltaképp szintén a *munkaerő* fejlesztése; azután a *társadalmi köte-*

lességek teljesítéséről (cselédek, munkások, a szomszédok, a baráti kör, a rokonság, a helyi társadalom, az egyház, a nemzet iránt). Evégre szükséges *a családtagok jövedelmének egyesítése; az együttes jövedelem célszerű leosztása*, minden családtag személyes szükségletének a lehetőségig való számbavételével; *a takarékoság* nem pusztán a pénzzel, hanem az idővel s munkaerővel is (tehát a helyes *munkabeosztás*); *a családi vagyon* (készletek és föl-szerelés) gondozása, nyilvántartása, a hiányok pótlása, s mindezek *ellenőrzése* végett a pontos *háztartási könyvvitel* (leltár, költségvetés, bevételi, kiadási napló és számadás). Mindez elsősorban a *család-anya feladata*; de az anyátlan fészekben s ha az anya erre a föl-adataira nem alkalmas, az ő helyét a család *más nőtagja* is pótolhatja, csak elég *szereetet* és *önfeláldozás* is legyen a szívében. Az ily *összetartó család* a sors minden csapását kibírja s a *legértékesebb emberanyagot* adja a hazának.

A községi háztartás az *egy község* kötelékébe tatózók minden olyan szükségletéről van hivatva gondoskodni, ami *az egyéni gondoskodás körét meghaladja*. Ilyen mindenekelőtt a *közbiztonság* (éjjeliőr, rendőrség, tűzoltóság, utcák, gyalogjárók, hidak jókarbantartása, fuvardíjszabás, a helyi közlekedés: társaskocsi, villamos, kisvasút, helyihajójárat; telefon) a *közegészségügy* (lakásügy, víz-vezeték, esetleg artézi vagy más közkutak állítása, csatornázás, világítás-szolgáltatás, köztisztaság, szemétkifuvározás; piaci ellenőrzés; a közlemezés biztosítása — esetleg községi malom, pékműhely, kertészet, vagy sertéshízlalás, mészárszék útján, s. í. t. — kórház, szanatórium, ravatalozó-ház; esetleg gyógyszertár, tisztí orvos); a *köznevelésügy* (templom, óvó, népiskola, inasiskolák s egyéb szakiskolák; esetleg szabadoktatási intézmények; könyvtár, múzeum, színház); *szociális intézmények* (szegényház, bölcsőde, árvaház, menedékház, rokkanttelep, népgondozó, betegsegélyző, nyugdíjalap s. í. t.) Mindezek létesítésére és fenntartására **jövedelmi** forrásokról kell gondoskodni; ezek: a *községi vagyon* (ház, föld, erdő) jövedelme; a kövezeti vám és hídpénz; a piaci helypénz; a bírságpénzek; a községi *adó* és pótagó; a közüzem-szolgáltatási illetékek, stb.

A felhasználásnál a helyes *sorrend* a fontos: elsősorban a *közbiztonsági* és *egészségi* szempontból nélkülözhetetlen kiadásokat kell fedezni; azután a *kulturális* és *szociális* intézmények szükségletét; a *fenyűzési* kiadások csak utolsó sorban kerüljenek sorra —

ha már minden megvan. Nálunk a *sorrend* sokszor *fordított*: előbb van telefon, mozi, vigadó, színház, mint tanyai iskola, kisvasút, vízvezeték és csatornázás. Eredmény: a tífusz s egyéb ragadós bajok pusztítása, s a tanyai nép elmaradottsága.

De fontos a községi jószág s a készletek és fölszerelés *helyes szakértelemmel* való **kezelése** s a *beszerzésben* és a *munkaerő felhasználásban* a *takarékosság* és okos *beosztás* is. A községi élet minde területein értékes *munkát* végezhetnek, vagy *jó tanácsot* adhatnak a saját háztartásuk vezetésében iskolázott *nők* és a felelősségüket érző *tanítók*. A községi háztartásban azonban a *szociális* szempontból, legfontosabb működést a *jegyző* s az *orvos* fejtheti ki, amaz főleg az *adóbehajtás*, a *községi vagyon kezelése* s a *segély-kiosztások* körül, emez mint a *közegészségügy* öre. Kívánatos, hogy mielőbb legyen *gondozónő* is minden községben, aki főleg az *anyákat* lássa el jó tanácscsal s a betegápolásban és csecsemő-gondozásban segédkezzék. De az *ellenőrzésnek* is nagy szolgálatot tehet a női aprólékos, lelkiismeretes gondosság s a viszonyok ismerete.

Hasonló elveknek kell érvényesülniök a **megyei háztartásban**, csakhogy, persze, a tágabb hatáskörnek megfelelően. *Szociális* szempontból főleg az *árvaszékek* s a megyei *kórházak* működése fontos. A nők bevonása a munkába itt is kívánatos.

Végül az **államháztartás** mindama szükségletekről gondoskodik, miknek kielégítése úgy *a társadalom, mint a községek*, autonóm *megyék erejét meghaladja*. Elsősorban a *honvédelem* s a *közbiztonság* országos szervezése (*a csendőrség*); azután a *közigazgatás* (belügy); népjóléti ügyek, statisztikai hivatal; az *igazságszolgáltatás*; a *közlekedésügy* (vasút, posta, távirda, telefon, hajózás, állami utak és hidak); a *termelés* irányítása és elősegítése: *földművelés* és *iparügy* (kultúrmérnökség, vízépítés, erdészet, állattenyésztés, szőlészet, borászat, iparfelügyelet, munkásvédelem s így tovább); *közoktatásügy* (népnevelés, szakoktatás, középfokú oktatás, főiskolák, egyetemek, színház, művészet, irodalmi ügyek); *külsőképviselő* (külügy) és végül a *költség* előteremtésére és felhasználására a *pénzügy*.

Az *állami szükségletek* kielégítésénél megint a helyes **sorrend** a fontos: elsősorban az kell, ami az *ország biztonsága* és a *népesség* fenntartása érdekében szükséges; másodsorban következik az *igazságszolgáltatás* s a *törvényes rend* fenntartása; azután a *köznevelésügy* s *népjólét*; majd a *termelés* (földművelés és ipar)

és *forgalom* (közlekedés és kereskedelem); s végül a *küliügy* s a *pénzügy*. De végesvéig úgy, hogy előbb a *nélkülözhetetlen* kiadások; azután a *hasznos* befektetések s legvégül, csak ha az ország ereje engedi, a *fényűzési* kiadások.

Az *állam jövedelmi forrásai*: az *államvagyon* jövedelme, a *vámok*, *egyenes és közvetett adók*; az *illetékek* (bélyeg és örökösödési stb.); a *monopóliumok* (só, dohány, szesz). De itt már állást kell foglalnunk a *népmérgezésből eredő szeszjövedelem ellen*; az úgyis csak *fictio*, mert ami *készpénzül* befolyik, azt az állam elveszti *vagyonban* (a részegfővel okozott kár, a korhelyek munkátlansága, okatlan költekezése), *emberi erőben* (az alkoholisták fizikai és szellemi megrokkánása, utódaik terheltsége, ellentállóerejük csekély volta); és az alkoholozta egyéb *kiadásban* (több kórház, börtön, tébolyda).

Viszont amiben az államnak nem szabad takarékoskodnia: a **népességügyi szociálpolitika** — az *emberélet védelme*, a *megélhetés* biztosítása, a *munkaalkalom* nyújtása, a *nyugdíj*, a *betegségély*, a *rokkantgyámoltás*, az *anya- és gyermekvédelem*, a *közegészségügy* s a *népnevelés*. Ott, ahol a *társadalom* erős és szervezett, a feladatok nagy részét az *végzi önkény*; de *ahol a társadalom gyöngye és szervezetlen*, ott az *állam kötelessége* a népesség minden szükségletéről való gondoskodás. Ez adja meg létalapját. A *kommün* azért jutott csödbe nálunk is, Oroszországban is, mert a nép megélhetését és védelmét nem tudta biztosítani.

Itt fölmerül egy kérdés: *szociális* szempontból mi jobb: a *centralizáció* vagy a *helyi autonómia*? A vélemények megoszlanak. Nálunk az elsőt Eötvös és Grümvald képviselte, a megyei önkormányzat hiányai miatt, mint az erős kéz politikáját az összpontosított állam részéről. Doktriner szempontból ez helyes is, mert a centralizált állam *egységesebb terv* szerint *jobb*ban szervezett *intézményeket* hozhat létre s a *munkaerőket* ott alkalmazhatja, ahol azok a legjobb munkát végezhetik s a *közigazgatást*, tehát a társadalmi szükségletekről való gondoskodást, *kiemelheti a helyi szűkkörű kottériák* (a komaság, sógorság) érdekköréből. A *tapasztalat* azonban az *autonomistákat* igazolta; megmutatta a központosítás veszélyeit; a *hatalommal való visszaélést* s a *protekción rendszer* elfajulását; a tisztviselők ide-oda hajigálása azokra nemcsak anyagilag káros, hanem gyermekeik neveltetését is nehezíti, olykor teljesen lehetetlenné teszi. De ami *nemzeti* szempontból legfontosabb: az autonóm szer-

vek bizonyultak a *közszabadság* legmegbízhatóbb támaszainak is.

Szociális szempontból igen fontos a *társadalmi tekintélyek* kialakulása s a *lokálpatriotizmus* kifejlődése; mindkettőnek feltétele az *állandóság* s az egy helyen való begyökereződés.

Szóvá kell tennünk végre az *erkölcsi testületek* (egyház, káptalan, alapítványok, egyesületek, vállalatok) *vagyonkezelését*, mert *társadalmi* szempontból az is fontos. A *közadakozásból* vagy *adományokból* létrejött közvagyon kezelésében a legmesszebbmenő *lelkiismeretesség* szükséges, hogy abból *egy fillér se menjen más célra*, mint amire az adakozók szánták. A kezelést mindenütt a legmegbízhatóbb egyénekre kell bízni s *szigorú ellenőrzést* kell gyakorolni. Ezt nemcsak az ügy, de maga a kezelők érdeke is kívánja. Az ily vagyon *hűtlen*, vagy csak *gondatlan kezelése* is nem csupán az illető intézményt károsítja, hanem — ami nagyobb baj — *megrendíti a közbizalmat* és *csökkenti magát az adakozókésztséget* is. A *vállalatok vagyonkezelésében* pedig azért szükséges a *lelkiismeretesség* s az éber *ellenőrzés*, mert a vállalatok *hittelét* az biztosítja; tehát a gazdasági élet megszilárdulásának is föltétele. Ahol a közvagyon Csáky szalmájaként kezelik, ott az áldozatkészség, ahol a vállalatok vagyonából egyesek uraskodnak, ott a vállalkozó kedv csappan meg s ezzel ürügyet szolgáltatnak arra, hogy a *magánvagyon önzőn elhúzódjék* úgy a *közcélok*, mint a *közgazdasági feladatok* szolgálatától; ott lehetnek egyes gazdag emberek, de a társadalom elmaradott lesz, a gazdasági élet pedig fejletlen marad.

Nem zárhatjuk le a *háztartásról* szóló fejezetet anélkül, hogy a *kommün gazdálkodásáról* meg ne emlékeznénk. Az elvek itt voltak a legszebbek, a hiszékeny, naiv ábrándozókat legkönnyebben megtévesztők; de itt volt leggroteszkebb is az ellentét az *elmélet* s a *gyakorlat* közt.

Ők kimondották a *magántulajdon* megszüntetését, a földbirtokot s az üzemeket *szocializálták*. Az *üzemek élére* hozzá nem értő elvtársakat állítottak, kiknek kezén a készlet elkallódott, a fölszerelés tönkrement, kik a munkafegyelmet föntartani nem tudták. Kimondták a 8, majd 6 *órai munkaidőt*, s ezzel a mezőgazdasági munka idejében való elvégzését lehetetlenné tették, az ipari termelést csökkentették. A *munkabért* fölemelték s minden jelentkezőnek megadták a *munkánélküli segélyt* (napi 15 K-t, az havi 450 K volt. Elrendelték az *üzemjövödelmek* beszállítását, a

rekvirálást, jegyrendszert. A fővárosi nyomda szünetlen a *szovjet-bankót* nyomta, a kékpénzt pedig kicsempészték az országból. S mi lett az eredmény? Koplaló nép és dőzsölő népbiztosok. Kiürült állampénztár és meggazdagodott elvtársak. A termelés csődje; az üzemek tönkretétele s a munkások lezüllése. Az általános jólét helyett a kisiparos, a kiscgazda s a volt birtokos-osztály és tisztviselő tönkretétele, üldözése. Népboldogítás helyett Szamuely hóhérvonata.

Programmjuk teljes megvalósítását a szerencsétlen Oroszország szenvedni végig. Ott az eredmény: a *termelés teljes csődje; az értelmiség kiirtása; a nép teljes elvadulása* s most *éhínség aratáskor* s a *kolera* pusztítása, húsz millió éhenhaló népvándorlása. Maga *Lenin* beismeri, hogy a kommün a *kapitalista-termelés* nélkül nem boldogul. Tehát a bolsevizmus megbukott.

Józan ésszel ezt a rendszert nem kívánhatja vissza senki. S ha mégis akad, aki nálunk még ma is a vörös parazsat szítja, az nem lehet naiv rajongó, csakis gonosz *népámitó*.

A népesség.

A népesség jelentősége. A letelepedés. A népesség sűrűsége. A népesség összetétele. A népesedés. A népesség megoszlása; falu és város; a ki- és bevándorlás. Népességügyi szociálpolitika. A szociálpolitika feladata.

A nemzet javai közt mégis legértékesebb a *testileg-lelkileg ép ember-anyag.* Az *egyke-okozta stagnálása vagy fogyása a népességnek a legnagyobb nemzeti veszedelem.* Franciaországot az szorította le a világversenyben harmadik helyre; viszont Angliát és Németországot főleg az állandó, jelentékeny szaporodás emelte a legelső sorba. *A helyes népesedés-politika* tehát minden nemzetre elsőrangú feladat s ma, a világháború irtózatossá emelése után (tíz millióra becsülik az elesettek, még többre a harctéri rokkantak számát; több millióra a hadifoglyokét, kiknek nagy részük szintén elpusztult, vagy betegséggel fertőzve tér hazájába vissza; milliókra rúg a háború folytán elpusztult gyermekek és nők száma, kivált a blokáddal sújtott, kiéhezett országokban), majdnem *életkérdés*.

Előbb néhány megállapítás.

Első kérdés a **népesség összetétele** (nem, életkor, egészségi állapot, faj, vallás, erkölcsiség, foglalkozás, műveltség szerint) *menyiség* és ami ennél is fontosabb: *minőség* szerint; mert a társadalomra, de főleg *nemzeti szempontból* nem mindegy, kik alkotják

annak többségét. Nos a statisztika már a háború előtt azt mutatta, hogy nálunk $\frac{1}{4}$ millióval több volt a nő, mint a férfi; ez a többlet pedig nem annyira az alsó, mint inkább a középső rétegekre esett; a falusi nép közt az amerikai kivándorlás okozta a nők túlsúlyát; az értelmiség körében pedig a férfiak nagyobb halálozása, ami nem csak annak tudható be, hogy több életveszedelemnek vannak kitéve, hanem annak is, hogy életmódjuk kevésbé higiénikus, mint a nőké, (a hivatalnokember ülő életmódja, az alkoholizmus, éjjeli mulatozás, családapáknál az agyondolgozás, stb.) — A háború folytán ez az arány még sokkal rosszabb lett, még pedig a nagy emberpusztulás folytán, a nép közt is.

A nők túlnyomó száma azonban társadalmi veszedelmet jelent, mert reájuk nézve a férjhezmenetelt tehát a családalapítást s a megélhetést nehezíti; a férfilétszámnak a kivándorlás s a háború okozta csökkenése pedig gazdasági baj, mert a munkaerőhiány folytán a termelés csökkenését vonja maga után s az államra súlyos terhet ró (a hadiözvegyek és árvák ellátása).

Az átlagos életkor alacsony volta (ami azt jelenti, hogy a népesség idő előtt pusztul s hogy sok a kiskorú s a felnőttek gondjára utalt s a nemzeti munkában még részt nem vevő gyermek) a nemzeti energia és munkabírási csekély fokát jelenti, tehát kedvezőtlen esélyt a népeit versenyében. Viszont az átlagos életkor fokozása (amit a jobb megélhetési viszonyokkal s a közegészségügy javításával lehet elérni — tehát főleg a kultúra kérdése) a faj gazdasági erősödését és terjeszkedését is jelenti. Franciaország s nálunk az erdélyi szászok ennek köszöni, hogy — dacára az egykének — gazdasági ereje nem csökkent. Anglia és Németország terjeszkedésében pedig nagy része volt annak, hogy az átlagos életkort sikerült tetemesen felfokozniok. Angliában a halálozási % a múlt század elején még 38 volt, azt két emberöltőn sikerült 22-re sőt 18-ra leszorítaniuk.

Sajnos, magyar fajunk életkor szerinti megoszlása nem kedvező.

1900-ban esett 1000 egyénre:

	Magyarországon	Németországban	Franciaországban
20 éven aluli	457	442	342
20-40 éves	278	301	306
40-60 «	189	179	199
60-on felül	76	78	133

A *gyermekhalandóság színmagyar* tanyavilágunkban a *legnagyobb* s a *legtöbb öreg* a szláv faj béli *pásztoemberekre* esik.

Főleg *hazánk és Franciaország* egybevetése tanulságos; ott a szaporaság sokkal csekélyebb, de öreg kort igen sokkal több ember ér, mint nálunk. A *németség* szaporasága majdnem megfelel a miénknek, de a meglett korbeliek közül sokan *kivándorolnak*; csak-hogy ezek nem *szegény*, tehát az új környezetbe beolvadó, hanem *gazdag* kivándorlók, akik ott *új német kultúrát* teremtenek. A meglettek s öregek száma ott azért kisebb, mint Franciaországban, a melynek *kivándorlása* jóformán nincs. Persze a világháború a *németséget* is rettenetesen visszavetette.

Az **egészségi állapot** nemcsak azért fontos, mert az *élet-tartamot* befolyásolja, hanem még inkább a *munkabírást*; minél több a *beteg* s a *tehetetlen*, annál rosszabb az arány a *dolgozók s eltartottak közt*. Amerika azért nem engedi be a testi fogyatkozásban szenvedőket s a betegeket. Nálunk e tekintetben az arányt főleg a *kivándorlás* rontotta, mivel Amerika csak a testileg-lelkileg ép bevándorlót engedi be; tehát a nyomorékja, a betegje, a testi-lelki fogyatkozásban szenvedője (a süketnéma, vak, hülye, tébolyodott) mind itthon maradt s ezzel az *általános fizikai fajsúlyt csökkentette*. Nagyban csökkenti azt most a *hadirokkant férfiak* s a *háborús nélkülözésbe belerokkant nők* nagy száma is. Erről pontos statisztika nincs, de tudják az orvosok.

A **faj és műveltségi fok szerinti összetétel nemzeti szempontból életbevágó**. A *soknyelvűséget* nem tartják bajnak, mivel az a sűrűlódás, fajkeveredés folytán a művelődést fejleszti. Viszont az *egynyelvű* országok szerencsésebbek, *nemzeti létükért* nem kénytelenek állandóan harcolni s *energiájukat produktív munkában fejthetik ki*.

Sajnos, hazánk területét nagyon is sok faj lakta s a haza és az alkotmány védelmében *mindig a magyar vérzett*. A dinasztikus politika is 400 év óta *mindig azt igyekezett gyöngíteni*. Míg a magyarság harcolt, pusztult, a *többi fajok szaporodtak, terjeszkedtek* s az ő oltalma alatt gazdaságilag is békességben gyarapodtak. Ezt keserüljük ma. Ennek köszönjük hazánk széttépettségét. A háború előtt 10 millió magyar tudott kultúrát teremteni, tudta állami életét szervezni a 8 ¹/₂ millió más fajbelinek is; most 3 ¹/₂ millió magyar él kegyetlen idegen elnyomás alatt, ahol gazdaságilag, kulturailag fojtogatják; vagy ¹/₄ millió a megcson-

kított országba menekült s most itt küzdök vagonban, szükség-lakásban a megélhetésért. Legműveltebb (a *szepességi* és *szász*) s legelmaradottabb (a ruthén, oláh, tót, szerb) nemzetiségeinket elvesztettük; de itt él közöttünk most is az élelmes faj, mellyel élethalálharcunkat gazdasági és társadalmi téren most kell megvívunk.

A faji vonásokat a köztünk járt elfogulatlan idegen látja legjobban. Nos, az angol *Townson* Róbert 1793-ban így ír: «A magyar bátor, nagylelkű, kemény . . . *nemes emberfaj* s minden nemzet közt, melyet utazásaim közben megismertem, *ezt becsülöm legtöbbre*».

A philadelphiai *Tefft* 1852-ben ezt írja: «... A magyar viselete férfias . . . méltóságos. Természettől genialis. *Erkölcsei fel-fogása a legmagasabbrendű* . . . Szereti a szabadságot, de arra a más jogát is elismeri. Jóllehet a *paraszt* a fényes külsőséget nem tartja be, mégis *minden egyébben egyenlő a fajtájabeli legbüszkébb magánással* ... Mindenütt felismerszik vonásai kifejező voltáról és alakja méltóságáról... *A szláv sokkal alsóbbrendű a magyarnál*... *A tót szegény, tudatlan, piszkos, lealjasodott* ... *A szerb szintén tudatlan, indolens, lealjasodott*... *A szász a legjobb földműves; de minden egyéb tekintetben hasonlíthatatlanul alsóbbrendű a magyarnál*... *Ábrahám ivadékai* itt is városban laknak s *uzsorából*, ékszer- és ruhaeladásból élnek s egy-egy Shylock milliókat gyűjtött... *A oláhon* meglátszik, hogy mindig szolgaságban élt... *A magyarság fölénye jellemén alapszik*». — Az angol *Knatchbull* pedig 1908-ban írja ezeket: «Az idegen fajok beolvasztása nem tüzzel-vassal történt, hanem a *magyar erkölcsi fensőbbisége révén*».¹

A vallás és erkölcsiség a *szociális*, de a *gazdasági* fejlődés szempontjából is fontos és szorosan összefügg a *faji összetétellel*, mert a *fajok* többnyire *vallás* szerint is megoszlanak; pl. az oláh-ság, szerbség szinte kivétel nélkül *gör. keleti*, a zsidóság túlnyomórésztben *izraelita*, a ruthénség *r. kath.* vagy *g. kath.*, a tótság vagy *r. kath.* vagy *ág. ev.*, a magyarság *r. kath.* vagy *protestáns* (ref., ág. év. vagy unit.). De a *vallással* együttjár bizonyos *erkölcsi* fel-fogás is.

A *társadalomra* alig van fontosabb tényező a *közerkölcsnél* (családi élet, közéleti tisztaság, az üzleti élet etikája) s a *bűnözési statisztika* fokmérője nemcsak a társadalom erkölcsi, de kulturális fejlettségének is. Amely rétegekben a *csalás*, *erkölcstelenség* el van

¹ Lásd *Geöcze S.: Az ezeréves ország.* 51—54. 1.

terjedve, ott lehet *kultúrmáz*, de igazi, *mélyreható kultúra nincs*; viszont *kevésbé raffinált kultúrájú népek* (pl. a finn, a norvég, a svájci) képesek *magasabbrendű kultúréletet élni, ha erkölcsük tiszták*.

A **foglalkozással** szorosan összefügg a **műveltségi fok** s mindkettő kihatással van a társadalmi és gazdasági életre. De itt előbb egy *előítéletet* kell eloszlatnunk. *A sok nyelv tudása s maga az ismeret még nem műveltség*; hisz minden szállodai kapus, minden tolmács s minden világkikötői kereskedő sok nyelvet bír anélkül, hogy még amiatt művelt lenne. A gazemberek pedig többnyire sokat tudnak; sőt minél többet tudnak, annál sikeresebben űzhetik gazságaikat. *A műveltség a tudás és az erkölcs összhangjában áll*. Csakhogy ép ezt nehéz statisztikailag kimutatni.

Maga a *foglalkozás* sem jelent még okvetlen értéket a társadalomra, csak akkor, ha valaki *hivatását becsületesen teljesíti*. A becsületes cseléd, a tisztességes foltozó csizmadia, a lelkiismeretes kiskereskedő a társadalomra értékesebb a korrump miniszternél, a konjunktúrát kihasználó gyárosnál s az idegen valutával spekuláló bankigazgatónál. Minden a *személyes erkölcsi megbízhatóságon* fordul meg. De annyi tény, hogy a *foglalkozások között helyes arány tartja egyensúlyban a társadalom gazdasági életét*.

A tisztán agrár társadalom (mint a szerb) *kultúrailag* marad vissza. Az *indusztrializált társadalom* (mint az angol, a belga s részben a német) nélkülözi a mezőgazdaságban rejlő *regeneráló s konzerváló* erőket s könnyebben indul hanyatlásnak. A teljesen *merkantilizált* társadalom — az *üzérkedés* folytán — a *degenerálódást*, a testi-lelki elfajulást nem kerülheti ki. *A mezőgazdasági proletariátus* elszaporodása a durvaságot, nyers erőszakot juttatja túlsúlyra s elparlagosodásra vezet; az *ipari proletariátus* elhatalmasodása osztályuralomra, társadalmi nyugtalanságra, forradalomra vezet; a *szellemi proletariátus* az elégedetlen elemeket szaporítja s a termelő és építő munka helyett a *destrukció* elemeit szolgáltatja.

Azért kell a *gazdasági életben* s a *társadalom összetételében* az *összhang s az egyensúly* megóvására törekedni; Szerbiának s az újdonsült Nagyromániának *értelmisége* nincs elég; Csehországban az *indusztrializmus* teng túl; Ausztria pedig, főleg Bécs, egyoldalúan *merkantilista*; azért nem boldogul egyik sem. Az első kettő a *magyar értelmiségre*, a másik kettő a *magyar mezőgazdaságra* szorul.

Nálunk most a *középosztálykérdés* azért lett a legsúlyosabb társadalmi baj, mert ez a megcsonkított ország régi nagy tisztviselői karát, művészeit, íróit nem bírja eltartani s így a *szellemi proletariátus* elhelyezéséről kell gondoskodnia: *átterelnie őket a gyakorlati, termelő pályákra*. De súlyos kérdés a *nők gazdasági elhelyezése* is; főleg a *középosztálybelieké*.

A foglalkozással szorosan összefügg

a másik kérdés: a **népesedés** is, vagyis a népesség *szaporodása* és *fogyása*, amelyet a *házassági, születési és halálozási statisztika* mutat ki. Ezek adják a *természetes szaporodást*, melynek tényezői: a *megélhetési viszonyok* s a *családalapítás* lehetősége; a *közegészségügy* s az *erkölcsi állapot* s ami ezeknek eredőjük: a *családok népessége*, illetve az *egyke*; s a *családvédő törvények*.

A *kedvező megélhetési viszonyok* (egészséges lakás, célszerű ruházat, bőséges táplálék, észszerű életmód, tisztaság; továbbá az állandó jó kereset) nem csupán az *egyéni élet* fenntartását teszik lehetővé, hanem magát a *fajt is erősítik, szaporaságát fokozzák*, a *családalapítást* s a *népes család* fölnevelését s a felnőtt fiák, lányok elhelyezését is könnyítik. A gazdasági viszonyok javítása így függ össze a nemzeti megerősődéssel és terjeszkedéssel. Viszont a leromlott gazdasági élet (mint most a mienk) *csökkenti az egyén s ezzel a faj ellentálló- és életerejét; megnehezíti a családalapítást s a népes család fölnevelését* oly mértékben, hogy a szülőknek agyon kell magukat dolgozniok; gyermekeik elhelyezését mégse tudják biztosítani. De *rövidítik magát az élettartamot* is. Azért fontos a *gazdasági élet fejlesztése, a többtermelés*, mert a *munkaalkalom s kereset* nyújtásával s az élelem s egyéb létfenntartási eszköz szaporodtával az teszi lehetővé egyre több ember megélhetését.

A *családalapítás* lehetősége azonban egyébtől is függ. Pl. befolyásolta azt az *általános katonakötelezettség* is, melynél fogva a *katonai szolgálat kitöltése* előtt *házassági engedélyt* nem adtak; (részben ez volt oka a nép közt a sok *vadházasságnak*). A *tisztikarban* pedig a *biztosíték* (kaució) követelése; minek *célja* az, hogy a tiszt családnak a rangjához illő megélhetést biztosítsa s ennyiben helyes is; eredménye azonban az, hogy tiszt szegény leányt nem vehet nőül, vagy kénytelen más pályára lépni. De befolyásolják a *tisztviselői fizetés* s az *előlépési és nyugdíjviszonyok* is; minél rosszabbak azok, annál később alapíthat az illető családot s annál kevésbé van reménye arra, hogy gyermekeit föl-

nevelhesse; a *nyugdíjból* pedig az *özvegy* gyermekeivel együtt csak tengődhetik. Az állam mai súlyos helyzete ezért nehezedik rá a tisztviselőcsaládokra.

A *megélhetés nehézsége* folytán terjed ma a *malthusi elmélet*, illetve az *egyke* a tisztviselő-családokban is. Holott a *nép* között s a gazdagoknál annak oka egyrészt a *kapzsiság*, a vagyon összetartása, másrészt az *élvezetvágy* (főleg az anyák nem akarják a népes családdal járó kötelességeket és önmehtagadást vállalni). Ez a jelenség mindig, mindenütt a *hitetlenséggel* járt együtt s az *erkölcsi hanyatlásnak* volt jele.

Másik gátló tényezője a *népes, viruló családok* kifejlődésének: az *elválások*, a családi élet bomlása, ami szintén a *vállalatanság* terjedésével jár együtt s vagy egyik vagy másik, olykor mindkét házasfél léhaságára vagy egyéb súlyos hibájára vezethető vissza. A szenvedő fél s a gyermekek ilyenkor sokszor valóságos mártiréleletet élnek.

A *közegészségügy* főleg *minőségileg* befolyásolja a szaporodást, főleg a *népbetegségek* (alkoholizmus, gümőkór, vérbaj stb.) terjedése, a gyermekhalandóság s a járványok pusztítása révén; az *ipari munkásnép* közül pedig a mesterséggel járó ú. n. *ipari betegségek* szedik áldozataikat. Nálunk e téren még igen sok a tenni-való; mert a *tanyai és falusi közegészségügy* elhanyagoltsága, főleg az *orvoshiány* miatt falun s a tanyákon még nagyobb a halandóság, mint városon; pedig a nagyvárosi élet maga is örli az emberi életerőt. A *népbetegségek* pusztítása szinte kiszámíthatatlan. A *tuberkulózisnak* magának évente 50.000-nél több az áldozata s mintegy félmillió a betege, s egymaga több emberélelet elpusztít, mint az összes többi fertőző bajok együttvéve. Mi ennek az oka? Az, hogy a *többi ragadós betegség ellen ma már maga a nép is védekezik*; a gümőkór ellenben szabadon terjed. A *spanyol járvány* a gümőkóros szervezetekből szedi áldozatait. — Még veszedelmesebb az *alkoholizmus* s a *vérbaj*, mert mindkettő nem csupán magát az illető beteg szervezetet támadja meg, hanem az *átöröklés* révén még az *ivadékokat* is; az *alkoholista* szülők gyermeke testileg-lelkileg *kevésbé ellentálló* s *terheltsége* révén hajlamosabb a *tébolyra* s a *bűnözésre*. A *vérbaj* pedig amellet, hogy vészesen fertőző, mint az ókori szörnyű átok, az ártatlan gyermekekben bünteti a szülők vétkét. Ezért igen helyes az a törekvés, hogy a házasságra lépőket *orvosi vizsgálatnak* vessék alá. Vesz-

delmes fertőző baj a *trachoma* is, mely főleg a katonaság s a nép közt van elterjedve. Az *éhtífusz* s a *skorbut* mint *nyomorbetegség* pusztítja az éhínség-sújtotta vidékek népét; a *kolera* is ily területeken szedi legtöbb áldozatát, mert a kiéhezett szervezetnek nincs ellentállóereje.

Harmadik kérdés a **népesség megoszlása**, vagyis a **nép-sűrűség**. Ennek főtenyezője a *megélhetés*. A legsűrűbben lakott területek ősidőktől kezdve a *legtermékenyebbek* voltak. A sűrűn lakott államok — Egyiptom, Babilon, Kína — ott keletkeztek a *nagy folyamok termékeny síkján*. Idők folytán a népesség a *városokba* sűrűsödött, amelyeknek fejlődését a *jó közlekedés* tette lehetővé; tehát vagy a *folyók mentén*, a *főútvonalak* mellett, vagy a *tengerparton*, *jó kikötők* közelében keletkeztek. A *termékeny terület* kenyeret adott a népnek; a *kereskedelem* pedig biztosította az *iparhoz való nyersanyag*nak s mindannak megszerzését, amivel *kultúrigényeiket* kielégíthették. A *népes városok* lettek a *kultúra*, az *ipar*, a *kereskedelem* s az *államélet gócpontjai*; az ó- és középkori közlekedés nehézségei folytán *magasabbrendű kultúra* és *civilizáció* csakis a *városokban fejlődhetett* (Róma, Karthágó, Velence); a *néger* és *indián falvaknak* ma sincs magasabbrendű kultúrájuk.

A *hegyvidék* mindig, mindenütt *gyéren lakott* volt. Ott idők folytán csak a *bányászat* s az *ipar* révén keletkezhetek *városok*, melyeknek *élmezését a kereskedelem* tette lehetővé, így keletkeztek nálunk a felvidéki *bányavárosok* s a *Szepesség* és az *erdélyi részek iparúzó* városai. A városok nálunk is főleg a Duna-Tisza mentén (Pozsony, Komárom, Pest-Buda, Szeged), vagy egy-egy termékeny vidék középpontjában (Eger, Pécs) keletkeztek.

A *merkantil* és *liberális* politika világszerte a *városok* fejlődésének kedvezett a *falu rovására*. Az *ipar és kereskedelem* nagyarányú fejlődésével megindult a modern népvándorlás: a *városbaözönlés*, s ezzel párhuzamosan a *falu elnéptelenedése*, főleg a *gyáripar* hatása alatt, a XIX. században. Egyes városok hihetetlen mértékben nőnek, kivált a háború óta: *Paris* népességét 3—4, *New-Yorkét* 5,5, *Londonét* 7,5 millióra becsülik. *Chicago* néhány emberöltő alatt nőtt 2,8 millióra. 1910-ben csak Európában 170 százezernél népesebb város volt. Nálunk akkor még csak kettő: *Budapest* és *Szeged*. A háború betegesen felduzzasztotta a mi városainkat is; a menekülők tömegével azóta már *Debrecen* is a 100.000-en felüliek sorába lépett; de minden város népessége

nőttön-nő. 10 év alatt *Miskolc* 51.000-ről 61.000-re, *Kecskemét* 68.000-ről 73.000-re, *Győr* 44.000-ről 50.000-re szaporodott. Ez idézi elő a *lakásínséget* mindenütt; de a *közigazgatás* sincs ily nagy tömegek ellátására berendezve; *munka* sincs annyi embernek. Viszont *Oroszország* nagy városait a szovjet uralom elnéptelenítette; egész utcatorok állnak romokban üresen.

A *liberális közigazdák* a városfejlesztést tekintették a gazdasági élet csúcspontjának s a falut és mezőgazdaságot, mint anti-kulturálist, lenézték. Újabban a *józan szociálpolitikusok* világszerte rámutattak a *városba-özönlés* veszedelmeire: a városi élet testetlelket sorvasztó hatására és főleg erkölcsi romlására; ezzel szemben a *falu erősítését* sürgették s a jelszó ma már mindenfelé: «*Vissza a faluba!*»

A városi életnek erőt, jellemet sorvasztó hatása már az ókorban is érvényesült. A *testileg-lelkileg ép*, szabadságához, ősei hagyományához ragaszkodó *emberanyagot* akkor is a *falu* szolgáltatta; s a *városba-özönlés* Rómában is s azóta mindenütt az erkölcsök megromlására vezetett.

A ki- és bevándorlás. De a népvándorlás nemcsak az egyes országok határain belül folyik szakadatlan, hanem egyik országból a másikba is. Ez a *ki- és bevándorlás*; a néphullámozásnak az a formája, amely az országok népességét hol apasztja, hol felduzzasztja. Lássuk ennek is fejlődését.

Már *Phoenícia és Görögország* sem annyira földje termékenységének, mint inkább *tengerpartjának és kikötőinek* köszönhetette fejlődését. Az *elszaporodott népesség* aztán, ha már a *túlsűrűn lakott területeken meg nem élt, kirajzott*, idegen, távoli területeket keresett fel és hódított meg s ott letelepedvén, az *anyaország kultúráját* fejlesztette ki ott is. így keletkeztek a *gyarmatok*; az ókorban *Phoenícia, Görögország* gyarmatai. Míg Róma inkább *hódítás* útján szerezte provinciáit, így alakult ki az újkorban a *Brit birodalom* s a *német* gyarmatok; így népesedett be *telepítések* révén *Kanada, Szibéria*, nálunk a *Felvidék* s a török kiűzetése után az elpusztult *Alföld*.

A *túlsűrű népesség az államokat mindig imperialista hódító politikára* készítette.

A *világrészek között* viszonylag legnépesebb *Európa*, 1910-ben mintegy 400 milliónyi népességével; de a világháború itt okozta a legrettenetesebb pusztítást. Míg a nálánál sokszorta nagyobb *Ázsia-*

nak csak egyes részei sűrűn lakottak (Kína 400, Japán 40, India 350 millió népességgel). *Amerikában* főleg az *Egyesült Államok* népessége nőtt a múlt században rohamosan, az ottani kedvező megélhetési feltételek folytán, mintegy 105 millióra. Ezek a számok magyarázzák egyszersmind a mai *kultúrviszonyokat* is.

Nálunk a törökidő alatt az Alföld s még inkább a Bánát szinte teljesen kipusztult (1 □ km-re alig esett 1—5 lélek). Ma a *Dunántúl* mellett az *Alföld*, de még azoknál is sűrűbben lakott a *Bánát* (a Szerbiának jutott területen 1 □ km-re majdnem 75 lélek esik). Leggyéresebb népességű a rutén hegyvidék. A kipusztult területekre a XVIII. században dinasztikus érdek telepítette a magyar faj gyöngítésére a *szláv* fajokat s a *svábokat*.¹

Mily esetben *hasznos az országra a ki- és bevándorlás?* A *túlnépes* országokra nézve a *gyarmatosítás* feltétlenül hasznos, mert mintegy *levezető csatornája az a nép fölöslegnek*; annak megélhetését biztosítja; de a nyersanyag-szolgáltatás révén s mivel a gyarmat az *ipari termékeknek kész piaca*, az anyaországbeli népesség megélhetését is könnyíti. A *kivándorlás két esetben hasznos*: Ha az ország általa a *nemkívánatos, értéktelen elemektől* szabadul meg (pl. Anglia önző nemzeti politikából ezért nem gátolta az *írek amerikai* kivándorlását; sem Oroszország és Galícia a *kazárok* kivándorlását a mi *rutén* hegyvidékünkre). Ha a *kivándorló nép gazdag és művelt*, akkor új hazájába magával viszi kultúráját, itthoni szokásait, hagyományait, megőrzi nyelvét is s az új talajban mintegy új, meggyökerező sarja a honi törzsnek él tovább, erősödik s *faja terjeszkedését* segíti elő. — *Káros a kivándorlás* akkor, ha vagy sok *értékes elem* vándorol ki (a jó munkaerő, a nép dereka); vagy ha *szegény és műveletlen* elemek vándorolnak ki, mert azok *gazdasági önállóságukat nem tudják megőrizni* s a *beolvadás* veszélyének vannak kitéve, tehát *fajukra* nézve elvesznek.

A bevándorlással, természetesen fordítva áll a dolog; az *értékes, vagyonos, művelt* elem bevándorlása *hasznos*; az *értéktelen, szegény, műveletlen* elemé káros.

Nálunk az *Árpádok* mindig *értékes kulturelemeket* telepítettek be nyugatról, főleg a *városokba*, továbbá a *Szepességre* s az erdélyi *szász földre*, kik itt aztán ipart, kereskedelmet, gazdasági és szellemi

¹ Lásd erre nézve *Geőcze S.*: *Az ezeréves ország* 8—12. 1.

kultúrát fejlesztettek; a *bácskai svábok* pl. kiszárították a mocsarakat s a bánáti televényt gondos műveléssel Kánaán földjévé változtatták. — A *kunok* s Nagy Lajos *ruténjei* teljesen elmagyarosodtak s beolvadtak; a *városi művelt elem szintén*, majdnem országszerte. Ez hát mind *hasznos telepítés* volt. Annál károsabb volt a *Habsburgok* telepítése, akik egyenesen azért hívták be (a török kiűzése után) a műveletlen *szlávokat* (szerbet, tótot, oláhot) tömegesen, hogy az alkotmányos szabadságához ragaszkodó magyarságot gyöngítsék. Ezek a szegény, műveletlen tömegek ép *tömegüknél* fogva nem olvadtak be az őket kormányzó s köztük szétszórtan élő magyarságba. A délnémet *svábokat* s az *elszászi franciákat* is a mi gyöngítésünkre hozták be; de a *svábok érzelmileg* teljesen hozzánk forrtak; a *franciáknak* pedig ma már csak *nevük* emlékeztet származásukra. Teljesen káros, sőt veszélyes volt a *galíciai söpredék* beözönlése a rutén vidékre (amelyet ez az élödsi elem *uzsorájával* már a háború előtt kiszípolyozott), a háború alatt pedig, mint menekült, városainkba, melyeket elleptek s míg a menekültsegélyt fölvtették, itt az árdrágítással, láncolással, árúelrejtéssel ők tették tönkre s ők keserítették el a népet. Még károsabb volt az az elem, amely a *bolsevizmust* plántálta át hozzánk Oroszországból. Az ország megtisztogatása ettől az elemtől magának a *tisztességes, hazafias zsidóságnak* érdeke.

A *kivándorlás* tőlünk csak akkor indult meg, mikor a *kiegyezés* s a *jobbágyság felszabadítása* után egyrészt az *adóteher* egyre jobban ránehezedett a kisbirtokra, az *uzsora* pedig a *váltó* révén a parasztot földönfutóvá tette, így indult meg a kivándorlás a *Felvidékről* Amerikába, a *Székelyföldről* Romániába, a *Dunántúlról* Horvátországba. A *bortermő* vidékekről a 80-as, 90-es években a fillokszera miatt kenyér nélkül maradt nép vándorolt ki. De azután, mint valami járvány vagy tömeghisztéria, a **kivándorlási láz** magával ragadta a legtermékenyebb vidékek jómódú népét is; a 90-es, 900-as években a *kivándorlottak száma meghaladta a természetes szaporulatot*, vagyis az országot kezdte *elnépteleníteni*. A *kivándorlottak számát mintegy 2—2¹/₂ millióra becsülik*. Fokozta a bajt, hogy az amerikai *bevándorlási törvény* szigorítása folytán a férfinépnek csak a testileg-lelkileg épje, munkabírója, írni-olvasni tudója s még némi kis tőkével rendelkezője mehetett ki; az élhetetlenje, betegje, rokkantja, tökéletlenje, elaggottja, gyámoltalanja, itthon maradt. Tehát idehaza a *népesség fajsúlya romlott meg*; arról

nem is szólva, hogy az apák távollétét a gyermekek is megsínylették: hiányzott a szigorú apai fegyelem s az ifjúság elvadult. — *De meg fogy ott a munkáskéz is.* A felvidéki megyékben meglelt férfi alig maradt; a házak beszőgezve; asszonyok, öregek, gyermekek dolgozták be a földeket úgy, ahogy tudták. Ezt megint a *termelés* sínylette meg. — A *hazaküldött pénz* az elveszett embererővel korántsem ért fel. Annál kevésbbé, mert a mi *szegény kivándorlónk* ott — a nyelvet nem tudva — kész prédája lettek a *kivándorlási ügynököknek*, akik őket mint *olcsó munkaerőt* szállították az ottani nagyvállalatoknak; tehát *olcsó munkájukkal* tulajdon véreink segítettek a *trösztöknek olcsóbban termelni s ezzel a magunk iparát idehaza az amerikai versennyel leverni.* — A kivándorlók nagyrésze ott családot alapított; gyermekeik az angol iskolában már egész kis *yankeek* lettek. Egy részük még hazajött, itthon földjét az adósságból kitisztázta. De a háborúkor nagyrészük odaszorult, s *hadkötelessé* is; s ha élni akart, kénytelen volt a *muníció-gyárban* lőszert gyártani — *ellenünk*. Itthon pedig nem volt elég katona a hazát megvédeni. — És az ő helyüket itthon Galícia sőpredéke foglalta el.

A **szociálpolitikai** feladatok e téren máskor is minden nemzet életébe vágók; de nálunk ma azok helyes megoldása a nemzetre a lét és nemlét kérdése.

A háborúokozta irtózatossá emberpusztulás után legsürgősebb feladat egyrészt az *emberélet megmentése* a *közegészségügy* javítása, másrészt a *szaporodás* biztosítása, az *egyke* elleni küzdelem s a *család erősítése* által. A **közegészségügy** javítására elsősorban a *vidéki orvoshiányon* kell segíteni, pillanatnyilag *orvosok kiküldése* által; de gyökerében a baj úgy lesz orvosolható, ha *e pályára minél több tisztességes falusi család gyermeke* lép, leány is (az *anya-és csecsemőgondozás* végett), aki aztán szívesen él a faluban s nem riad vissza a tanyától s akinek ez a szép hivatás nem üzlet s nem pusztán a meggazdagodás eszköze. A *pályaválasztás* előtt álló falusi ifjúságot így kell irányítani. Az *anya- és csecsemőgondozónői* állásokat vidéken mindenütt szervezni kellene, hogy az a *bölcsödével s óvóval*, vagy legalább *nyári menedékházzal* együtt a *gyermekhalandóságnak* gátat vessen. Erre s az *ápolónői hivatásra* is minél több *művelt úrinőnek* kellene mennie. Ugyanezekre az intézményekre — módosított formában—*városon* is szükség van, a *munkás-nép* gyermekeinek védelmére; itt az *éllelmezés* is fontos s még

inkább a *csavargástól* s azzal a *zülléstől* való megmentése a gyermekeknek. A védelemre s gondozásra még a *tisztviselőcsaládok* gyermekei is rászorulnak, kivált ott, ahol az anya is kénytelen hivatalba járni, vagy gyermekei gondozására betegsége miatt képtelen. A *nyomor* olykor e családokban a legborzalmasabb. Az *iskolásgyermekek* s a *leányok* és *inasok* védelmére valók az *olcsó internátusok* vagy *otthonok*, a *napközi-otthonnal* együtt s az egész *patronázs-szervezet*. Ebbe a körbe tartozik a *javító-nevelés* s mint annak egyik eszköze: a *gyermek-bíróság*. Kiegészíti ezeket az intézményeket az *Állami Gyermekmenhely*, mely évente mintegy 60.000 gyermeket ment meg a zülléstől s azokat, igen helyesen, *vidéki családok* körében igyekszik tisztességes, munkás emberekké nevelni. Továbbá a *Gyermekvédő Liga*, mely nemcsak a züllésnek kitett gyermekeket veszi el a lelketlen szülőktől, hanem a *tisztességes, szegény családoknak otthoni segílyt* is ad s így lehetővé teszi, hogy azok maguk neveljék fel őket. Végül az *árvaházak*, most a *hadiárváké* is, amelyek az apátlan-anyátlan gyermekeket nevelik fel tehetségüknek megfelelő életpályákra. A *gondozónők kiképzéséről* a Stefania-szövetség gondoskodik. Kívánatos, hogy mindé *szociális munkákra úri családjaink tagjai közül minél többen vállalkozzanak* s az ő nemesebb életfelfogásukat vigyék munkájukba; ne tekintse azt senki pusztán a *megélhetés eszközének*. Ha valahol, itt kell kiüzni a kufárokat a templomból. — Ide tartozik a *hadirokkantakról* való gondoskodás, úgy *ápolásuk*, mint a részükre való *kereset* biztosítása, esetleg a *vitézi-telek* révén. A nemzeti adósság lerovása velük szemben becsületbeli kötelesség. A *népkonyha*, *tisztviselői étkező*, *ingyentej*, *melegedő-szobák* s mindenfajta *hatósági segíly*. A *népbetegségek* s *ipari betegségek* elleni küzdelem s a *védőkészülékek kötelező alkalmazása*. Voltakép a *népegészségügy* tényezője a *közélelmezés* szervezése is: tehát a *jegyrendszer*, a *hatósági élelmiszer árusítás* s a *piac ellenőrzése*. A *népegészség* megvédésére valók még: a *kórházak*, a *népszanatóriumok*, az *ingyen orvosi-rendelők* s maga a *betegsegélyző* a *szellemi munkások*, vagyis a fixfizetésből nyomorgó *tisztviselők* számára is. — Végül a fajegészség védelme, vagyis a kötelező orvosi vizsgálat a házasanuladókra nézve.

A **család erősítését** célozza maga a *családalapítás* lehetővé tétele, megfelelő fizetés, családi pótlék, nyugdíj biztosítása által; az *eladósodás* megelőzésére pedig szervezni kellene — talán

szövetkezeti úton — a családalapítási hitelnyújtást. Ide tartozik az anyavédelem s az anyasági biztosítás (az anya megkímélésére a gyermeke születését megelőző s azt követő időben, néhány hónapon át). A minden vagyontalanra kötelező nyugdíj és biztosítás; a munkáslakásügy szervezése, munkásházak építése és telepek s házbérlőszövetkezetek létesítése által. A küzdelem az egyke ellen; tehát aggregényadó a sokgyermekes családok javára; továbbá a törzsöröklés s a tűzhelyvédő törvény (homestead). A gazdasági munkás- és cselédbiztosítás. A földbirtokreform (mivel az a parcel-lázás által sok ezer család megélhetését fogja biztosítani).

A népesség megoszlása szempontjából: a beteges városfejlesztéssel szemben a falu s a tanya fejlesztése — «vissza a faluba»! — a telepítés. A hivatásválasztás irányítása (a hivatások etikájának számbavételével). Küzdelem a túltermelés s a szellemi proletariátus kifejlődése ellen; tehát az ifjúságnak a gyakorlati pályákra terelése s a kultúra ésszerű fejlesztése (tehát nem kultúr-máz, hanem mélyenjáró, igazi kultúra). A mezőgazdasági népesség intézményes erősítése.

A ki- és bevándorlás. A kivándorlás megnehezítése az erkölcsileg értékes, megkönnyítése az értéktelen elem számára; szigorú sorompó az értéktelen vagy veszélyes elemek bevándorlása ellen; az itt levők kitoloncolása. Az értékes, munkás, megbízható elemek betelepülésének megkönnyítése (ma elsősorban hadifoglyainknak és menekülő véreinknek letelepítése; azután kivándorlott véreink visszatelepítése). A birtokszerzés megnehezítése s az iparendély megvonása a nemzeti szempontból megbízhatatlan elemtől.

A középosztály-szociálpolitika célja e nemzetfönntartó elemet a reá ma súlyosodó élet-halálküzdelemben támogatni és megmenteni. Itt főleg a fixfizetésű tisztviselőosztályra gondolunk. Biztosítani kell annak a) elsősorban anyagi megélhetését fizetésjavítással, rendkívüli segélyekkel, családi pótlékokkal s természetbeni ellátással, adósságkonverzióval, hitelnyújtással; b) erkölcsi függetlenségét szolgálati pragmatikával s a nyugdíj elidegeníthetetlenségének biztosításával; c) lehetővé kell tenni családjuk neveltetését olcsó internátusok, ösztöndíjak s a kinevezéseknél elsőbbség biztosításával s itt is érvényesíteni kell a numerus clausust a nemzeti szempontból értékes és megbízható elem javára, d) Amellett szigorú szelekció az úgy s a kar érdekében.

Végül nemzeti szempontból küzdelem a faji hibák ellen

(ez minden faj legjobbainak s a nevelésnek feladata) s a *faji erények* ápolása s felújítása. A *közműveltség* fejlesztése. A *nemzeti érzés* s a *valláserkölc*s ápolása.

Minde feladatokat vállalni a haza iránti kötelesség.

A TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI IRÁNYOK FEJLŐDÉSE.

Az ó- és középkorban.

Az ókori társadalombölcselet: Szókratész, Plató, Arisztotelész; a stoikusok s a cinikusok, az epikureusok. Az első keresztények kommunizmusa. A középkori társadalombölcselet.

Görögország. A gondolkozók már az ókorban törték az eszüket a társadalom s a gazdasági élet kérdésein, sőt egyesek annak tökéletesebb rendszerét is megkísérelték megalkotni.

Az ókori szocializmus. Már Szókratész felismeri a *munka* fontosságát és *munkamegbecsülésre* tanít. Plató *Respublicájában* megalkotja az eszményi állam mintáját, melyben az egyéni érdek a *közérdeknek* van alávetve — ő tehát a legelső szocialista; de felfogásában egyszersmind szellemi *arisztokrata*: állama kormányzását a *bölcsekre* bizza. A *törvényekben*, a *vagyoni egyenlőtlenség orvoslását keresi*, hogy se igen szegény, se igen gazdag ne lehessen; evégből megállapítja a vagyon alsó és felső határát, még pedig úgy, hogy a maximum csak ötszöröse lehessen a minimumnak. A *kamatszédést* tiltja s azzal az *ingó vagyon* szaporodását kívánja meggátolni; a *földbirtokot* oszthatatlannak tartja; már a *munkamegosztás* fontosságát is felismeri: sőt a *háború okát* is keresi s azt az *államok terjeszkedési vágyából* s abból magyarázza, hogy a *szaporodó népesség* szükségleteit békés úton nem bírják kielégíteni; ezért kívánja a *szaporodás korlátozását*, íme az *imperializmus* fölismerése s az *ókori malthusianizmus*. Végül még a rabszolgákra is kiterjedő *szegény segítyezést* tervez — tehát az első tudatos *szociálpolitikus*,

Az ókori individualizmus. Arisztotelész az *egyén* jogát vitatja az állammal szemben; s *Politikájában* már a mai *nemzetgazdaságtan* és *szociálpolitika* csiráit találjuk. Elismeri a *penz* jelentőségét, mint *csereeszközét* és *értékmérőét*, de nem a *kamatszédés* jogosultságát, sem a *kereskedői nyereségét*, mivel az egyik fél csak úgy nyerhet,

ha a másik veszít. A *mezőgazdaságot* fölébe helyezi a pénzszerző *kereskedelemnek*. Az *egyén* boldogulásának biztosítékát keresi; azért akarja megtiltani, hogy egy ember többek vagyonát örökölhesse; tehát ő is a *meggazdagodás korlátozását* kívánja. Az uralkodótól pedig az *állami bevételekről és kiadásokról* való pontos elszámolást követel. A *túlnépességet* ő is veszedelemnek tartja.

Xenophon is *individualista*, sőt *utilitarista* is, mivel szerinte az jó, ami hasznos. Már a *vállalatok államosítására* is gondol.

A *stoikusok* s főleg a *cinikusok* a *rabszolgatartást*, mint emberhez méltatlant, ítélték el; ez utóbbiak Herakleszben a *munkást* tisztelték; a fényűzés helyett a természethez való visszatérést sürgették. Ők is *individualisták* és *altruisták* voltak.

Róma. Az *ókori agrárizmus*. A munkát Rómában is megvetették, csak a *mezőgazdaságnak* volt becsülete. A vagyont sem munkával, hanem *foglalás* útján (a latifundiumokat) vagy *pénzen* szerezték, így fejlődött ki a pénz mindenhatósága s a *plutokrácia*; a *római jogban* pedig így jutott kifejezésre az *individualizmus*; pl. az egyenlő örökösödés elve, mely *Justinian* s főleg *Napóleon* révén a modern európai államokban is elterjedt és súlyos társadalmi bajok forrásává vált (a földbirtok elaprózódása s a proletarizálódás). Úgy a *stoikusok*, mint az *epikureusok* individualisták voltak, csakhogy homlokegyenest ellenkező indokból: amazok az *egyéni vágyak alóli szabadulást*, ezek minden *érzéki gyönyör* kielégítését várták tőle. *Seneca* pedig már a *társadalmi lelkiismeretet ébreszti*, amikor a gazdagok kötelességeiről szól a szegényekkel szemben, tehát Ruskin előfutárja; rosszalta a *kamatszédést* is. *Cato* tovább ment: ő azt a gyilkossággal helyezte egy sorba. *Cicero* a *kiskereskedőket* is elítélte, mivel azok a *haszonért* csalásra is vete-medtek. *Varró agrárius* volt s mint ilyen, a *mezőgazdaságot* helyezte minden egyéb foglalkozás fölé.

A kereszténység. Az *ókori kommunizmus*. A kereszténység gazdasági és társadalmi szempontból kezdetben a *hegyi beszéd* alapján állott («boldogok a szegények» s í. t.). Az első keresztények *vagyonközösségben* éltek, illetve mindenüket testvériesen megosztották a szegényekkel. (Ez a felfogás érvényesül mai napig a *szereztesek* vagyonközösségében.) Később, mikor állami vallássá válik, elfogadja a római jog individualista felfogását — ezt lehetővé teszi a tízparancsolat, amely szinte a *magántulajdont* védi. De az egyházatyák az igazságosabb társadalmi és gazdasági berendezkedés fel-

tételeit keresik. *Aranyszájú szent János* már a IV. században *induktíve* vizsgálja a *társadalmi viszonyokat* s kimutatja a *gazdagok és szegények kölcsönös egymásrautaltságát* — íme, egész modern felfogás. Szerinte a *tulajdon* csak akkor jogos, ha mások javára is használják; tehát ezzel a *tulajdonjog korlátozását* kívánja. Sőt már a *nemzetközi munkamegosztást* is felismeri. *Szent Ágoston* szerint mindenkinek dolgoznia kell. *Szent Ambrus* megrázó erővel ostorozza az önző gazdagokat, mert Isten mindent mindenki számára teremtett. *Szent Jeromos* szerint mindenki csak annyit mondhat magáénak, *ami élete fenntartásához szükséges*; ami vagyona azon felüt van, az már nem illeti meg, mert amikor egyik ember gazdagszik, egy másiknak szegényednie kell. Tehát szinte modern *szocialista* felfogás, csakhogy nem materialista, hanem keresztény erkölcsi alapon.

Noha az *aszketizmus* a gazdasági fejlődésnek nem kedvez s a *skolaszticizmus* a tekintély elvénél fogva a szabad vizsgálódást e téren is gátolja, a *középkor* mégis nagyot lendített a *munkás* sorsán, mivel a *munkát* s a munkásban *az embert* megbecsülte, íme a keresztényszociális felfogás csírája. A *Szent Családban* minden műhely megszentelődött. Ezen a világfelfogási alapon fejlődött ki a céhrendszer s abból a *városi polgárság* öntudata, lokálpatriotizmusa s szabadságához való ragaszkodása. Még a költészet is kivirágzott bennük; nemcsak a mesterdalnokok naív versfaragása, hanem igazi, töröl metszett népies költészet is (a középkori német városi nép meséiben a *Heinzlmannchen*, ki a pék helyett megsüti a zsömlét, a szabó helyett megvarrja a ruhát, a cipész helyett a cipőt sí. t.): holott a *renaissance* eszmekörében nevelkedett *Shakespeare* szemében a mesterember csupa otromba *Zuboly*, *Orrondi* és egyéb nevetséges figura (*a Szentivánéji álomban*). A középkor megbecsüli az embert a *jobbágyban* is. Innen a *népköltészet* dús virágzása. *Calderon* a *Zalamaeai bíróban* a *parasztot* a XVII. században alkotja meg oly nemesnek, oly önérzetesnek, hogy ez az alak vetekszik *Meunier* munkásszobraival; de Spanyolországban a középkori keresztény szellem tovább él, mint egyebütt.

A gazdasági élet egyes kérdéseivel a XIII. században kezdenek komolyabban foglalkozni; sőt *Aquinoi Szent Tamás* már annak *törvényszerűségét* is kutatja. Szerinte a *külkereskedelem* veszélyes, mert a nép erkölcsét rontja (bizonyára akkor is volt *csempészet*). A *népjólétet* pedig az biztosítja, ha az ország népét *saját terme-*

keiből tudja eltartani. Sőt a nép javára már az *állami beavatkozást* is szükségesnek tartja. Tehát modern *agrárszociálpolitikai* felfogás a XIV. században!

A *termelés tényezői* közül még a XV. századbeli írók is csak a *termeszetet* s a *munkát* ismerik s minden jövedelmet *munkajövedelemnek* tekintenek. Javaslataik ezért a dolgozó *középosztály* (vagyis a polgárság) megerősítését célozzák. Sőt az olasz *Giucciardini* már a *progresszív adózást* is javasolja.

Tehát a *középkori gondolkozóknál csírájában már az egész modern keresztény szocialista és agrár gazdasági és társadalmi felfogást megtaláljuk*. Csak egy elem hiányzik belőle: a *tőke*. Ennek jelentőségét még nem ismerték fel.

Az újkori közgazdasági és társadalmi elméletek és irányok.

Az utópiák: Morus, Rousseau, St. Simon, Fourier; Louis Blanc. A gyakorlati gazdasági irányok. Colbert — a merkantilizmus; annak eredményei s hatása a modern gazdasági életben. A fiziokratizmus — Sully, Quesnay, Turgot; a laissez-faire. A liberalizmus — Smith Ádám; Ricardo — az utilitarizmus; Malthus. A gazdasági szabad verseny hatása: a tőkeuralom kifejlődése. A modern gazdasági élet kialakulása. A szociális kérdés.

Az individualisták. A XVI. században *Morus* Tamás *Utópiájában* rajzolja meg egy eszményi társadalom képét, hol nincs *se pénz, se magántulajdon* (tehát nem lopnak), *sem munkabér*, mert *általános munkakötelezettség van*, s í. t. A platói gondolat tovább fűzése ez, de époly irreális, mint az ő Respublicája. Mégis termékenyítőleg hatott az elmékre. A társadalombölcselet egyre jobban fejlődik. Az *utópista társadalombölcselet* legragyogóbb képviselője: *Rousseau*; továbbá *St. Simon, Fourier* és *Louis Blanc*.

Rousseau Contrat Socialjában fejti ki elméletét, melynek lényege az, hogy *a társadalom szerződés alapján jött létre*, tehát annak szerkezete tetszés szerint megváltoztatható, vagyis *a forradalom jogosult*. Ugyanez a szélső individualista felfogás nyilvánul nevelési bölcseletében.

St. Simon nemes idealista, aki elismeri a középkor szociális intézményeinek értékét; de mivel e kor magát túlélte, össze kellett omlania; ezt az összeomlasztást a XVIII. században elvégezte a forradalom. A XIX. századra más feladat vár: *a társadalom újjászervezése a tudomány és munka által*. De nem forradalmi úton.

Fourier még nagyobb utópista. Mély gondolkozó volt, de irreális, szertelen fantaszta. Eszejárását jellemzi a *phalanstéere-rendszer* (*Madách* ezt fejlesztette ki ad absurdum az Ember tragédiájában); tökéletes társadalmi szervezetre való törekvés ez, a természetes egyéni hajlamok alapján; de az egyéni szabadságnak a képtelenségig való megszorítása.

Louis Blanc már reálisabb; a túltermelési válságok okozta *munkanélküliségre* keresi az orvoslást s hirdeti mindenki számára a *munka jogát* s 1847-ben felállítja a *nemzeti műhelyeket*, melyek azonban csődöt mondanak. Okoskodásában a hiba az volt, hogy ő a termelésnek csupán egyik tényezőjét: a *munkát* vette figyelembe; a tőkével, természettel nem gondolt, sem a gazdasági élet egyéb folyamataival. Azért végződött vállalkozása teljes kudarccal.

Áttekintettük az *utópiákat*. De sem *Plató*, sem *Morus*, sem *Fourier* eszményi társadalma sehol meg nem valósult. Minket itt azok a rendszerek érdekelnek, amelyek tényleg megvalósultak s a társadalmi és gazdasági élet fejlődését irányították, sőt hatásukat mindmáig is éreztetik. Ezek az *individualista* rendszerek közül: a *merkantilizmus* és *fizokratizmus*; a *liberalizmus* s az *agrárizmus*; a *szocialista* rendszerek közül: a *tudományos szocializmus* s a *keresztény szocializmus*. Lássuk ezeket közelebbről.

A gyakorlati közgazdasági és társadalmi irányok. A merkantilizmus. Az *újkor* gazdasági életét kettő jellemzi: az *individualizmus* s a *merkantilizmus*. Az első az egyéniség felszabadulásának s a realizmusnak következménye; a másik az állandó hadseregre támaszkodó királyi hatalom s az imperialista állam fejleménye. T. i. a zsoldos sereg, a sok háború, az udvartartás s a bonyolult állami gépezet *fizetett tisztviselőivel sok pénzt nyelt el*; azt az adóból nem lehetett előteremteni: más pénzforrásokról kellett gondoskodni; így lett a *pénzügyi politika* az államélet tengelye s így alakul ki a *Colbert* nevéhez fűződő az a közgazdasági felfogás, hogy *az államok gazdaságának és jólétének mértéke: a nemesérc — arany, ezüst — mennyiség*; annak szaporítására kell törekedni (innen Spanyolország mohósága az amerikai arany megszerzésében); ha nincs, *kivitel* útján kell behozni az országba, cserébe a külföldön kapós árúkért; arra kell tehát törekedni, hogy a *külkereskedelmi mérleg aktív legyen* (ez az ú. n. *mérleg elmélet*), amit el lehet érni a behozatal csökkentésével s a

kivitel elősegítésével. Mi ennek a módja? A XVII. században vagyunk, mikor a közlekedés még fejletlen, a népesség pedig még nem túlsűrű, tehát a nyersanyag-kivitel e célt nem biztosítja; ellenben kis helyen elfér, tehát tengelyen is könnyen szállítható s emellett kapós is és nagy értéket képvisel a *műipari termék*; tehát azt kell fejleszteni *állami támogatással* is és a verseny ellen védővámval megvédeni. Ami meg is történt: az *ipart és kereskedelmet* fejlesztik a mezőgazdaság, a *várost* a falu rovására. Ez az irány először Franciaországban érvényesült; de azután Európa egyéb országaiban is elterjedt; sőt bizonyos mértékig mind-máig érezteti hatását. Az eredmény nem maradt el.

A francia *kézműipar* tényleg nagyot fejlődik; készítményei — művirág, selyem, csipke, paróka — Európaszerte elterjednek; a *francia ízlés* uralkodóvá válik és Versailles szabja meg a *divatot*; a kivitel révén nemes érc tényleg bőven özönlik be. De a várt boldogság mégsem következik be, mert a fényűzés s azzal együtt a ledér élet otthon is elterjed; a földművelés s a falu elhanyagolása következtében a föld népe elszegényedik; a falu elszegényedését megsínyli a város is: fényűzési cikk van bőven, de kenyér nincs. Az éhség a városi tömegeket is elégedetlenekké teszi. A merkantilizmus így segített előkészíteni a forradalmat. Franciaországban ez vojt a fejlődés útja.

Más országokban a gazdasági politika némileg módosul. Ahol a kézműipar fejletlenebb, ott a belföldi fogyasztásra dolgozó kisipart elhanyagolják s ahelyett a kivitelre dolgozó nagyipart fejlesztik, amely tőkebefektetést kíván; *így egyengeti a merkantilizmus a kapitalizmus útját*.

De érezteti az hatását egész napjainkig. *Oroszország*, hogy aranyvalutára térhessen át, a búzatermést kivitte; ezzel a krónikussá vált éhínséget maga az állam idézte elő. Ugyanezt tette a *brit kormány India rizstermésével*: hogy aranykészletét szaporítsa, évente 1 ¹/₂ millió embert dobott oda az éhhalálnak; s az *ópiumháborút* hasonló önző merkantil célból indította Kína ellen. — De nem kevésbé önzők a kivitelre dolgozó magánosok sem, ha az *ár* kitartásáról van szó: Brazíliában egy egész évi kávétermést a tengerbe dobtak, az *Amerikai Unióban* 1920-ban a gyapottermés nagy részét felégették (mikor Európában ezer meg ezer gyermek járt mezítláb), nehogy az árak lejjebb menjenek. De a *merkantil érdek* hajtotta bele az európai nagyhatalmokat, sőt Japánt s az Amerikai

Egyesült-Államokat is az *imperialista világpolitikába* s azzal a *világháborúba: piac* kellett nekik.

A **fizokratizmus** visszahatás a merkantilizmussal szemben. Sully már a XVI. század végén hirdette, amit *Quesnay* és *Turgot* a XVIII. században, hogy *a nemzeti jövedelem főforrása a föld*, tehát a *földművelést* kell fölkarolni; hogy pedig a nép is örömmel és sikeresen művelje földjét, *föl kell szabadítani a jobbágyokat*; ezzel tehát a forradalom egyik legnagyobb vívmányát ők készítették elő (ezt azonban ők *nem mint emberi jogot*, hanem tisztára *gazdasági célszerűségből* követelték; ebben tértek el a forradalmároktól). De individualista felfogásuk értelmében a *laisser-faire*¹ elvét vallották, vagyis azt, hogy állami gyámkodásra nincs szükség; ha a föld felszabadul, a gazdasági erők szabad játéka s a *józan önzés* létre fogja hozni a gazdasági élet felvirágozását s ezzel a jólétet. Elvükhöz híven a gazdasági élet egyéb terein is a *szabadságot*, tehát az *iparszabadságot* s a *szabad kereskedelmet* kívánták. A mezőgazdaság felkarolása s a jobbágyság fölszabadítása helyes volt; de a *laisser-faire* elvével az önző erőket rászabadították a gyöngékre s ezzel lehetővé tették az alsó néprétegek kizsákmányolását. Ezzel a *gazdasági szabad verseny* útját készítették elő. A *tőke* jelentőségét a termelésben legelőször Turgot hangsúlyozta.

A **gazdasági liberalizmus**,² vagy **gazdasági szabad verseny** elvét az angol *Smith* Ádám tette rendszere alapjává a XVIII. században s azt *Ricardo* és *Malthus* fejlesztették tovább. E teljesen individualista rendszer kiinduló pontja az, hogy minden emberi tevékenység természetes, egyedüli és megengedett rugója *az önzés*; tehát nem szükséges egyéb, mint annak szabad teret engedni, a *non-interference* (be nem avatkozás) elve alapján, hogy a legnagyobb egyéni erőfeszítés s azzal a legtöbb érték, a legnagyobb jólét és a haladás legnagyobb foka jöjjön létre. A dolgok *érteke* pedig egyes-egyedül a *munkától* függ, amelybe az illető tárgy előállítása kerül; vagyis *minden gazdagság forrása a munka* (miként ezt nálunk *Apácai Csere János* már a XVII. században hirdette); tehát *a nemzetek gazdagságát nem a nemesérc-készlet, hanem a munkabírás szabja meg*: íme az *indusztrializmus* lényege. Ezzel a *munkás*

¹ *Quesnay* szállóigévé lett híres mondása: «Il faut laisser-passer, il faut laisser-faire».

² Vagy *manchesterizmus* (Manchester angol gyárvárosról).

jelentősége óriásit nött: mintegy *a nemzeti haladás főtényezőjévé lett*. A gazdasági szabad verseny elvéből következik a *szabad ipar* és a *szabad kereskedelem*, tehát a céhek s a védővámok eltörlése. *Ricardo* ehhez az *utilitarizmus* elvét fűzte, vagyis azt a felfogást, hogy minden csak annyiban értékes és jogosult, amennyiben hasznavehető; tehát az államra nézve az *ember is* csak annyiban értékes, amennyiben jövedelmet termel; továbbá, hogy *a munka is árucikk, melynek értéke a kereslet és kínálat törvénye szerint változik*. *Malthus* pedig felállítja *népesedési elméletét*, mely szerint *a népesség mértani, az élelem termelése számtani haladvány szerint szaporodik* s így előbb-utóbb be kell következnie annak az időnek, *mikor a föld a túlnépes társadalmat nem bírja majd eltartani* s a társadalmat az éhhalál fogja pusztítani s az újra barbárságba süllyed. Ha tehát ezt meg akarjuk előzni, nincs más mód, mint *a születések szándékos korlátozása*, vagyis az egy- és kétgyermek-rendszer, más szóval: az *egyke*, melynek pusztítását már láttuk.

A *gazdasági liberalizmus* rendszere a XVIII. században uralkodóvá lett s az maradt a XIX. századon végig minden *alkotmányos országban*, a *politikai szabadelvűséggel együtt*; s a *természettudományi haladásra* támaszkodva, tényleg az fejlesztette ki a XIX. század bámulatos gazdasági, sőt tudományos haladását és ragyogó, raffinált civilizációját, melyhez hasonlót csak egyszer ért el az emberiség: a császárság Rómájában, a rabszolga-rendszerrel. De a gazdagság, miként ott, úgy itt is — csakhogy fokozott méretben — oly társadalmi bajokat fejlesztett ki, melyek idővel magát a társadalmi rendet s a rajta fölépült ragyogó civilizációt ingatták meg, sőt fenyegetik teljes összeomlással. S az *indusztrializált államok* kénytelenek *gyarmatokat* szerezni, tehát *imperialista politikát* folytatni, így fog össze a *gazdasági szabad verseny a merkantilizmussal* a gazdasági szabadság megfojtására s így idézték elő együtt a *világháborút* s az abból eredő pusztulás folytán a *társadalmi összeomlást*. Lássuk ezt közelebbről.

E rendszer első eredménye, hogy a *középkori naturálgazdaságot* felváltja a *pénzgazdaság*, a mesterlegényt s a jobbágyot a *bérmunkás*. Ennek föltétele a *pénzbőség*. Míg a megelőző korban *csak ércpénz* forgott, most kibocsájtják a *papírpénzt* (a francia forradalom alatt az *assignats-i*). *Pénz* tehát van bőven; de viszont *vásárló ereje* csökken (miként ma); a kortársak följegyzései mind a rettenetes drágaságról panaszkodnak.

A gazdasági alap megváltozásával megváltozik a társadalmi rendszer is: kifejlődik a tőke uralma, a *kapitalizmus*; az ár meghatározó tényezője: *a kínálat s a kereslet a munkabér* terén is. A gazdasági szabad verseny s a rideg önzés hatása alatt fajul el a gazdasági élet¹ és fejlődnek ki a társadalmi bajok; kialakul korunk nagy problémája: a *szociális kérdés*.

Alapja a gazdasági szabad verseny következtében kialakult aránytalan *vagyonmegoszlás, a nagy társadalmi egyenlőtlenség, a vagyonnak kevesek kezében való fölhalmozódása s a nagy tömegeknek teljes vagyontalansága*. A vagyonmegoszlás hozza magával azt is, hogy az élet élvezetei, örömei csakis a gazdagoknak kínálkoznak; a szegény azokból ki van zárva, mert az életértékeket csakis pénzen lehet megszerezni. Innen az aranyborjúimádás; sőt maga a korrupció is. De tehetségeit, sőt testi erejét is csak a gazdag fejlesztheti ki: neki van módjában tanulni, sportolni, higiénikus életet élni. A gazdag kiműveli magát, betegét szanatóriumban gyógyíttatja; a szegény tudatlan marad s a betegségbe belepusztul. A gazdagnak biztosítva van nyugodt megélhetése; a szegénynek még munkája se biztos. Mindig ki van téve annak, hogy *munka nélkül marad*, ami rá és családjára nézve nyomort, inséget, sokszor elzüllést jelent. Az egyik dúskál minden jóban, dőzsöl és habzsolja az élvezetet; a másíknak egész élete egy nagy lemondás, a kín, a koplalás s a korai pusztulás. Ez többé-kevésbé minden *kapitalisztikus* társadalomban így van, főleg ott, ahol az *ingótőke* jutott túlsúlyra.

A kérdés az: hogy lehessen ezen az állapoton segíteni? Hogy lehessen ezt a szörnyű egyenlőtlenséget megszüntetni? Miért születik bele egyik ember a jólétbe, másik (és ez a nagy tömeg) a nyomorba? Miért van az egyik előtt a boldogulás minden útja nyitva? Miért van a másik (a sok százezer) örökös nyomorra kárhoztatva? — holott emberi értéke, tehetsége esetleg amazénál sokszorta nagyobb.

Ezek a kérdések lehetetlen, hogy az igazságérző emberben ne támadjanak. Lehetetlen, hogy lelkiismerete meg ne szólaljon. Ha a nyomorban élő nép lealjasodott, ki felelős azért? És hogy lehet a múlt hibáit jóvátenni?

¹ Ezt az elfajulást rajzolja *Madách* a *Londoni vásárban* s *Dickens* a *Karácsonyi énekekben*.

Ezekre a kérdésekre kereste a választ a *szocializmus*. Úgy a *ruskíni keresztényszocializmus*, mint *Marx materialista szocializmusa*.

A szocialisták.

Comte, Proudhon, Marx — a tudományos szocializmus s a kommunizmus. Marx követői s a revizionisták. A bolsevizmus. A proletárdiktatúra. A marxizmus bírálata.

A szocializmussal bölcséleti szempontból először *Comte* foglalkozott; voltaképp az ő elméletét fejtegette tovább *St. Simon*, *Fourier* és *Blanc* is. *Proudhon* még tovább megy: ő már a teljes *kommunizmust* hirdeti. (Híres mondása: «La propriété — c'est le vol», vagyis «a tulajdon: lopás»).

Teljes gazdasági rendszerré azonban ezt az elméletet csak *Marx* Károly, a *tudományos szocializmus* megalapítója, fejlesztette. Életfelfogásához és rendszeréhez a kulcsot életrajzi adatai adják meg.

Trierben született zsidó szülőktől 1818-ban, tehát még a zsidóság fölszabadítása előtt (ami ott 1844-ben következett be). Mint becsvágyó ifjú, a bonni egyetemre pályázik, de ott — zsidó származása miatt — nem habilitálják. Ez keseríti el s teszi a keresztény erkölcsi alapra épült társadalom ellenségévé. 1844-ben Parisba megy, ahol már *St. Simon*, *Fourier* s *Comte* eszméi forralják a lelket; sőt a munkanélküliség orvoslására *Louis Blanc* «nemzeti műhelyeivel» is kísérleteznek. Ott *Engelsszel* 1847-ben kiadja a *Kommunista kiáltványt*; majd Londonba megy, ott, a par excellence ipari társadalom közepette élve, írja meg nagy művét, a *Kapitált*. Rendszere főbb vonásaiban a következő:

Az emberi társadalomnak a *gazdasági szervezet* az alapja, a többi mind *felépítmény*, vagyis amannak függvénye. Az ember a társadalmi termelésben *determinált*, azaz akaratától független viszonyokat követ; az illető termelési mód olyan, amely a társadalom akkori fejlettségi fokának megfelel; a fejlődés szükségszerű. Annak első foka volt a *rabszolgaság*, függvénye a korlátlan *despotizmus*; második foka a *szabad munka*, függvénye az ókori *demokrácia*; harmadik foka a *jobbágyság*, függvénye a *hűbériség*; negyedik foka a *bérmunka*, függvénye a *tőkeuralom*; ötödik és végső lesz a *szocialista* termelés, függvénye a *kommunizmus*, amely természeti szükségszerűséggel fog bekövetkezni. Ez a felfogás pedig a *történelmi materializmus*.

A *tőkeuralom* a munkát *árúvá* süllyeszti, melynek árát a

kínálat és kereslet elve szabályozza. *Egyetlen értékképző a munka.* Ámde azt a kizárólag nyereségre dolgozó tőke lefoglalja és a maga jármába hajtja. Tehát a munka voltaképp szakadatlanul a tőkét neveli és erősíti. Marx a tőkést *bourgeoisnak* (polgárnak), a tőkés osztályt *bourgeoisienak* (innen az oroszos *burzsuj*) nevezi; ezzel szemben áll a kizsákmányolt *munkás: a proletár.*

Hogyan növekszik a tőke? A munkás *kizsákmányolása* által. T. i. a munkásnak csak annyit kellene dolgoznia, amennyivel magát fenntartja; más szóval: a végzett munkának oly értékűnek kellene lennie, amennyi érték a munkás *létfenntartási költségével* egyenlő. Ámde a tőkés többet dolgoztat; a munkás ezen felül is termel s az a termelési többlet nem neki, hanem a tőkésnek válik javára, illetőleg az szaporítja a tőkét szünetlenül, úgy, hogy annak hatalma egyre jobban növekszik. Ez az *értéktöbblet-elmélet.* S mivel a kizsákmányoló tőke hatalma egyre nő, egyre nagyobb embertömeg kénytelen munkaerejét áruba bocsátani, kiknek egy része a munkából kireked; így jő létre az ipari *tartaléksereg.*

A kizsákmányolt vagy elnyomott osztály sorsába nem nyugszik bele: igyekszik magának jobb helyzetet kiküzdeni. Ez az *osztályharc.* Marx szerint a történelem nem egyéb, mint osztályharcok sorozata. A történelem egyetlen országról sem tud, melyben az uralkodó osztály önkényt s ne a körülmények kényszere alatt mondott volna le kiváltságairól.

Az *osztályharc,* amely ma a munkás s a tőkés között folyik, sikeres csak úgy lehet, ha a munkásságban kifejlődik az *osztályöntudat.* Minthogy pedig a tőke a munkát minden országban egyenlően elnyomja s mivel a *nemzeti államok* nem egyebek, mint a *tőkeuralom felépítményei:* a munkásság érdekei világszerte azonosak; tehát a kizsákmányolás ellen *nemzetközileg* kell szervezkedniük s az osztályharcot vállalva, minden ország kizsákmányoló! ellen kell folytatniuk. Azt fejezi ki a Kommunista kiáltvány végszava: « *Világ proletárai, egyesüljetek !* »

A gazdasági harcban az egyre hatalmasodó *tőke a gépeket* s a *termelés egyéb eszközeit* lassankint mind a saját hatalmába keríti; a nagyüzem a kisüzemet (amely vele a versenyt nem bírja) felszívja. Ennek a folyamatnak vége egyfelől a proletariátus teljes ínségbe jutása, vagyis a *pauperizmus* kifejlődése (ez a Marxi *Verelendungstheorie* = elínségesedési elmélet); másfelől a tőkefelhalmozódás, illetve *tőkekoncentráció,* néhány óriástőkés kezében.

Ez az állapot nem tartható fenn sokká. Akkor a *munkás-ság a termelés eszközeit hatalmába veszi, szocializálja s az állami hatalmat magához ragadja*. S itt a marxi pesszimizmus optimizmusba csap át. A *termelés anarchiáját* felváltja a *szervezett kollektív termelés*; a *fogyasztás anarchiáját* a *fogyasztás szervezése*, amikor a termelt javakból *mindenki*, egyéni szükségletének megfelelően, *egyenlően fog részesedni*. Ekkor az *osztályharc megszűnik s maga, az állam is feleslegessé válik*. Ez a *kommunizmus*, úgy amint azt Marx megálmodta. Veszedelme ép tetszetős voltában s kategorikus állításainak szuggesztív erejében rejlik. A megvalósulás azonban nem volt ilyen szép; a *kommün* sem nálunk, sem Oroszországban nem teremtette meg a várt jobb és szebb világot. Még a higgadt németeknél is (a *Spartacusok* rövid uralma alatt) csak *rombolni* tudott. Miért? Ezt alább fogjuk vizsgálni. De előbb még egy kis áttekintést a szocialista mozgalom további fejlődéséről.

Marx *Engelsben* talált lelkes munkatársra, ki a nemzetközi munkásságot az *osztályharcra* igyekezett szervezni. *Lassalle* Marx rendszerét a *vasbér törvény-* elmélettel egészíti ki s a marxi elméletet a gyakorlatba viszi át, a *szociáldemokrata párt* szervezésével a politikai élet tényezőjévé teszi; de Engelsék teljesen *nemzetközi* irányával szemben már a *nemzeti érdekeket* is fölkarolja. Az 1891-iki *erfurti program* azonban még teljesen a *nemzetköziség* s az *osztályharc* merev elvi alapján áll. Ez volt az *első internacionale*. Az osztrák *Kautsky* még merevebben képviseli a meg nem alkuvó s kommunizmusra törekvő osztályharcot. A politikai harc s a *szakszervezeti szervezkedés* ezen az alapon indul meg.

De a munkásság jelentékeny része nem akar hazájától elszakadni. A *revizionisták*, élükön *Bernsteinnel*, tehát ily értelemben módosítanak az erfurti programon: bemennek a parlamentbe s ott résztvesznek a szociálpolitikai törvények alkotásában. A *második internacionale* is ily szelídebb húrokat penget.

De közbejő a *világháború*. A német szocialisták Bismarck szobra előtt elégetik a vörös zászlót s a német nemzeti zászlót tüzik ki. *Leninék* Oroszország katonai összeomlását használják föl a polgári társadalom elleni döntő támadásra s onnan próbálják sarkaiból kivetni az európai fennálló társadalmi rendet. Kifejlődik ott a *bolszvizmus*; nálunk a *proletárdiktatúra*. Mindkettőnek sikerül rövid idő alatt a termelést szétzüllesztetni s Oroszországban a kultúrát is teljesen tönkretenni. Nálunk a nemzet a *vörös ura-*

lom bódultságából elég hamar felocsúdott; hatalmuk a *kisgazdák* ellentállásán tört meg. Azóta az ország *keresztény* erkölcsi alapon építi *nemzeti* intézményeit újra; s a *jogfolytonosság* itt már helyreállt. A harmadik internacionale szélsőséges kommunista.

Ha a jelek nem csalnak, a *bolsevizmus* Oroszországban is végét járja; ott a termelés teljes csődje s az annak nyomán támadt, eddig nem ismert méretű éhínség buktatja meg. De még egy kétségbeesett erőfeszítést tesznek a bolsevizmus terjesztésére s a világforgóadalom előidézésére.

Vizsgáljuk most Marx rendszerét közelebbről.

A *történelmi materializmus*. Igaz-e, hogy *a társadalom fejlődését kizárólag a gazdasági, tehát anyagi tényezők döntik el?* Ennek maga a történelem mond ellent. Elsősorban maga a *kereszténység*, amely pusztá erkölcsi rendszer léte sarkaitól forgatta ki a pogány világot s az ókori civilizációt teljesen átalakította. Nem-hogy a kereszténységet hozták volna létre gazdasági okok; ellenkezőleg: *a rabszolgák felszabadításával s az emberi testvériség elvével a kereszténység alakította át a gazdasági rendet s a termelést is.*

Ép oly kevésbé tulajdonítható gazdasági okoknak a középkor nagy mozgalma: a *keresztes háborúk*, amelyek a társadalmi és gazdasági fejlődés fontos tényezői lettek. Nem volt az a *renaissance* sem; még kevésbé a *reformáció* és *ellenreformáció*, vagy a *felvilágosodás*, e *szellemi* áramlatok, melyek az újkort s magát a francia forradalmat is előkészítették. Nem volt az a XIX. század *nacionalizmusa* sem. Csak annyi áll, hogy *a társadalom fejlődésében a gazdasági tényezőknek is volt részük*; a történetírók pedig — Marx előtt — ezeket nem vették eléggé figyelembe.

A *tőkeuralom*. Tévedés a munkát egyetlen értékkepzőnek beállítani; mert a természeti kincsek magukban is értékek. *Tőke* nélkül pedig a munka is meddő marad.

Az *értéktöbblet-* elmélet. A *tőke* nem pusztán a munkás kizsákmányolása által jó létre és növekszik, hanem a *takarékosság* s a megtakarított összegek józan felhasználása által; amit a takarékszövetkezetek s a *szövetkezeti tőkék* fejlődése igazol. De a kockázat által is.

Még kevésbé helytálló az *osztályharc* elmélete. Az ókori társadalmak nem osztályharc következtében omlottak össze, hanem azért, mert kiveszett belőlük az életerő. Osztályharc csak Rómában volt (a plebejusoké a patríciusok ellen); az imperialista cézárizmust azonban nem volt képes megakadályozni; a *Sparta-*

cus-féle és egyéb rabszolga-lázadások pedig teljesen hatástalanok maradtak. *A társadalmi rend alapjait nem azok, hanem az új eszméi áramlat, a kereszténység ingatta meg;* a világbirodalmat pedig szintén *erkölcsi tényező:* az erkölcsi rothadás omlasztotta össze. Ami pedig azt az állítást illeti, hogy egyetlen uralkodó osztály sem mondott le önként kiváltságairól, arra csattanó cáfolat nálunk az 1848, mikor *a nemesség önként mondott le kiváltságairól.*

A *nemzetköziség* elvének ellentmond a néplélektan és a tapasztalat. Nemkülönböztetve Marx tulajdon hívei: már Lassalle is közeledett a nemzeti alaphoz; Bernsteiné pedig egészen azt fogadták el. A mai német munkás pedig — a szociáldemokratája is — naponta *2 órával többet dolgozik ingyen,* hogy a hadisarcot kifizetni segítsen. De fényesen rácáfol maga a *zsidó faji psziche* s a *cionizmusban* nyilvánuló nemzeti törekvés, melyet kétezer év hányatása sem bírt végkép kiirtani.

A *tőkekoncentráció* az ipar terén tényleg bekövetkezett, betetőzését a trösztökben érte el; a *földbirtokviszonyok* fejlődése azonban egészen mást mutat. Az utóbbi évtizedekben világszerte a *kis- és középbirtok* szaporodik a nagybirtok rovására; vagyis a mezőgazdaság terén a *Verelendungstheorie* sem áll meg. Itt tehát a *koncentráció helyett* ép annak ellenkezője: a *birtokszéthasogatódás,* sőt *elaprózódás* megy végbe. Marx *egyoldalúságát* zsidó volta magyarázza: ő a gazdasági életnek csak egyik oldalát ismerte: az *ipari fejlődést* s a *merkantilizmust.* Az agrárvilág előtte ismeretlen maradt. Nálunk a szociáldemokrácia falun nem boldogult; a kommün pedig tényleg a kisgazdák ellentállásán tört meg.

A marxi elméletekre legfényesebben rácáfolt a *magyarországi kommün* s még inkább az *orosz szovjeturalom* története. A *proletárdiktátúra* a legszarnokibb és legkegyetlenebb *osztályuralom* volt; tehát ott *az osztályharc sem szűnt meg.* Az állam sem vált *feleslegessé;* csakhogy az államhatalmat törvény által nem kötött testület: a *nép- és katonatanács* gyakorolta; a *népbiztosok* pedig sokkal jobban visszaéltek, mint a legszarnokibb uralkodó legromlottabb miniszterei; a *tömeg zsarnokság* még Oroszországban is elviselhetetlenebb, mint a cárizmus *egyéni zsarnoksága.* A *szervezett termelés* helyett a *termelés csődje* következett be; a *szervezett fogyasztás* s az *egyenlő részesedés* helyett pedig a képzelhető legnagyobb *egyenlőtlenség:* a dőzsölő népbiztosok mellett a polgári elemek, sőt a nép nagyrészének végső ínsége. Oroszországban

pedig a gazdasági életet teljesen szétzüllesztette, az értelmiséget pedig jóformán kiirtotta.

Hogy áll tehát a marxizmus mérlege? Mint *visszahatás a gazdasági liberalizmus elfajult individualizmusával szemben természetes és bizonyos fókig jogos volt. A történelmi materializmus által igazságot szolgáltatott a gazdasági tényezőknek. Azzal, hogy a munkáskérdést fölvetette s a tőke visszaéléseit oly irgalmatlanul ostromozta, a további társadalmi fejlődésnek mintegy kovásza lett. De kommunizmusa nem életképes; s mivel az internacionalizmus révén a munkást hazájától akarja elszakítani, az emberi természettel jut ellentétbe; az osztályharc hirdetése által nem begyógyítója, hanem elmérgesítője a társadalom sebeinek s korunk nagy problémáját: a társadalmi kérdést csak fölvetette, de megoldani nem bírta. Miért? Mert elfelejtkezett arról, hogy a társadalom élő emberekből áll s így abban nem pusztán anyagi, hanem erkölcsi tényezője is érvényesülnek s azokat ő teljesen figyelmen kívül hagyta.*

Mely iránytól várhatjuk a kérdés megoldását, a társadalmi összhang helyreállítását a gazdasági és közélet megtisztulását s azzal a nemzet megerősödését? Egyik az agrárizmus, másik az azt kiegészítő keresztényszocializmus. Elemezzük ezeket.

A társadalmi összhangra való törekvés.

Az agrárizmus gazdasági és szociális programja. A szociál-ethikai iskola. A keresztényszocializmus

Az agrárizmus voltaképp áthidaló rendszer az individualizmus és szocializmus közt s a *nemzeti érdeket* tekinti mindenekfölött valónak.

Képviselői: a francia *Méline*,¹ a német *Ruhland*; nálunk: gróf *Károlyi Sándor*.²

Szemben a merkantilizmussal a nemzeti gazdagság alapját nem az aranyban, hanem a *búzában* s a testileg-lelkileg ép emberanyagban látja, tehát a gazdasági élet súlypontja az életet sorvasztó *nagyipar* helyett az életet gyarapító *mezőgazdaságon* van s annak alapja a *föld*, mely a népet eltartja. Ennyiben megegyezik a fiziokratizmussal; de a fiziokraták földhözragadt materializmu-

¹ Tőle ered a jelszó: «*Vissza a faluba!*»

² Munkatársai: *Darányi Ignác, Bernát István és Czettler Jenő.*

sával szemben fennköltebb eszményeket akar megvalósítani. Neki *a föld nem pusztán a megélhetés forrása* (hisz akkor bármely ország földje egyenlően becses volna), *hanem a haza*; neki a *népesség nem pusztán munkaerő, hanem a nemzet*; az *önzés* helyett a keresztény erkölcsi alapon álló *altruizmust* hirdeti; a féktelen *individualizmus* helyett a *nemzeti* érdek önmegtagadást kívánó megvédését: a *laisser-faire* helyett méltányos *szociálpolitikát*, vagyis állami támogatást és törvényes jogvédelmet a kisemberek javára s főleg a *család* intézményes védelmét; a *liberalizmussal* s a *szabadverseny* elfajulásaival szemben *a hazai termelés védelmére védővámot*; a nemzetközi *ingótőkével* szemben *a hazai föld védelmét*, tehát a *tőzsde megfékezését*, az *agrárérdekek*, a *falú* s a *tanya intézményes védelmét és fejlesztését*; *mezőgazdasági szociálpolitikát*, tehát a *földhitel* s a *szövetkezetek fejlesztését* s a *korcsma* és *uzsora megfékezését*; *nemzeti irányú földbirtokreformot*: a kis- és közép-birtok fejlesztését, *törzsöröklés*, *tűzhelyvédő-törvény*, *parcellázás*, okos *telepítési politika* által; az *idegenek s bankok birtokszerzésijogának korlátozását* a *gazdasági munkás- és cseléd-törvényt*; *a kisipar védelmét*.

Tehát *haladást*, *de nemzeti és vallás erkölcsi alapon* s a *nemzeti hagyományok megbecsülésével*. *Forradalom* helyett a *múlt értékes vívmányainak* megbecsülését és továbbfejlesztését. Ezért *konzervatív*. Nem elvont elmélet ez, mint a marxizmus; hanem hozzáalkalmazkodás az élő nemzeti szervezet fejlődéséhez s a fejlődéssel járó reális szükségletekhez. «*Akié a föld, azé az ország*», — tehát «*Magyarország a magyaroké*» — ezért az idegen kéz birtokszerzésének korlátozása. De a föld nem mint pusztán gazdasági alany értékes, hanem mint a rajtaélő nép táplálója s erkölcsi nevelője. A végcél: maga a *népesség*, illetve a faji öntudattól áthatott s történelmi hagyományaihoz ragaszkodó *nemzet*.

Rokon véle a **szociál-ethikai iskola** (*állami szocializmus* vagy *Katheder Sozialismus*), melynek képviselői: *Gide, Rodbertus, Schaffie, Schmoller, Wagner*. Követeli az *anyagiak* mellett az *erkölcsi rugók* érvényesítését; az *önzés* helyett az *altruizmust*; a *laisser-faire* helyett a *gyöngék törvényes állami védelmét*; *egészséges jövedelem megoszlást, progresszív adózást*, stb. Tehát elveire nézve az agrarizmussal egyezik, a szorosabb értelemben vett agrárérdekek hangsúlyozása nélkül.

Ezeket kiegészíti a **keresztényszocializmus**, melynek képviselői *Ruskin, Toynbee, Le Play, Cathrein, XIII. Leó, Lambrechts*

és nálunk *Prohászka*¹. Az *önző individualizmussal* szemben ez is a *többség* érdekét védi; csakhogy a *marxi materializmussal* szemben az *erkölcsi* tényezőket is értékeli. A társadalmi kérdés megoldásánál tehát a *társadalmi és gazdasági ellentétek kiegyenlítését* keresi, de *keresztény erkölcsi alapon*. A *forradalmi rombolás* szellemével szembeállítja az *építő keresztény világnézetet*. Tehát *nem osztályharc*, hanem *szociális reform*, a *hegyi prédikáció s a keresztény felebaráti szeretet* alapján; *osztály gyűlölet* helyett a *társadalmi békére* való törekvés. A gazdasági életben az *anyagi és mechanikai* tényezők mellett az *erkölcsi* tényezők s a *szociális* szempont számbavétele. A *gazdasági parazitizmussal* szemben a *tényleges dolgozók* védelme. A *kommunizmussal* szemben a *tízparancsolat s a magántulajdon* szentsége, csakhogy az *erkölcsi felelősség* korlátai közt. A *nagy-őke túlkapásaival* szemben a *gyöngék védelme* és *szövetkezethez* tömörítése. *Nő- és gyermekvédő törvények*, de nem pusztán *gazdasági* szempontból, hanem *erkölcsi oltalom* is; tehát *valláserkölcsi nevelés* és *patronázs s a házasság és család intézményes védelme*. *A gazdasági és politikai élet ethizálása*. Igazságos adórendszer, tehát *progresszív adózás*. A *jövedelem igazságos elosztása*, tehát *méltányos munkabér s a munkás részesítése a munka gyümölcsében* és a *létminimum biztosítása* (betegség, baleset, öregség s munkanélküliség esetére). A *fogyasztás helyes szervezése*; tehát a *fényűzés megadóztatása s népjóléti intézmények létesítése*; a *hadirokkantakról* való gondoskodás. — *A munkások jogainak kiterjesztése*, de nem *osztályharc* és *forradalom*, hanem a *törvényhozás* útján. Végül *nemzetköziség* helyett a *házához és nemzethez való ragaszkodás*.

Így oldható meg a társadalmi kérdés, nem *revolúció*, hanem *evolúció*, vagyis *békés fejlődés s törvényes reform útján*. De ennek feltétele: a *jobb ember*, a *tisztultabb erkölcsi és szociális* felfogás kialakulása s nálunk az, hogy a *magyar* legyen valamennyi közt a legkülönb. Ezt mindenkinek magán kell kezdenie. A mai ifjúságnak erre a feladatra kell készülnie. Akkor, de csakis akkor remélhető a *nemzeti újjászületés*.

A teljes áttekintés kedvéért álljon itt még e fejezethez függetlenül a többi irányok rövid elemzése.

¹ És *Giesswein*, mint a mozgalom megindítója.

Egyéb elméletek.

Az ideális anarchizmus. A kozmopolitizmus. Az internacionalizmus. A pacifizmus; a keresztény feminizmus. A magyar nő helyzete.

Az ideális anarchizmus az *individualizmus* egy sajátos formája, mely szerint *államra, törvényre* szükség nincs, mivel az ember természettől fogva jó s ha állami és egyházi törvényektől és intézményektől nem korlátozottan, teljesen magára hagyják, magától alakul ki a legtökéletesebb társadalmi összhang. Ez az irány orosz földön született, mint visszahatás az orosz cári *autókráciával* s a rothadt *bürokratizmussal* szemben. Főképviselői: *Krapotkin* és *Tolsztoj*, ki a formalizmusba merevedett s minden szabad gondolatot elfojtó, zsarnoki államvallással szemben az evangéliumi egyszerűséghez való visszatérést hirdette. De utópia ez is: mert föltétele a csupa krisztusi lelkületű egyénből álló társadalom volna; s nem vet számot az ember gonosz hajlamaival. Ő maga jasznaja-poljánai birtokát felosztotta parasztjai közt, maga is muzsikruhában járt s mindenféle munkát maga végzett, mert «nem illő, hogy embert embertársai szolgálják ki». S a köszönet? Fiát a bolsevizmus alatt ugyanazok a parasztok gyilkolták meg, noha elismerték, hogy nem vétett nekik. — Tolsztojánusok nálunk is voltak, főleg a művészek közt. Szelíd, jámbor, túlfinomodott nép.

A kozmopolitizmus vagy világpolgáriasság a felvilágosodás s a liberalizmus terméke: az a felfogás, *hogy az ember nemcsak a szűkkörű haza, hanem az egész világ polgára*. Ez a felfogás — melybe a hazafiasság lekicsinylése is vegyült, főleg a XVIII. és XIX. század vagyonos és felvilágosodott rétegeiben volt elterjedve. *Nemzeti* szempontból azért veszedelmes és káros, mert a világpolgárságot mintegy a *hazafiasság fölé rendeli* s ezzel a *haza* iránti kötelesség- és felelősségérzetet gyengíti. Nálunk a kozmopolita felfogás főleg a művelt zsidóság között terjedt el; egyebütt is az ingótoke urainál; ami érthető, mert az tulajdonosát nem köti úgy a hazához, mint a föld. Ellenlábasa a *nacionalizmus*.

Az internacionalizmus vagy *nemzetköziség* a *marxi* felfogás szerint: a szűkkörű *nemzeti* érdekekkel szemben *az egész világ munkásainak* együttes szervezkedése *az osztályharca*., jogaik kivívására s minden ország tőkéseinek kizsákmányolása ellen. Ez a szocialista-kommunista *vörös internacionále*, mely *nemzet- és hazaellenes*. —

Most készülnek szervezni a *zöld internacionálét*; ez az egész világ *agráriusainak* egyesülése a nemzetközi *ingótőke* ellen való védekezésre, ép a nemzeti érdekek megvédésére. *Arany-internacionálnak* pedig a *nemzetközi ingótőkét*, a plutokráciát nevezik, mely hatalomvágyában a nemzeti érdekekkel nem törődik.

De van a nemzetköziségnek egy területe, amely jogos és hasznos: a *nemzetközi kultúra* s annak intézményei, pl. a *Vörös-Kereszt*, a háborús szenvedések enyhítésére (mostani *gyermekakciói* révén is); továbbá a nemzetközi szervezetek a *fehértárszolgasakereskedés* ellen (*Traite des Blanchés*) s a *munkásegészségügy* érdekében; végül a nemzetközi *erkölcsnevelési, szövetkezeti, orvosi* és egyéb *kongresszusok*, melyek célja a tudományos kutatás eredményeit minden nemzetnek hozzáférhetővé tenni s az egész emberi társadalmat érdeklő kérdéseket tisztázni.

A pacifizmus vagy *antimilitarizmus* az örök békére való törekvés. A fegyveres béke korában fejlődött ki, mikor a *militarizmus* jármát nyögte egész Európa gazdasági és kulturális élete. Ez egész államtudományi és filozófiai rendszerré nőtte ki magát, melynek alaptételei a következők:

Az ökoljog korszaka letűnt, tehát *le kell tűnnie a háborúnak is* mindörökre.

Mint ahogy egykor kiki maga vett, ha kellett, véres elégtételt s *maga bíraskodott*, míg ma, a jogállamban, a pörlekedő felek ügyüket a *bíró* elé viszik s annak döntésére s a *törvényre* bízzák: úgy kell jövőben a *nemzetközi összeütközésekben is a döntést nem a fegyverre, hanem a választott döntőbíróra bízni*.

Az összes hadseregek *lefegyverzendők*; a felszabaduló katonai költségek a *népjeléti intézmények* (a közműveltség fejlesztése, a közegészségügy javítása stb.) fejlesztésére fordítandók.

Az *ifjúság pacifista szellemben nevelendő*; tehát a más fajok és nemzetek lenézése és gyűlölete helyett azok *megbecsülésére*; az ifjúságban az *emberi szolidaritás* érzete fejlesztendő. A gyermekek játékaiból és olvasmányjaiból a katonásdira, háborúra ingerlők kiselejtezendők.

Mindez szép utópia. Reális és jogosult is annyiban, amennyiben az *erkölcsök szelidítését* s a *jog- és törvény tisztelet* erősítését munkálja. De azért megvalósíthatatlan, mert föltétele minden nemzetnek *egyidejűleg* való *egyenlő erkölcsi és kulturális színvonal* volna. Anélkül csak szép ábránd. De veszedelmes is annyiban,

hogy az egyoldalú lefegyverkezés esetén a fegyvertelen országot kiszolgáltatja fegyveres ellenfeleinek. A világháborúban pedig a pacifizmus a nemzeti ellentállást gyöngítette, tehát a *defaitizmus* tényezője lett. Nálunk azért vált ellenszenvessé.

A **feminizmus** voltaképp a *szocializmus* kiágazása s annak alkalmazása a *nőkérdésre*. Szembeállítja a nőt a férfival s ezzel *nemek* szerint tagolja szét a társadalmat s *osztály harc* helyett a *nemek harcát* hirdeti. Ennek a harcias iránynak főképviselei politikai téren: az angol *suffragettek*; irodalmi téren főleg Charlotte *Perkins-Gilman* és *Ellen Key*. Okoskodásuk és követeléseik a következők:

A *nőt a férfi kizsákmányolja s kényszeríti a háztartásban ingyen-rabszolga-munkára* (Gh. Perkins-Gilman szerint a nő élete nem egyéb, mint «Küzdelem a piszokkal»). A nőt tehát ebből a helyzetéből ki kell emelni, s mint *öncélú* lényt felszabadítani.

E végből a *nőt teljesen egyenjogúsítani kell a férfival úgy politikailag, mint gazdaságilag*; tehát meg kell adni neki az *aktív és passzív választójogot* s megnyitni előtte *minden életpályát* és minden munkáját a férfival *teljesen egyenlőn díjazni*. Ha pedig a nő *háztartással* is foglalkozik, azért férje épúgy tartozék *díjazni*, mint bármely más fizetett egyént (házvezetőnőt vagy cselédet).

Hogy a nő saját hivatását követhesse s a háztartás és gyermeknevelés gondjától fölszabadulhasson, a költséges *egyéni háztartások* helyett *közös konyhákat, közös otthonokat* kell berendezni, melyekben, mint nagyüzemben, a háztartási munkát szakértő alkalmazottak a nagyüzemekkel járó erő-, anyag- és költségmegtakarítással végezzék; a *családi gyermeknevelés* helyett pedig társadalmilag szervezett *közös nevelőintézetek* legyenek, hol a gyermekeket csecsemőkoruktól kezdve *hivatásos, fizetett, szakavatott nevelők neveljék* a társadalom céljainak megfelelően.

A nő *vagyonával* szabadon rendelkezék s ne álljon *férje gyámsága alatt*.

A *házasságban* a nő önrendelkezési jogának megfelelően, a *szabad szerződési jog* érvényesüljön, melyhez az egyházi szentesítés szükségtelen. (Tehát a szabad szerelem.) Az *önrendelkezési jog* védelmében annyira mennek, hogy még a *leánykereskedelem megfékezését* sem tartják szükségesnek, mivel az szerintük az önrendelkezési jogba ütközik.

Katonáskodás helyett a nő az államot *anyaságával* szolgálja; aki anyai funkciót nem teljesít, az tartozását *munkával* rója le.

Mint látjuk, ez a program is egyoldalú, utópisztikus; mert nem vet számot az élet realitásaival, a *nő- és férfiszervezet és lelkület* természetes különbözőségével s a család és társadalom *erkölcsi* szükségletével.

Hiába adják meg a *teljes egyenjogúságot*: a nők túlnyomó része szervezete gyöngébb voltánál fogva nem fog élni azzal. — A *háztartási munka* díjazásának követelése azért nem jogos, mert hisz férje házában a nő is ellátást és oltalmat talál s férje társadalmi helyzetének előnyeiben is részesül; de nemcsak azt, hanem *otthon* is. Legfőljebb arról lehet szó, hogy a férjet kötelességének teljesítésére törvény kötelezze. — A *közös konyha* és *közös otthon* szomorú kényszerűség, melyre a mai megélhetési és cselédviszonyok rákényszerítik a *kenyérkereső nők* családjaikat, s maholnap az elégtelen jövedelmű tisztviselő családokat is. De ez csak *kisegítő* intézmény a *saját otthon* s a *saját független háztartás* helyett, melynek bensőségét nem pótolja. — Még képtelenebb követelés a *gyermeknevelés szocializálása*. Spártában s a nevelőintézetekben és árvaházakban megpróbálták; a *családi kör nevelő hatását* azonban semmiféle nevelőintézet nem pótolja: de hogy fejlődjék ki akkor a családtagok közötti benső ragaszkodás is és a *családi közszellem*? Az a család és ezzel a társadalom atomizálására vezetne. — Elegendő az, ha a *társadalom az elárvult, gondozatlan vagy züllésnek kitett gyermekek* neveléséről gondoskodik.

A *házasságtól* való individualista felfogás teljesen ellenkezik a társadalom s főleg a nemzet érdekével. Mert a *házaselet* nem pusztán két egyén együttélése, hanem a *család* kezdete, tehát a nemzeti *jövő* biztosítója, s mint ilyen kívánja a világi és egyházi törvény szentesítését s a bomlás elleni megvédését *szigorú válási törvénnyel*. Az elválások szaporodása pedig mindenütt a család s azzal a társadalom bomlására vezetett. Tehát a feminista követelés *antiszociális*.

A *katonáskodása* vonatkozó megállapítás logikus; de ép az mutatja a szélső feminista felfogás képtelenségét a férfi és nő közötti egyenlőségről. A *természetes különbséggel* a józan észnek számolnia kell. A társadalom érdeke nem is az, hogy mindkettő *ugyanazt* a munkát végezze, hanem mindegyik a *neki megfelelőt*, amire *rá van bízva*. Akkor lesz az *összhang* teljes s azzal szolgálja a családot, a társadalmat s a nemzetet legjobban; de még az egyén érdekét is ez elégíti ki.

A *vagyonnal való rendelkezés* teljesen jogos; a *gyámságra*

vonatkozó szintén. A **magyar törvény** mindkettőt megadta; sőt többet is adott annál. A magyar nemesi család leányágának mar az *Arany Bulla* kiutalta — mint kötelező részt — a *családi vagyon negyedrésztét*. Sőt a *fiúsított leány* az egész vagyonnal rendelkezett s rendelkezik ma is. A *magyar nő nem áll férje gyám-sága alatt; vagyonával, keresményével szabadon rendelkezik; a közös szerzemény fele őt illeti; férje vagyonának felére pedig a holtáig, vagy újraférjhezmenetelig való haszonélvezet; férjhezmenetele által* (még ha nincs is 24 éves) *nagykorúvá* válik s férje halála esetén *gyermekemei természetes és törvényes gyámja*. 1848 előtt a *főnemesi özvegynek* követküldési joga is volt; s a történelem két *asszonykirályról* s két *asszonyt* ispánról tud; a kivándorlás folytán két abauji községben volt *asszonybíró* is. Ma van *asszonyképviselő*. A nők előtt a papi, katonai s jogi pályán kívül *minden pálya nyitva áll s a fizetések is egyenlőek*. Tehát amiért a nyugat feministái évtizedek óta elkeseredetten harcolnak, azt a magyar nőnek a törvény nagyobb részét régen megadta. Ez az oka, hogy nálunk a feminizmusnak talaja nincs, mert nyitott ajtót dönget. Ami belőle a józan ésszel megegyezik, tehát elfogadható, az nálunk úgyis megvan. Amiért még nálunk is küzdeni kell (de ami nincs benne a feminista programmban): *a nő fokozott erkölcsi oltalma*, főleg a leánykereskedelemmel szemben. Am itt legsürgősebb a *társadalmi előítéletek legyőzése*.

A *nők szavazati jogát* a feministák már sok országban kiharcolták. S egyet elértek (főleg az erőszakoskodó suffragettek): a *nőtisztelet csökkenését*. Ami természetes is; mert a gyöngéd nőiségéből kivetkőzött nő oltalomra nem tarthat számot. De a nők a szociálpolitikai törvényhozás terén hasznos munkát végeznek.

A *keresztény szocializmust* kiegészítő **keresztény feminizmus** programjában a feminista programmból benne van mindaz, ami a *keresztény erkölcsi felfogással megegyezik* (tehát a nőnek a *munkához való joga, a vagyonával való rendelkezési jog, a szavazati jog*); de eltér attól a *családjog* kérdésében: a házasság szentségét s a család megbonthatatlanságát vallja, a gyermeknevelés jogát a szülők természetes és isteni törvényen alapuló jogának és kötelességének tekinti. A *magántulajdon* alapján áll s az *örökösödést* csak a *törvényes gyermekek* közt tartja jogosnak. Az *egyenjogúságot* úgy értelmezi, hogy az nem *teljesen egyforma* elbánást jelent, hanem a *női fizikum és pszichikum* figyelembevételét. Tehát

jogkiterjesztés, de keresztény erkölcsi alapon s a fizikai és lelki sajátosságok számbavételével.

Végül szóvá kell tennünk a *titkos társaságok* működését s azok hatását a társadalomra. Ezek kétfélék: *nemzetvédők* (pl. az olasz carbonarik, fascisták, az ír sinnfeinek; Indiában, nálunk s Németországban a nemzeti szövetségek) — ezekre a politikai elnyomatás idején van szükség; másik csoportba a rombolók tartoznak, amelyek a fennálló társadalmi rend alapjait igyekeznek aláásni (így a XVIII. századbéli illuminatik, Spartacusok s a mai szabadkőművesek.)

A TÁRSADALMI ÉLETJELENSÉGEK TÖRVÉNYSZERŰSÉGE.

A társadalmi szervezet alakulása.

A létfenntartás ösztöne s a társas ösztön. Egyén és társadalom. A társadalmi lélektan.

A történeti áttekintésben láttuk a társadalmak életfolyamatait. Most föl kell vetnünk a kérdést: nyilvánul-e azokban valamelyes *törvényszerűség*? Mert ha nyilvánul, akkor e törvényszerűség alapján módunkban van *a társadalmak fejlődésébe* beleavatkozni s *azt irányítani*, mint ahogy az élettani törvények alapján sebész avatkozik bele gyógyítólag az élő szervezet működésébe, vagy kertész, és agronómus céltudatosan tudja irányítani növényei fejlődését. A kérdés tehát elsősorban gyakorlati s ha reá a felelet igenlő, akkor mélyen belevág a nemzet életébe.

Vizsgálunk kell mindenekelőtt *a társadalmi szervezet alakulását* és annak *tényezőit*. Azt már láttuk, hogy a létért való küzdelemben a *létfenntartás ösztöne* hogyan készíti a többi élőlény módjára az *embert* is arra, hogy *társas csoportba* verődve védekezzék s így biztosítsa megélhetését; a csoport egymásratalalt tagjai közt aztán kifejlődik az *érdekközösség*, amely mint *állandó összetartó erő* működik.

De a társadalmi csoportok alakulásában része van egyébnak is; nevezetesen a *társas ösztönnek*, mely már a kis gyermekben is nyilvánul, aki sír, ha egyedül hagyják. Ehhez járul a *saját fajtáéval való együttérzés*, mint vonzó s a *másfajtáéval szemben*

az ellenséges indulat, mint tasztító erő. (A biblia a maga szimbolikus nyelvén ezt a *bábeli toronyépítéssel* fejezi ki: nem értik meg egymást, mindenki mást akar s a torony félbenmarad.) Minden társadalmi alkotás feltétele az *egyakarat*.

Mindezek az *együttakarás*, tehát a *társadalmi energia* forrásai és rugói. Mikor a gyermek-csoport *háborúsdit* játszik, voltaképp ez az ösztön nyilvánul meg; de a gyermekek mindenféle *társasjátéka* a *társas ösztön gyakorlása*. Ebben rejlik jelentőségük. *Az ember egyénisége a társadalomtól elszigetelten sem fejlődhetik*. Azért marad élehetetlen és önző a testvértelen *egyke*; s azért életrevalóbbak s értékesebbek a társadalomra *a népes családok gyermekei*. *Robinson és Emil* nem realitás, csak a költői képzelet szüleménye. Még a *remeték* is akkor vonulnak magányba, mikor egyéniségük a társadalomban már kifejlődött. *A teljes egyedüliséget* az emberi lélek nem bírja soká; a gyermeknek s a rabnak az a legsúlyosabb büntetés; a hadifoglyot az örjíti meg.

A társadalom lélektana. Noha a társadalom egyes embekekből áll, a társadalmi *együttélés* és a hasonló *fizikai környezet* hatása alatt az azt alkotó egyének lelki életében bizonyos hasonló vonások fejlődnek ki (*Taine milieu-elmélete*). Ebből némely tudós azt a következtetést vonta le, hogy tehát *eredeti egyéniségről nem is lehet szó, mert az ember mintegy a maga, társadalmi körének terméke*. Ez azonban túlzás. Mert igaz, hogy környezete hatása alól senkisémmel vonhatja ki magát teljesen; de viszont *nem csupán a társadalom van hatással az egyénre, hanem az egyén is a társadalomra*; azt sokszor irányítja, sőt olykor teljesen át is alakítja. Csak a *vallásalapítókra s a nemzetek reformátoraira és nevelőire* kell gondolnunk (Mózes, Buddha, Mahommed; Szolon, szent István, Széchenyi, nagy Péter; Szókratész és Pestalozzi; de ott vannak a *bujtogatók* s ott az *újságírók*, akik egész néprétegek gondolkodását képesek teljesen átalakítani). Tehát csak *kölcsönhatásról* lehet szó. Ennek a kölcsönhatásnak eredménye a *közszellem*.

A *társadalmi lélektan* külön tudományág, mely a *tömegjelenségekkel* s a *tömegelekekkel* foglalkozik. Vizsgálódásához az adatokat a *statisztika* szolgáltatja, melynek alapján megállapították a *nagy számok törvényszerűségét*, t. i. azt a sajátos tényt, hogy, bár az *egyéni* jelenségek és cselekvések a legnagyobb változatoságot mutatják, ha *nagy tömegekről* van szó, ezek a különbségek elenyésznek s *bizonyos jelenségek szinte változatlan arányban*,

állandóan ismétlődnek. Ezt mutatja többek közt a házassági s bűnözési statisztika.

A társadalmi szervezet alkata. Tömeg és társadalmi szervezet.

Az egyén. A család; a házasság; az egyke; az elválások. A nemzetség; a törzs. A faj; a beolvasztás; a faji vonások. A nép; a néplélek. A foglalkozás; a kaszt, az osztály, a szakma. Az osztály önzés. Az egyesületi szellem.

Itt egy fogalmat kell tisztáznunk. Az *embertömeg* még nem *társadalmi szervezet*; az utcai csődület, a vásári sokadalom, a circuszi közönség pusztá *agglomeráció*, melynek alkotó részei között *nincs állandó összefüggés*, sem erkölcsi kapcsolat. A csődület szét-szalad, a sokadalom elszéled, a közönség eloszlik — azontúl nincs semmi, ami őket összetartsa. De felvonul a katonaság, a cserkész-csapat, a legényegylet, a nemzetgyűlés: ez már nem tömeg, hanem csupa *szerves képződmény, mert tagjait az érdekazonosság s állandó erkölcsi kapcsok tartják össze*, amelyek elszéledtük után sem szakadnak szét. Minden *erkölcsi testület* egy-egy társadalmi szervezet, melynek *tagjait közös cél fűzi egybe, érdekeik azonosak, tehát szolidárisak s egymásért bizonyos fokig erkölcsileg felelősek*; rendszerint van *vezetőjük* s egymással szemben alá- vagy fölrendeltségi viszonyban vannak. *Vezetőnek az való, ki a közös célt legjobban magáévá teszi és a felelősséget legteljesebb mértékben vállalja s a közös akaratot legjobban tudja irányítani.* Olykor a közös érzés a tömeget is *közös cselekvésre ösztönzi (lynchelés, tüntetések, zendülések)*; ezt használják ki a demagógok. Ám az ily tömegcselekvés mindig ösztönszerű, megfontolatlan, kiszámíthatatlan.

De lehet *az egész társadalmat is egyetlen nagy élő szervezetnek tekinteni*, amely fejlődik, növekedik, egy darabig él, aztán hanyatlik s végül elhal. Vizsgáljuk most ennek a szerveit és alkatát.

A társadalmi szervezetnek legkisebb *sejtje* nem az *egyén*, (az *csak atom*) hanem a *család*, a legkisebb társadalmi egység, amely kicsiben *minden társadalmi életműködést végez*, azaz gazdálkodik, fejlődik, szaporodik, egy darabig él, majd hanyatlik s végre kihal. *Az emberi családot nem pusztán a vérség, hanem erkölcsi kötelek is kapcsolják össze*, még pedig nem csupán a *szülőt a gyermekkel*, hanem a fölmenő s lemenő, sőt az oldalági *rokon-ságot* is.

Mint *fentebb* kifejtettük, a kezdetleges család szervezete *matriar-*

kális; később fejlődik ki a *patriarkális* család. A férj és nő közötti viszonyt illetőleg a kezdetleges társadalmakban még a *férj- vagy nő-közösség*, illetve a *poligámia* járja; a többnejűséget még Mohammed törvénye is megengedi. A tökéletesebb vallásrendszerek hatása alatt fejlődött ki a *monogám család*, vagyis egy férfiúnak egy nővel való, egy életre szóló egyesülése, mely a krisztusi erkölcsi törvényben érte el tökéletességét, amely a *házasságot szentségnek* nyilvánította. Az ily házasság legszorosabb kapocs a házasfelek közt, a családi élet bensőségét s a családi kör erkölcsi hatását is a gyermekekre legjobban biztosítja.

A *társadalom* szempontjából ez a házasság s az ily alapon keletkezett népes *család a legértékesebb, mert erkölcsi és szociális feladatának ez felel meg legjobban*, t. i. a *nemzetnek* ez neveli az erkölcsileg legmegbízhatóbb emberanyagot. Az egymásért való áldozatkészség, sokszor a szülők teljes önfeláldozása, a fegyelem, a szülőtisztélet s a kölcsönös felelősségérzet és a tekintély tisztellete s az összetartás az ily családokban fejlődik ki legjobban. Az ily családok őrzik a *nemzeti hagyományt*, a vallásos és társadalmi szokásokat. *Gazdaságilag* pedig a közös erőfeszítés s az együttes munkálkodás révén a termelő munkának jelentékeny tényezői. Az állandó népes család társadalmi jelentőségét *Le Play* és *Lambrechts* mutatták ki.

Részint az élvezetvény, részint a kapzsiság, tehát az önzés bírta rá a családokat a *szaporodás korlátozására*; *Malthus* elmélete ezt az eljárást mintegy tudományosan igazolta. De az eredmény az illető fajokra végzetes volt. Így Franciaországban, hol emiatt a francia faj szaporodása a XIX. század második felétől kezdve nemcsak megállt, hanem még az elhaltak pótlására sem volt elegendő. Noha ott az átlagos életkor elég magas, a születések száma mégsem érte el a halálozásokét; ami természetes szaporodás volt is, az sem a francia fajra, hanem a bevándorolt német-ségre, olaszra esett. Tehát a francia faj fogyni kezdett s a pusztuló nemzetek sorába került. (E nemzetgyilkos önzés ellen *Fécondité* c. művében maga *Zola* szólalt fel). Ezért féltek annyira a háborútól s most, annak emberpusztítása után, mikor annyi egyetlen fiú veszett el, az állam a sokgyermekes családokat tetemes progresszív segélyben részesíti s ezzel igyekszik az egyke ellen küzdeni.

Nálunk a zsigori erdélyi százság korlátozta így önzőn saját faja szaporaságát az *egy- és kétgyermekrendszer* által. S mi az

eredmény? Az, hogy a *faj életereje csökkent* s körülük az *oláhság* szaporodott el s most gazdaságilag is, politikailag is annak uralma alá kerültek. Sajnos, ez az önzés egyes vidékeken *magyar* fajunkat is megmételtyezte. A *Sárközön* a cifrálkodó menyecskének selyemviganó kell, nem gyerek. A faluban nincs gyerekzaj; csak egy-egy udvaron a felcicomázott, féltveörzött, csenevész *egyke*. A vagyon így együtt marad; de mit ér, ha nincs munkáskéz, aki bedolgozza; és nincs életöröm, nincs vidámság, nincs boldogság a családban. A kötött jövedelmű tisztviselőcsaládok közt a *megélhetés gondjától* való félelem, a vagyonosak soraiban az *élvezetvágy* viszi rá a szülők egy részét a malthusi elmélet elfogadására. *Fajmagyar férfinépünknek háborúokozta szörnyű pusztulása folytán a nemzetre nézve az egyke elhagyása ma életkérdés.*

De a népes családok gyermekei életrevalóbbak, találékonyabbak, bátrabbak is s így az élet küzdelmét is jobban állják, s az életöröm iránt is fogékonyabbak s így boldogabbak is, mint a féltve örzött egyke. A fajok terjeszkedését gyarmatosítás és kirajzás, telepítés által szintén csak a sokgyermekes családok teszik lehetővé. Hollandia, Anglia, Németország életerejét, anyagi gazdagodását, terjeszkedését elsősorban ennek köszöni. (Lásd erre nézve *Le Play* vizsgálódásának eredményét.)

Lambrechts pedig arra mutat rá, hogy *a család* csakis addig teljesíti nemzetfenntartó és társadalmi funkcióját, ameddig benne az *összetartás* s a *kölcsönös felelősségérzet* megvan. A *felbomlott család a társadalomra értéktelen*; az abból származó egyéni boldogtalanságról nem is szólva. A *vadházasság* s a *törvénytelen gyermekek* elszaporodása pedig sokszor valóságos veszedelem a társadalomra, mert azoknál legtöbbször hiányzik az erkölcsi fék.

A *vérség* által összetartozó családok alkotják a nemzetséget; azok összessége a *törzset*, melynek feje a *törzsfő*. Ez a szervezet főleg a nomád népeknél van kifejlődve. A modern gazdasági életben azonban jelentősége megszűnt. A vérség szerinti társadalmi csoportokat az *egy foglalkozásúak* tömörülése váltotta fel. Erről alább részletesebben.

Faj a közös törzsből leszármazottak összessége. A közös származás s az átöröklés révén az *egyfajbeliekben bizonyos közös testi-lelki vonások és készségek* fejlődnek ki, amelyek őket a másfajbeliektől megkülönböztetik. Idők folytán és a viszonyok változtatásával a fajok olykor *keverednek* s ezzel módosulnak a *faji*

vonások is. Ilyenkor többnyire az erősebb, konzervatívabb faj szívja fel és olvasztja be a másikat, az engedékenyebbet, a kevésbé ellentállót s az nyomja rá bélyegét a beolvasztott idegen egyé-
nekre is.

A *beolvasztás* a *nemzeti élet* szempontjából rendkívül fontos. Egyének és kisebb tömegek könnyebben olvadnak be. Az uralkodó vagy a művelt faj könnyebben olvaszthatja be a meghódított vagy műveletlen fajokat; itt a *beolvasztás tényezője; a kulturális vagy erkölcsi felsőbbtség* (így olvasztotta be a magyarság a közéje telepedett más fajokat). Olykor az erőszak. De van példa az ellenkezőre is: mikor a megélhetéssel küzdő műveltebb fajbéli olvad bele a csekélyebb igényű műveletlenbe — ez a *nyers tömegek felszívó ereje* (így ment végbe a magyarok és szászok eloláhosodása Erdélyszerte s a Délvidéken, így némultak el a harangok). Végül van egy harmadik eset is: a *fajmimikri*, mikor a szétszórta élő faj átveszi az uralkodó fajnak nyelvét, kultúráját, politikailag is azonosul vele, nevet is cserél, akár többször is, de csak azért, hogy a saját fajiságát fönntarthassa.

Mivel a tömeges vándorlások és hódítások révén az összes-fajok össze-vissza keveredtek, sok tudós egyenesen tagadja, hogy fajokról ma még beszélni lehetne; ez azonban tévedés. Ennek ellentmond egyrészt a *fajbeolvasztás* ténye; másrészt az *uralkodó faji vonások átöröklődése*. Végül egyes fajok *faji elzárkózása*; pl. a zsidóságé, az erdélyi szászoké, vagy a székelyeké s a mezőkövesdi matyóké. — *A magyar faj a folytonos háborús vérvesztés s a sok idegen elem felszívódása folytán erősen keveredett más fajokkal; ez a fajkeveredés* azonban nem ártott. De bizonyos uralkodó faji vonásokat mindmáig megtartott: büszkeségét, egyenes észjárását, nyíltságát, bátorságát, bőkezűségét, vendégszeretetét; de szalmaláng természetét s a széthúzást is. — Az *oláhnak* épily állandó faji vonásai: az alázatosság, alattomoság, lustaság, gyáva-
vaság, bosszúállás (a ciné mintye) és kegyetlenség. A *tótnak* az alázatosság, hűség, jámborság és szorgalom. A *németnek* a szorgalom, a szinte fukarságig menő *takarékosság*, a *megbízhatóság*, *hűség*. A *szербnek* a bátorság és kegyetlenség. A *zsidónak* az eleven észjárás, az üzleti érzék, az érvényesülési vágy; de amellet a gyáva-
ság, a csalásra, megalkuvásra való hajlam, vagyis a *mimikri*.

A nép az egy politikai területen lakó különböző fajokat foglalja magába, főleg a *népesség alsó rétegeit*. Tehát gyűjtőfogalom

az emberkonglomerátum megjelölésére, melyet a vándorlás s a kenyérkereset hord össze. *Szerkezete laza*, különféle foglalkozási csoportokból áll, melyek összetétele azonban egyre változik. Jellemző sajátága, hogy benne a *tömeglélek* érvényesül; az *együttes érzés*, *akarás*, mellyel szemben az *egyéniesség* nem érvényesülhet, mintegy beleolvad az a *közös lélekbe*. Innen alkotásaiban a *tipikus vonások* uralkodó volta. A népköltés, népies bölcsesség (a közmondásokban), a népdal, népművészet — mind a közös lélek alkotása. De innen konzervatizmusa is és maradisága. De ez csakis a *tősgyökeres népben* van meg, leginkább a falusiban s tanyaiban; városban a kisiparosban s egyéb nyárspolgárban. A *városi* munkásnép gyökeretlen, determinálatlan; tehát kapkod az újításokon, divaton és hajhássza az élvezetet és izgalmat (mozi, tánciskola, totalizátor); könnyen verődik tömegbe s aljasul le csöcselékké. Szintúgy minden egyéb *jött-ment* elem, ha kereskedő, ha hivatalnok, ha felgazdagodott tőkepezés, ha falusi nincsetlen. *Színezi* a nép lelkét az illető vidék *természeti alkata* s a *foglalkozás*: más a hegyvidéki, más a síksági, más a tengerparti nép lelkülete; más a földművelő, más a városi iparos, más a bányász népe. A *foglalkozás* és a *környezet* rányomja bélyegét.

Most a *világháború* s a *kommün* kavarta fel a nép lelkét és szinte teljesen kifordította. Azelőtt az *amerikai kivándorlás* s a *városba-tódulás* módosított rajta. Az egykor szíves, nyílt magyar paraszt így lett önzővé, haszonlesővé, gyanakodóvá.

De a társadalom életére ma nem a fajnak, sem a természeti környezetnek, hanem a *foglalkozásnak* van legmélyebb hatása. A mai társadalom jóformán *foglalkozás szerint tagozódik*, miként a hajdani kasztrendszer s a céhek idején. Ez a differenciálódás eredménye. A foglalkozáscserét ugyan nem gátolja semmi; de az *egyfoglalkozásúak* közt oly nagy az *érdekazonosság*, hogy az minden mást háttérbe szorít; ott érvényesül a kölcsönhatás s az egymásrautaltság is legjobban. A *szolidaritás* itt fejlődik ki legerősebben; felsőbb fokán ebből jó létre az *osztályöntudat*. De a foglalkozások különbözősége fejleszti ki az *érdekellentéteket* is; az *osztályharc* nem egyéb, mint ezeknek kiélesedése; rugója az *osztályönzés*. A *vörös internacionáléval* szemben a *zöld*: az ipar s a mezőgazdaság, a város és falu világharcát fejezi ki. Így állanak szemben ma világszerte agráriusok és merkantilisták, a falu és város, a testi és szellemi munkások, a munkás s a tőkés; s a mai kor nagy tár-

sadalmi problémája: a *szociális kérdés*, főleg az ő összeütközéseik körül forog. De viszont a mai társadalom kijegecedési pontjait is a foglalkozások adják meg: az *egy szakmabeliek* egyesülése közös érdekeik megvédésére és ápolására a gazdaszövetségben csakúgy, mint *a szakszervezetben* s a kereskedelmi, ipari, ügyvédi, sőt legújabban a mezőgazdasági *kamarában*; az orvosi, tisztviselő-, vasutas- és *postás-szövetségben* csakúgy, mint a mérnök- és építész-, az erdész- vagy lelkészegyesületben. Ma még az *országos politikai pártok* is *foglalkozás szerint* alakulnak: a kisgazda, a szocialista, a demokrata párt, mind egy-egy foglalkozási ág — a földműves, munkás, iparos és kereskedő — érdekének védelmét jelenti.

A *társadalom szerkezete* szempontjából az egyfoglalkozásúak közötti összetartás igen becses tényező mindaddig, amíg *osztályönzessé* nem fajul, mert magát azt a szerkezetet szilárdítja; míg a *céhbeli önzés* bomlasztó erő s a társadalom szerkezetét lazítja, fessegeti szét.

Ugyaníly szempontból értékesek a *társadalmi egyesülések* is: nem, kor, foglalkozás szerint s maga az *egyesületi szellem*. Ily alakulatok a szerzetesrendek, az önképzőkörök, ifjúsági leány-, legényegylet; daloskör, anyák köre, gazdakör; nő- és leányegyesületek; a különféle *szövetkezetek*; nálunk a közművelődési egyesületek; a Gyermekvédő, Területvédő s Keresztény Nemzeti Liga; vannak nemzetközi is, pl. a Nőegyesületek Szövetsége, a Keresztény Ifjak Világszövetsége, a cserkészeké. Ily jellegű alakulatok a *szerzetesrendek* (pl. a jezsuiták). De a *szabadkőművesség* is stb. Valamennyinek jelentősége abban áll, hogy a társadalom atomjait *közös célra* egyesíti, ami *közös erőfeszítést, vállvetett munkát, fegyelmet és önfegyelmet* kíván s az *áldozatkészséget* fejleszti. *Veszélyessé*kké akkor válnak, ha államellenes vagy az erkölcsi alapokat romboló munkát végeznek. A *destrukció* ellen azért kell magának a társadalomnak védekeznie. Svájc és Németország bámulatos ellentálló erejét és sikereit az egyesületi szellem fejlettségének s kitűnően szervezett egyesületeinek köszöni, melyek az egész társadalmat behálózzák s *az egyént a társadalmi együttműködésre* iskolázzák és fegyvelmezik. Magyar fajunkban az egyéni függetlenség szelleme még túlteng; innen *széthúzásunk* a társadalomban? s a politikában; ez oka végzetes gyengeségünknek. Ezen a hiányom tehát okos neveléssel és önneveléssel, főként a *szövetkezeti és egyesületi szellem fejlesztésével* kell segítenünk.

A társadalmi élet képződményei.

A vallás és erkölcs. A szokás és hagyomány. A jog és törvény. A nyelv és költészet. A tudomány és művészet. A kultúra és civilizáció. A politikai közületek: község, állam; a közgazdasági szervezet.

A társadalmi együttélés oly szükségleteket fejleszt ki, amikről az egyén nem tud. Az együttézés, az együttakarás, a gondolatok közlésének ösztöne, az együttes cselekvés kifejezést keres: így jó létre a *nyelv*, majd a fejlődés további folyamán a *költészet* (népmese, népdal). Az együttes cselekvés hasonló körülmények közt mindig megismétlődik: így alakul ki a *szokás* s abból idők folytán a *hagyomány*.

A kezdetleges ember érzi a nap éltető melegét, retteg a mennydörgéstől, a villámcsattanástól, de azokat nem érti; megszemélyesíti őket, jó, rossz szellemeknek tulajdonítja s érzelmeit s azok elképzelt okát közli a vele együttélőkkel: így keletkezik a *vallás* s azután a jó és rossz megkülönböztetése nyomán a lelkiismeret felébredtével az *erkölcs*. Az ember, ha fázik, hajlékot épít; ha éhes, eledelt szerez; testét megkülönböztetésül csigafüférével, madártollal díszíti, a hideg ellen állatbőrrel védi, de mindezt sikeresebben tudja végezni, ha embertársaival a közös célra társul; szükségleteinek kielégítésére így fejlődik ki idővel az egész *gazdasági szervezet*.

A magáét a másétől megkülönbözteti s azt nem engedi, elrablását megtorolja: így fejlődik ki *jog* s idők folytán a *törvény*; még pedig előbb a *szokásjog* s csak azután a *tételes törvény*. Ahol sokan élnek együtt, a közös veszedelemkor a legbátrabbat vezérré választják, akinek engedelmeskednek, az uralkodik rajtuk békében is s kinek-kinek megszabja feladatát: így alakulnak ki a *politikai közületek* — a *község*, az *állam* s ami ennek érzelmi alapja: a *faji és nemzeti öntudat*. De a társadalomban élő ember nemcsak kenyérral él: meglátja a szépet s igyekszik azt ábrázolni, keresi a dolgok okát, azt közli másokkal; az alkotások s kutatások kicseréléséből így keletkezik a *művészet* és *tudomány*. Az együttélő emberek közt a kölcsönhatás állandó; egyik tanul a másiktól, egyik közli benyomásait a másikkal; egyik eltanulja a másik szükségleteit s azok kielégítési módját: így jó létre a *kultúra* és *civilizáció*.

Mindezek **társadalmi képződmények**, amikről a magányos ember nem tud.

Minde képződmények idők folytán, a társadalom fejlődtével *differenciálódnak*; kialakulnak a *nyelvcsaládok* s a nyelvek és a megfelelő *irodalom*. Társadalmi szempontból mindkettő jelentősége abban áll, hogy a nyelvkinccs s az irodalom anyaga vet világot az illető társadalom kultúrfokára, gondolatkörére, foglalkozására. — Kialakulnak a *vallások* is a függvényüket alkotó *erkölcsi rendszerekkel* együtt. Ezeknek mély hatásuk van a társadalomra, az ember-ember közti viszonyt azok döntik el. Még a *jog és törvény* is minden elágazásával együtt voltakép a valláserkölc függvénye, vagyis, mint gyökérből, abból nő ki. — A *gazdasági szervezet* fejlődését viszont a környező *természet* dönti el. De az szolgáltatja nyers anyagát a *kultúrának* és *civilizációnak* is; minden kultúra és minden civilizáció az illető gazdasági szervezetet tükrözi, sőt maga is az illető természeti viszonyokból nő ki. Szintúgy a *tudomány és művészet* — mert az ember azt vizsgálja, amit érzékelhet s azt ábrázolja, ami körülötte van. Minden kor tudományos munkája annak értelmi fejlettségi fokára vet világot s minden művészet kora érzélemlvilágát tükrözi. Egyre fejlődik s működésében mindjobban differenciálódik a *politikai szervezet* is, a község, megye, állam. A néger falutól mily óriási haladás a modern nagyvárosi önkormányzat bonyolult szervezetéig; vagy a pápua törzsszerkezettől a modern alkotmányos államig. De a politikai szervezet is mindig megfelel az illető társadalom fejlettségi fokának.

A vallás hatása a társadalomra.

A vallás, mint erkölcsi fegyelmező. Az ókori pogány vallások. A zsidó vallás. A kereszténység. A mohammedanizmus. A buddhizmus. Konfucse vallása. A nő helyzete.

A vallás, még legkezdetlegesebb formájában is — mint *totemizmus*, mint *fetisizmus* s mint *démonizmus* — erkölcsi fegyelmezője az embernek; az *erkölcsi rendszerek* mindenütt a *vallásban* gyökereznek; az *intézmények* pedig a *valláserkölc*si felfogást tükrözik.

Ebben áll a vallás *társadalmi* jelentősége.

Az ókori *pogány vallások* mind exkluzív nemzeti vallások voltak, tehát csak *zárt, nemzeti kultúrát* hozhattak létre. *Erkölc*si törvényeik a *faj érdekét* védték (a gyermekölés joga, a bosszúállás, mint erkölcsi kötelesség, a leigázott rabszolgák teljes jogtalansága)

s azok betartása csak a fajbeliekkel szemben volt kötelező. A *fátumba* vetett hit a *szabadakaratot s egyéni felelősséget* tette illuzóriussá; de *pesszimista* is, mert nem ismeri az irgalmat, sem a megtérést s a vétkest örök kárhozattal sújtja. A *halotti törvényszék* s a *lélekvándorlás* tana az embernek a rossztól való visszatartását célozza.

A zsidó vallás — mint mózesi vallás, a tízparancsolattal s az egyistenhittel, — a kereszténység alapja s fontos társadalomfejlesztő tényező volt; de exkluzív lévén az is, hatása más társadalmakra nem terjedhetett ki; azonban roppant fajfenntartó erőnek bizonyult. Magára a fajra s közvetve az illető országok társadalmára károsná akkor vált, mikor a mózesi törvényhez ragaszkodó thora helyét a talmud foglalta el, ami letérést jelentett a tízparancsolat erkölcsi alapjáról.

Kínában a vallás, *Konfucse* tana, az *ősök tiszteletében* merül ki; ezzel együttjár a *korlátlan atyai tekintély* s a leánygyermek megölésének joga. E vallásnak roppant konzerváló, társadalomösszetartó ereje van. *A japán sintoizmusban* pedig a *hazaszeretet s a becsület* magasztosul szinte vallássá s az igaz japánt *harakirire* is kötelezi. Ott a vallásos érzésnek ez a formája nem pusztán *konzerváló erő*, hanem egyúttal a *nemzeti haladásnak* is értékes tényezője; ez magyarázza meg a *nyugati kultúra gyors fölvételét* (az utóbbi ötven év alatt) s azt, hogy Japán a művelt nyugatot nemcsak utolérte, de nem egy tekintetben túl is szárnyalta. A családban ott a *férfi* ma is *korlátlan úr* s a *nő feltétlen engedelmességgel tartozik*. A szegény japán leány eladja magát a tea-házban, hogy tehetetlen öreg szüleit keresményéből eltartsa.

A *mohammedanizmus* eklektikus vallás: keresztény-zsidó benne az egyistenhit, a tízparancsolat, a próféták tisztelete, a böjt; pogány a többnejűség s a túlvilág érzéki kiszínezése s a bosszúállás kötelezettsége. A társadalmi fejlődésnek már csak azért sem kedvez, mert a *nőt*, tehát az emberiség felét, a *társadalmi munkából kizárja*, háreméltre szorítja, sőt lelket se tulajdonít neki. Viszont a hitért való harc kötelező volta s a *kismet* (végzet) révén elszánt fanatizmussal tölti meg híveit; ezzel lehetővé teszi a *hódítást*, a *szenvedés elviselését*; de nem a *modern szervezett munkát*. A fatalista mohammedánság ezért nem bírja a versenyt a tevékeny, energikus angollal, némettel. A mi modern civilizáció náluk van, azt nem ők, hanem a köztük élő más fajok hozták létre. Hajdan a nyugati

arab kalifátusban fejlődött ki magasfokú kultúra; de annak fő-tényezője nem a vallás, hanem a faj volt.

A *buddhizmus* az emberi jóságról való tisztult fogalmával (mely az élőt még az állatban is kíméli) megszelídíti az erkölcsöt s kifejleszti a *szemlélődő* képességet; de a *nirvána* pesszimizmusával az alkotó munkaerőt s a tettvégyat sorvasztja el. Ez a magyarázata, hogy 150.000 energikus angol 350 millió álmodozó hindut évszázadokig tudott uralma alatt tartani.

A **kereszténység** társadalmi jelentősége abban áll, hogy az *exkluzív* nemzeti vallásokkal szemben *egyetemes vallás*, tehát a *keresztény erkölcsi felfogás* («minden ember felebarátom») alapján *egyetemes kultúra* jöhet s jött is létre. A *fátumban* hívő, vagy a *nirvánát* végcélnak *tekintő pesszimista* vallásokkal szemben *optimista* s a *bűnbocsánat* révén lehetővé teszi a *megtérést* s mindenféle *javító nevelést* s ezzel a *káros energiákat* a társadalom *hasznos erőivé* változtatja. Ebben rejlik evolúciós ereje a társadalmi fejlődés szempontjából. Számot vet az emberi gyarlósággal s az eredendő bűnnel szembeállítja a *megváltást*; a *fátum* általi determináltsággal a *szabad akaratot* s ezzel az *egyéni felelősséget*; a mózesi tízparancsolatot kiegészíti a *felebaráti szeretet* parancsolatával; a hegyi prédikációban új életideálokat állít az ember elé; az *önmegtagadás* és *önkéntes lemondás* által pedig megfékezi az önzést és kevélységet. Nem éri be a *negatív tilalommal*, hanem *pozitív cselekvésre* készítet s ezzel a *karitás* révén rengeteg *társadalmi energiát* állít munkába. A *minden ember testvérisége* által létalapját veszi el a *rabszolgatartásnak* s az *igazi demokráciát* teszi lehetővé. A *minden emberi lélek egyenlő becsének* elismerésével pedig a gyermekölésnek vetett véget. A *modern kultúra* azért *keresztény kultúra*.

S ha erre azt kérdi valaki: hát akkor hogy követhették el keresztény népek a világháború szörnyű kegyetlenségeit? Nos, azokat nem azért követték el, mert keresztények, hanem azért, mert nem eléggé keresztények, mert a krisztusi szelíd ígétől nagyon is eltávolodtak. Az emberiség égő sebei nem gyógyulhatnak be addig, míg a gyűlölködést újra föl nem váltja a krisztusi felebaráti szeretet.

Szorosan összefügg a vallással s az azon alapuló erkölcsi rendszerrel **a nő gazdasági és társadalmi helyzete is.**

A pogány erkölcsi rendszerek a nőtől még a lelket is meg-

tagadják: Mohammed paradicsomába nő nem juthat be; a mecsetbe nőnek lépnie tilos. Kitiltja a zsinagógából is a zsidó felfogás. A hindu nő csak férje tartozéka, akit, ha férje elhal, utána égetnek el. Az özvegyeket más pogány népeknél is szokásban volt. A kínai apa leánygyermekét egész a legújabb időkig vízbe fojtathatta, ha fölnevelni nem akarta. De a római apa is megölethette.

De már az ókori vallásokban és mithoszokban is nyomát találjuk annak, hogy a nőben rejlő *erkölcsi értéket* megbecsülték. *Esztert* és *Judithot* a zsidók, mint nemzetük szabadítóit, *Rúthban* a női erényt tisztelik; *Deborah* bírói méltóságot visel. *Egyiptomban* az Isis-kultusz elterjedtebb az Osiris-kultusznál; a *görög képzelet* az észet, bölcseséget Pallas Athenaeben testesítette meg; az amazonokat vitézségükért tisztelték; *Rómában* Vesta tisztelete állami intézmény volt; a *Vesta-szüzeket* kivételes tiszteletadásban részesítik; a *matrona* a házi oltár papnője s a ház korlátlan úrnője. Az *ős germánok* a nőt tisztelik, sőt neki jövőbelátást tulajdonítanak. *A nő teljes erkölcsi felszabadulását azonban csak a kereszténység hozta meg*, amely nem ismer különbséget ember és ember közt; sőt a *Szűz- és Madonna-kultusz* révén a tiszta nőt felmagasztalta, eszménnyé avatta s *a női méltóságot s a női tisztaságot a férfi oltalma alá helyezte*. Ez a felfogás ma is él minden igazán keresztény társadalomban.

Ami **gazdasági és társadalmi helyzetét** illeti, a nőt természetesen ösztöne kezdettől fogva a *családi körbe* utalta. Sőt a kezdetleges társadalmakban ő a család központja, feje, összetartója; a családban az *anyajog* érvényesül. Azonban már a pásztorélet az *apai tekintélyt* fejleszti ki s a nőt engedelmességre kötelezi; a harcias törzsek pedig a gyöngébb nőt a házi és mezei munka végzésére utalják, míg a férfi a harcnak él; a leigázott törzs asszonyai pedig *rabnőkké* válnak, kikkel uruk mindenféle szolgálai munkát végeztet és testükkel is szabadon rendelkezik.

Míg a nő a családnak él, minden kultúrnép tiszteli. Homérosz nőideálja *Nausika* és *Penelope*. A római matrona köztisztelet tárgya; az *Lucretia*, a hű hitves, és *Cornelia*, a Gracchusok anyja is.

Megbecsülik a *kiváló nőt* is. De legjobban megbecsülik a *hitvest* s az *anyát*. Ösztönszerű megérezése ez a női hivatás szentégének és fontosságának.

De amint a nő a családból kilép s önzőn csak a maga élvezetét hajhássza, kihül a tűzhely, felbomlik a család s züllésnek

tevődnek ki a gyermekek. *Az erkölcsi romlás minden nemzetben a család bomlásával kezdődött; azt pedig mindenütt a nő élvezet-hajhászása indította meg.* Holott a *nemzeti erényeknek fejlesztője s ezzel az igazi emelkedésnek tényezője a család, illetve annak lelke: az otthonát szerető nő volt.* A nők újabkori érvényesülési törekvése ezért veszedelmes a *családra s a nemzeti életre.* A globetrotter amerikai asszony szórakozáshajhászatból, a gyári munkásnő s tisztviselőnő kenyérkeresetből hanyagolja el otthonát; mindkettőt a család sínyli meg. Itt kapcsolódik be a *nőkérdés a társadalmi fejlődés kérdésébe: amilyenek a nők, olyan a társadalom.* Ezért aggasztó tünet a *nők mai léhasága;* s ezért káros a *feminista törekvés,* mert az *egyéni érvényesülés* kedvéért a nőt az *otthontól s a családi tűzhelytől idegeníti el,* tehát végeredményben a társadalom erkölcsi alapjait rombolja.

A filozófiai rendszerek hatása a társadalomra.

Idealizmus és realizmus. Plató idealizmusa, Aristoteles realizmusa, a sophisták utilitarizmusa. Az epikureusok; a stoikusok s a cinikusok. A keresztény bölcelet mint társadalom-fegyelmező. A renaissance bölcelete — az egyéniség kultusza. A reformáció bölcelete: a racionalizmus és empirizmus; a realizmus. Az újkori bölcelet: Leibniz, Rousseau; Kant s a kritikai bölcelet. A pozitivisták. Hegel idealizmusa. Schopenhauer pesszimizmusa. Nietzsche s az Übermensch-elmélet.

Minthogy a filozófiai rendszerek *világfelfogást* is jelentenek, hatásukat a társadalom is megérzi; érvényesül az majd mint a *fejlődés és haladás,* majd mint a *bomlás* tényezője. Az *idealizmus* — a vallás-, a tekintélytisztület, a családi és nemzeti összetartás erősítése révén — mint *fejlesztő* tényező hat; a *realizmus* — a velejáró kételkedés, tekintélyrombolás s individualista törekvések révén — általában mint *bomlasztó* tényező érezteti hatását. Ezek az irányok periodikusan felváltva jelentkeznek s ezzel előidézik a társadalmi haladás hullámvonalát (*Bodnár Zsigmond* elmélete). Tény az, hogy minden végletbe ment *kilengés* maga után vonja a megfelelő *visszalengést* — mint most a *kommün* a *keresztény nemzeti* irányt, nemcsak nálunk, de Oroszországban is s Európaszerte mindenütt.

Az ókori pogány bölcelet *Plató* idealista rendszere a *közérdeket* helyezi mindenek fölé s ezzel a *görög nemzeti egységet* támasztja alá; *Aristoteles* viszont az *egyéniség* jogát vitatja s a korabeli független államvárosokból álló *görög államszervezet* fennállását törekszik biztosítani; míg a *sophisták* a féktelen *individualizmus* és *utilitarizmus* hirdetésével s a *tekintélyrombolással* s a

kétkedéssel a társadalom erkölcsi alapjait rombolják szét. Az *epikureusok* s a *hedonisták* az érzéki élvezetekbe merülés révén szintén az erkölcsi sülyedés útját egyengetik; míg velük szemben a *stoikusok* képviselik a lemondást, az önfegyelmézést s az erkölcsi ellentálló erőt; a *cinikusok* pedig (a hordóban lakó *Diogenes*) a világi hiúságok s a hatalom megvetését s az igazi értékek keresését; hatásuk tehát a társadalom alapjait szilárdítja. Jellemző, hogy a rabszolgaság eltörlését a pogány gondolkozók közül elsőkül ők kívánták.

A **keresztény bölcsélet** a földi hiúságokkal szemben az *örökértékeket* hangsúlyozza s a földi igazságszolgáltatás fogyatékoságával szemben a túlvilági igazságszolgáltatásra utal — amit a középkori művészet a *Végítélet-ábrázolásokban*, *Dante* pedig *Inferno*jában juttat kifejezésre. Ezzel a társadalom *erkölcsi fegyelmézésének* vált fontos tényezőjévé. *Aquinoi Szent Tamás* gyakorlatibb elme: ő bölcséletével az *egyház világi hatalmát* erősíti.

A **renaissanceskori bölcsélet** — minthogy gyöker gyanánt a hanyatló pogányság hitetlenségéből táplálkozik — a *féktelen individualizmust* hirdeti; ezt s a velejáró *utalitarizmust* legélesebben *Macchiavelli* fejezi ki («minden eszköz jó, ha célhoz vezet»), aki ezzel a korlátlan fejedelmi hatalmat támasztja alá.

A *reformációval* a *keresztény bölcsélet* két ágra szakad: egyik a *tekintély* elvét hirdeti s az *önfegyelmézést* követeli. A másik, hatalmasabban fejlett ág a *szabad kutatás* elve alapján fejlődik tovább, a **racionalizmuson** s az **empirizmuson** keresztül az újkori bölcséletig; így áll szemben a *dogmatizmussal* a *szkepszis*, az *idealizmussal* a *materialista realizmus*. A *racionalizmus* főképviselei: *Descartes* («cogito, ergo sum» — gondolkodom, tehát vagyok) és *Spinoza*; az *empirizmusé*: *Verulami Bacon* és *Locke*. Egyik a *tökéletesedésre* való törekvést állítja az ember elé, mint legfőbb feladatot; másik egészen *gyakorlati* célt tűz eléje: t. i. az *emberi jólét fokozását*. Mindkettő a kor *nevelési irányában* érvényesül: egyik az *erkölcsi nevelés* fejlesztésében; másik az *értelem* s a *test* fejlesztésében, aminek föltétele az *előítéletek elvetése*, eszköze pedig a *szemléltetés*, a *megfigyelés* s a *kísérletezés*, tehát lassankint a természettudományok s a természettudományi gondolkodás kifejlesztése, így készíti elő e két irány korunk kultúráját.

Az **újkori bölcsélet**. A két ellentétes irányt összhangzásba hozni *Leibniz* és *Hume* törekszik. Az *észbeli és ténybeli valóságok* (vérités de raison és vérités de fait) s a nekik megfelelő *deduktív*

és induktív módszer teljes kibékítése Leibniznek sem sikerült. De az *ember erkölcsi feladatát* oly magasra tűzi ki — az *ösztönösség* megzabolázása az *ész* segítségével: tehát *önuralom* s *ön fegyelmezés* és az *emberszeretettel* párosult *erény*, mint az *igazi boldogság* föltétele — hogy annak nemesítőleg kellett hatnia s befolyásolnia kellett a modern *ethika* kifejlődését. *Hume* az önzéssel szemben szintén az *altruizmust* hangsúlyozza. Érvényesülnie kellett e felfogásnak a kor *erkölcsi nevelésében* s az *intézmények bírálatában* is.

Franciaországban ezt az irányt *Montesquieu* (*Esprit des Lois*), *Diderot* (*Encyklopédie*) és *Rousseau* (*Contrat Social*) képviselik; csakhogy ott a felvilágosodás majdnem egyet jelent a szélső *materializmussal* és *atheizmussal*. *Rousseau* azonban *Emiljében* már a *vallás* jogosultságát s a *természethez* való visszatérést hirdeti; de a szélső *individualizmus* által mégis a bomlás tényezője lett. — Voltaképp ezek a bölcséleti irányok készítették elő a *francia forradalmat*; az elmés és szkeptikus *Voltaire* a tekintélyrombolással a csákányos tót munkáját végezte: a fennállott társadalmi rend alapjait rombolta szét, mint nálunk az októberi forradalom előtt a destruktív sajtó.

Kantot (1724—1804-ig) a filozófiatörténet mint a **kritikai bölcsélet** megalapítóját ismeri. De a társadalom szempontjából fontosabb annál *kategorikus imperativusa*, vagyis az a felfogása, mely szerint *az erkölcsi törvények feltétlenül érvényesülnek*, tehát *az embernek is feltétlenül erkölcsösen kell cselekednie*, ha megegyezik az érdekével, ha nem. Csak a *kötelességérzetből* eredő cselekedet *igazán jó*, csak annak van *ethikai értéke*; ha *a jótett rugója* más (pl. hiúság, vagy félelem a törvényes büntetéstől, vagy üzletembernél a vevők elvesztésétől), akkor lehet az a tett *legális* (törvénybe nem ütköző), de még korántsem *erkölcsös*; azzá csakis a *kötelességérzet* teszi. — Az ember cselekvését *kizárólag az erkölcsi törvény szabályozza*, nem külső kényszer. Ebben áll az *igazi szabadság*. Az *emberi méltóság* az embernek emez erkölcsi természetéből ered; de ebből ered az a kötelesség is, hogy az *emberi méltóságot másban is megbecsülje*.

Kant tisztult erkölcsi felfogása döntőleg hatott a modern erkölcsi felfogás kialakulására, a törvényhozásra s a társadalmi életre egyaránt. Ami modern életünkben igazi haladás, az voltaképp erre a felfogásra vezethető vissza. A nevelésben ezt az irányt *Herbart* képviseli (az *erkölcsi egyéniség kifejlesztésével*).

A **pozitívista bölcelet** — melynek képviselői *Comte*, *Mill* és *Spencer* — társadalmi szempontból azért fontos, mert a pozitív tudományos vizsgálódást kiterjesztette a *társadalmi szervezetre* is s a darwini *evolúciós* (a fajok fejlődését magyarázó) elméletet s a természettudományi (biológiai) módszert alkalmazta arra is (főleg *Spencer*). Ugyanezt az elméletet alkalmazta legutóbb *Kidd* is a társadalom életére, csak hogy az *erkölcsi* tényezők, különösen a *vallás* számbavételével. A biológiai módszert egészítette ki *Taine milieu-elmélete*, melyhez *Tarde* is csatlakozott; továbbá *Lombroso*, aki azt az *átöröklés* tanával, tehát a *fizikai determináltság* elméletével egészítette ki, ami az *erkölcsi felelősséget* illuzóriussá teszi s a «született gonosztevő» elmélettel tényleg nagy része van a társadalom mai sülyedésében.

A modern értelemben vett *társadalomtudomány*nak tehát ez az irány szabta meg útját. De kihatással volt az a *szociálpolitika* fejlesztésére is; az ok és az okozat közötti összefüggést ezen az alapon kezdték vizsgálni; még *Schaffle* is, aki rámutat arra, hogy a társadalom életében nem pusztán fizikai tényezők, hanem számszerűleg ki nem mutatható *imponderábilák* is érvényesülnek.

Az **idealista bölcelet** képviselői közül minket itt főleg *Hegel* és *Schopenhauer* érdekel; az előbbi *történet- és állambölceleténél* fogva, mely szerint a szabadság legerősebb biztosítója az *öröklő alkotmányos monarchia*, s a történelemben *minden nemzetnek megvan a maga hivatása* — t. i. a *fejlődés* bizonyos fokát képviseli — melyet ha betöltött, más nemzetek lépnek helyébe; elméletével nagyban hozzájárult az *egységes német birodalom* kialakításához. *Schopenhauer* pedig *pesszimizmusa* révén befolyásolta korát («világ a lehető legrosszabb s maga a lét a legfőbb rossz»). Mint minden pesszimizmus, ez is energiasorvasztólag hatott s a rossz elleni küzdelmet kilátástalannak tüntetve fel, nagyban hozzájárult a társadalmi bajok elharapódzásához.

Más változatban, de hasonló, sőt még fokozott romboló hatással volt a társadalomra az újkori bölcselők közül *Nietzsche* az ő szerencsétlen *Übermensch-elméletével*, mely szerint a *kiváló embert* a *nyájemberrel* szemben az erkölcsi törvények nem kötik. Ezzel elvágta az erkölcsi gyeplőt és rászabadította az erőset a gyöngégre. Az *új-hedonizmus* pedig a féktelen élvezethajhászás zsilipjeit nyitotta meg, főleg a *nevelés* révén, melyből minden szigort száműzött s így az erkölcsi ellentálló erőt elsorvasztotta. Az *élvezet-*

hajhászat és a gőg (melynek az *atheizmus* csak egyik formája volt) — korunk e két legrombolóbb társadalmi betegsége — (mert a *penz* csak eszköz volt amazok kielégítésére) — így nyert mintegy tudományos szankciót s így terjedt korlátozatlanul és sodorta a világot az erkölcsi romlásba s azzal a világháborúba. Ellenhatáskép pedig az élvezetekből kizárt s lenézett tömegeket az kergette a bolsevizmusba.

A *schopenhaueri pesszimizmus* főleg a múlt század *költőire* volt hatással; *Goethe* (Werther és Faust), *Byron* (Child Harold) s nálunk *Madách* révén mételyezte meg a közgondolkozást; az energiát fejlesztő *életöröm* helyett a *világfájdalom*, a bízó optimizmus tette-kész, bátor életakarata helyett a lemondás, a csüggedés, az energiátlanság — ez a felfogás magyarázza meg az *öngyilkosságok* növekvő számát. Ezzel nagy része volt az *energiátlan passzivitás* kifejlesztésében ép az értékes, gondolkozó egyénekben, akik ezért nem tudtak kellő eréllyel gátat vetni a rossz terjedésének. Mert *Madáchból* a legtöbb olvasó nem a «*Mondottam, ember, küzdj és bizva-bízzál*» — fájdalmasan kibékítő igéjét olvasta ki, hanem *minden emberi törekvés tragikus kudarcát*.

A jobbak passzivitásával szemben teljes energiával lépett föl a másik irány, a «*Jenseits über gut und böse*», a *nietschei amoralis*; s a sok kised *Übermensch*, erkölcsi féktől nem korlátozottan, szabadon garázdálkodott a jámbor társadalmi birkanyáj közt s azt, mint *Herdenmenschet*, a *sajtó* révén terelte hol ide, hol oda, amint az ő érdekük kívánta, így jutottunk el a bolsevizmushoz.

A fejlődés és fennmaradás.

A fejlődés tényezői: A létért való küzdelem; a kiválasztás; a haladás; a verseny; kultúra és civilizáció; a nevelés; a szabadság; az önzés megfékezése; a gazdasági rendszer; az összetétel. A fennmaradás tényezői: A konzervativizmus s a hagyományokhoz való ragaszkodás; a tekintély s a törvény tisztelete; a halás; a hazaszeretet; az összetartás.

A történelem folyamán láttuk az emberi társadalmak keletkezését, *fejlődését*, némelyiknek bámulatos életerejét; majd nem egynek *hanyatlását*, sőt összeomlását. De láttuk viszont azt is, hogy egynémely társadalom a hanyatlás, és összeomlás után képes volt a *megújulásra*. Mivel most nemzetünk is ily szörnyű válságos időket él át, kutatnunk kell: *mily tényezője idézik elő a társadalmak fejlődését, melyek tartják fenn azokat; mi idézi elő hanyat-*

tatásukat és összeomlásukat; s végül: mely tényezőktől lehet remélni megújulásukat?

Először a fejlődés.

Annak megindítója mindenütt *a létért való küzdelem*, a kedvezőtlen természeti viszonyok legyőzése s az ezzel járó *kiválasztás*. A fejlődésnek sem a nagyon hideg, sem a nagyon forró *éghajlat* nem kedvez, mert mindkettő az energiát csökkenti. Legjobban kedvez a *mérsékelt éghajlat*; a legintenzívebb kultúrák ott fejlődtek. Egyes egyének, egyes fajok jobban tudnak az adott életviszonyokhoz alkalmazkodni, vagy okossággal, leleménnyel a kedvezőtlen viszonyokon javítani, védekezni (pl. a hollandok a haarlemi tengert lecsapolták, medrét kiszárították), szóval *életrevalóbbak*.

A létért való harc közben *új szükségletek* fejlődnek ki (pl. ruházat, állandó lakás, földművelő eszközök). A találékony emberek ezeknek kielégítésén törik az eszköket s azt *munkával* valósítják meg s ezzel munkálják a mesterségek s a tudományok *haladását*.

Amint az ember a földön terjeszkedni kezd, *új természeti kincseket és anyagi forrásokat* fedez föl, azokat bírni, majd közelebbről megismerni vágyik, így támad a *hírvágy* s a *tudás vágya*.

Ahol az emberek megsokasodnak, ott a természeti kincsekre többen vágnak, vagy több törzs igyekszik azokat megszerezni. Közben erejüket összemérik s az erősebb, az ügyesebb, a találékonyabb győz. Így keletkezik a *verseny* s így ébred az egyéni és faji *becsvágy* és vetélkedés.

E vetélkedés s e küzdelmek közben fejlődik ki az egyéni, családi, faji, majd a differenciálódás folyamán a céhbeli, osztály- és nemzeti *öntudat* s az abból eredő *érdekközösség* és *összetartás*, amely a közös erőfeszítésben s a közös veszedelmek együttes leküzdésében nyilvánul, így alakul ki a *társadalmi szervezet*.

A kifejlett társadalmi szervezetben kifejlődnek a *szokások* s a *hagyomány*; kialakul a *vallás* és *erkölcs*; a *jog* és a *törvény*; a *tudomány* és *művészet*; szóval az egész *kultúra* és *civilizáció*, amelynek az illető társadalom mindegyik tagja részese és élvezzi annak áldásait.

A kultúra és civilizáció részesei annak *fenntartására* s *továbbfejlesztésére* törekednek, hogy annak utódaikat is részeseivé tegyék. Ennek eszköze a *nevelés*, a saját érzéseiknek, a saját hitüknek, a saját törekvéseiknek fokozott mértékben való átplántálása az ifjabb

nemzedékekbe, így fejlesztik bennük a *szülőföld s a haza szeretetét*; a ragaszkodást az ősi valláshoz, intézményekhez.

Némely egyénben kiválóbb *tehetségek* rejtőznek. Ha az intézmények — nevelés, gazdasági és politikai viszonyok — azok ki-fejlődésének kedveznek, szóval ha megvan a *szabadság s az egyéni tehetség érvényesülésének lehetősége*, akkor az az egyéni tehetség a gazdasági életben, vagy a tudomány, művészet terén valami tökéletesebbet, jobbat fog létrehozni.

De az emberben nem csupán jó hajlamok vannak, hanem rosszak is, főleg az *önzés s annak formái*: az érzékiség, gőg és kapzsiság, miáltal az egyén ellentétbe jut embertársaival és a társadalommal. E kártevő ösztönöket tehát *meg kell fékezni*; erre való a *vallás és a törvény*.

Tényezője a társadalmi fejlődésnek a *gazdasági rendszer* is. Mindenekelőtt a *vagyon- s a jövedelem-megosztás*, vagyis a szegénység és gazdagság. A *nagy szélsőségek* — vagyis a nagy vagyonokkal szemben teljesen szegény rétegek s a nagyjövedelműek fényezésével szemben a nyomorgó tömegek — *a társadalom egyetemese fejlődésének nem kedveznek*. Kultúra, ragyogó luxus-intézmények a felső tízezer részére keletkezhetnek ugyan, de az alsó rétegek tudatlanságban, nyomorban maradnak s azokat betegség pusztítja és a közülök való egyéni tehetség nem érvényesülhet, így volt *Rómában* a császárok idején — a dúsgazdagokkal szemben a nem-emberi sorsra kárhóztatott rabszolgák tömege; így a *francia forradalom előtt* a ledér élvezetekbe merült, fényűző udvarral szemben a falusi nép éhínséggel küzdő tömege; így a *cári birodalomban* a vagyonban, élvezetben dúskáló hatalmasokkal szemben a skorbutos, éhtífuszos, téli álmodó muzsik, aki koplaló marhájával házfödéléről a zsúpot is leetette; így *Romániában* ma is a párisi fényt üző, feslett erkölcsű *bojárral* szemben a babonába, tudatlanságba sülyedt, kiszípolyozott, máig *robotoló*, faekével szántó, bocskoros *paraszt*. *Az ily szélsőségek a felső réteget mindig ledér életre s hatalma kihasználására csábítják*; a társadalmat pedig vagy a belső rothadás omlasztja össze, mint *Rómában*; vagy az elnyomott tömegek elkeseredése robbantja ki a forradalmat s az temeti maga alá a korhadó intézményeket, mint *Francia- és Oroszországban*. Sorsát az oláh társadalom sem fogja elkerülni. A kérdés mindig az: van-e még az illető társadalomban elegendő *maradék-életérős ép rész, amely a megújítást létrehozza?*

Szerencsésebbek azok a társadalmak, melyekben *ily szélsőségek nincsenek*; pl. a mai *Dániában, Hollandiában, Svájcban és Franciaországban*. Ha ez utóbbi a világháborút, dacára a szörnyű emberpusztulásnak, kibírta, s ha ma ott a bolsevista veszedelem kevésbé fenyegető, mint egyebütt, az főleg az egyenletesebb vagyongegoszlásnak tulajdonítható. (Norvég- és Svédországban is.)

A fejlődésre hatással van a *társadalom összetétele* is. *Homogén vagy heterogén-e az faji, vallási s kulturális tekintetben? A heterogén összetételű társadalmakban* több az ütközőpont, több a súrlódás, több a küzdelem, több a taszítóerő, tehát az energia jobban fejlődik; innen azok *gyorsabb ütemű fejlődése*. De míg a *homogén társadalmakban a fejlődés lassúbb*, az elért eredmények tartósabbak; az egyfajú, egyvallású tömegek konzervatívok. Az előbbire példa *Svájc, az Amerikai Unió és hazánk*; az utóbbira az *ókori Egyiptom, Kína, Japán, Hollandia*.

Azonban amit a *heterogén társadalmakról* imént mondtunk, az csak bizonyos határon belül áll. Ha a másfajú, máskulturájú, más lelkiösszetételű tömegek igen nagyok — mint a háború előtti *Ausztriában*, vagy a most alakított *Cseh-Szlovákiában s Nagyromániában és Jugoszláviában* — akkor a *centrifugális törekvés érvényesül s ez meggátolja a konszolidációt; a szétbomlásnak előbb-utóbb be kell következnie*. A mesterséges államalakulatok ezért nem lehetnek tartósak. Erre a negatívumra építhetjük mi ma reményünket.

A fennmaradás tényezői. A társadalmi fejlődés során láttuk, hogy egyes társadalmak *gyorsan föllendültek*, de azután rövid virágzás után *aláhanyatlottak* vagy *össze is omlottak*; pl. Karthago és Velence; Nagy Sándor és Nagy Károly s Napóleon birodalma. Más társadalmak viszont *lassabban fejlődtek*, de azután bámulatos módon *elleni tudtak állni* a századok, sőt évezredek viharainak. Pl. Kína, az ókori Egyiptom, Szent István birodalma, Anglia. Mily tényezőknek tulajdonítható ez a csodálatos életerő? Mi tette s teszi azokat annyira ellentállókká?

Mindenekelőtt a megszokotthoz, a hagyományhoz, az ősi intézményekhez való ragaszkodás s az újtástól való idegenkedés, vagyis a *konzervativizmus*; az *agrár* társadalomnak jellemző vonása. Ennek köszönik azok állandóságukat Kínában csakúgy, mint nálunk. De megvan az angolban is s minden félreeső hegyvidéken vagy a tanya-világban; ennek oka nyilván a *földrajzi fekvés*, az *elszigeteltség*. Mihely egy-egy vidék a forgalomba be-

kapcsolódik, legott tapasztalható az újítás, a divat hódítása; a nép elhagyogatja szokásait, viseletét: a fenntartóerő gyengül. Itt egy fogalomzavart kell tisztáznunk. *A konzervativizmus nem maradás, mint a radikális újítók beállítják; a józan haladásnak nem ellensége; csak megbecsülése mindannak, ami a múlt vívmányaiból értékes.* A konzervatív nem rombol kedvtelésből, hanem *továbbépít.* Mint ahogy a régi angol kastélyokhoz hozzáépítik a modern szárnyat; de azért a régit is meghagyják. Abban az ősök emlékét tisztelik.

A konzervativizmussal együtt jár a *tekintély* tisztelete, vagyis elismerése és megbecsülése annak, ami igazán értékes. A társadalom szempontjából legfontosabb az *erkölcsi tekintély*, mely a vezető embereknek jár ki, ha bennük az ész s erős akarat mellett a puritán becsületesség s a felelősség és kötelességérzet is kivételes mértékben megvan. Továbbá a *szülői tekintély*, amely minden másnak iskolája.

Másik tényezője a *nemzeti érzés és hazaszeretet* s az azt tápláló *faji öntudat és összetartás*, úgy a *fajban*, mint az azt alkotó *családokban*. Ez nálunk a *székelységben* van legjobban kifejlődve; az tette őket oly ellentállókká a századok viharai közt s minden beolvastással szemben (mint kivándorlottakat is): *a székely székely marad.* A *családi összetartás* pedig a *mezőkövesdi matyó* népben van erősen kifejlődve. Az titka az ő bámulatos terjeszkedésüknek is. De mindkettőben megvan a hagyományhoz való ragaszkodás, a *józan konzervativizmus* is. A *hazaszeretet* ad erőt az önmegettagadásra; az fejleszti ki az egészséges közszellemet; de az ad erőt, ha kell, a legnagyobb önfeláldozásra s ellentállásra is — a kárpáti harcokban csakúgy, mint a Doberdo poklában s a hadifogság kínjai közt. Az hozza haza a kivándorlókat s az acélozza a kart a kitarító munkára. Ebben rejlik társadalomfenntartó ereje.

Harmadik tényezője a *vallásos hit* s az abból eredő *bízó optimizmus s erkölcsi felfogás*. Mert *az fékezi meg* a legrombolóbb ösztönt: *az önzést; az teszi az egyént a megpróbáltatással és kísértéssel szemben erkölcsileg ellentállóvá; az isteni akaratba való megnyugvás által az ad a léleknek erőt a csapások elviselésére s azok után az új küzdelemre és kitartásra; és az a bízó optimizmus fejleszti ki benne az életértékek megbecsülését.* A hívő lélek nem csügged el, nem esik kétségbe, nem örül bele a fájdalomba, nem követ el öngyilkosságot; hanem *tűr és törhetetlen hittel küzd tovább.* Ebben rejlik a vallás nagy társadalomfenntartó ereje.

A valláserkölccsel függ össze a negyedik tényező: *az adott szó szentsége, a becsület s a törvény tisztelet*, tehát mindaz, ami emberek közt egymás iránt a *bizalmat* erősítheti s így szilárd alapját adja meg úgy a gazdasági életnek (a konszolidációnak is ez a feltétele), mint a közéletnek. Ezt egészíti ki a *felelősség- és kötelesség érzet* az élet s a munka minden terén. Ezek az imponderabiliák a társadalom láthatatlan fenntartó erői.

A valláserkölccsel szoros kapcsolatban áll az ötödik tényező is: a *családi élet tisztasága* s ami ennek föltétele: a *nőtisztelet*; és ami ennek folyománya: a *vallásos, hazafias nevelés*; mert a társadalom erkölcsi értékeinek őre, gondozója a nő — az illedelmet, tisztességet ő óvja; s a nemesebb erkölcsi felfogást ő plántálja a gyermeki lelekbe, az áldozat szellemét az édesanya önfeláldozása; s a családjáért dolgozó, szorgos jó háziasszony szoktatja egész házanépét a munkára, a takarékosagra s minden érték megbecsülésére. Ezért társadalomfenntartó erő a *családi élet tisztasága s a nő*.

Mindezeket a konzerváló erőket hanyagolta el a *haladás* örve alatt az örült iramban előretörő XIX. század, majd a dekadens századvég. Az új században azért kellett bekövetkeznie a nagy összeomlásnak.

A hanyatlás és bomlás.

A gazdagság. Az élvezethajhászat. A kapzsiság. A gőg; a tekintélyrombolás; a hitetlenség; a kételkedés.

Vizsgáljuk immár közelebbről, mi idézi elő a társadalmak hanyatlását és bomlását?

Vannak *fizikai* és *gazdasági* okok. Pl. a szénhiány (Olaszországban); a vulkáni kitörés vagy földrengés, az erdőirtás (a Karszton); a talajkimerülés (Sziciliában). De ezek csak esetleges helyi bajok. Törvényszerűséget bennük megállapítani nem lehet. Fontosabbak az *erkölcsi tényezők*, mert azok a bomlási folyamatot mindig, mindenütt megindítják.

Első ily tényező a *gazdagság*. Ez ellentmondásnak látszik; mert hiszen úgy az egyéni, mint a társadalmi erő kifejtés egyik legerősebb rugója s ezzel a haladásnak is egyik tényezője: a *meggazdagodás vágya*. Hogy lehetne az akkor a hanyatlás tényezője is?

Ám az ellentmondás csak látszólagos. A *meggazdagodás vágya*,

addig, míg erőfeszítésre ösztönöz s míg az erkölcs fékét el nem tépi, valóban a haladás tényezője; valamint az *éhség* is az, mert erőfeszítésre ösztönöz. De a *meggazdagodott ember* olyan, mint a jóllakott: ki van elégtve, erejét már nincs miért megfeszítenie, tehát elpetyhüdik, *tétlenségbe* és *érzékiiségbe* merül. Ezt látni sokszor a meggazdagodott apák fiainál: az apa még keményen dolgozott; a fiú már csak élvez s eltékozolja az apai verejték gyümölcsét. A gazdagság révén megszerzett nagyobb kényelemben és jólétben *elpuhul* (mint Hannibál hadai Capuában); minthogy az élvezetben válogathat, ízlése, eszejárása túlfinomodik, *raffinálttá* válik, a természettől eltávolodik; végül az élvezet — legyen az multság, bor, kártya, szerelem, vagy bármi egyéb — annyira életszükséggé válik ránézve, hogy valósággal rabjává válik, kielégíteni törekszik bárki és bármi rovására. Az *élvezethajhászat* szenvedéllyé fokozódik, amely szervezetét megőrli, erejéből kiveszi, enerválja; s aztán beáll a csömör, az undor, az *életunalom*; a befejezés sokszor az *öngyilkosság* vagy az erkölcsi *züllés* s a család felbomlása. Az érzékiiség idézi elő a testi-lelki *elkorcsosulást* (pl. az alkoholistáknál, vagy az erkölcstelen életet élőknel). A sodomai vétek büntetése ez. Innen *bomlasztó hatása a dekadens irodalomnak, művészetnek*; azért mételye a társadalomnak a *sajtó*, a *mozi*, a *színház* is, ha az nemes élvezet nyújtása helyett az aljas ösztönöket szolgálja; tehát mindenféle *pornográfia*.

De olykor maga a gazdagodás vágya is *kapzsisággá* fajul, ami szintén bomlasztó tényező, mert az *önző érdek* kedvéért kész mást *uzsorával, csalással, láncolással* megkárosítani s az erkölcsi fékeket szétszaggatni. A kapzsiság az *áldozat* szellemét is kiöli. A kapzsi ember *önérdekének* feláldozza a *közérdeket*; az viszi rá az ajándékelfogadásra, vagyis arra, hogy magát megvesztegettesse; kapzsiságból adja el meggyőződését. (Tehát a *korrupció* is a kapzsiság gyümölcse). Sőt pénzért árulja el hazáját is és kész kémkedni az ellenségnek. Judás vétke ez. — A *közerkölcs romlása* egykor Rómát omlasztotta össze, most a cári s a szovjet Oroszországát.

De kifejleszti a gazdagság a velejáró hatalom révén a *gőgöt* is — a minden jóban dúskáló, hatalmas nem elég, hogy az élet terített asztaláról többet élvez, de még *le is nézi a nélkülözőt* s a gyöngét s ezzel annak fizikai szenvedését erkölcsi megbántással tetézi. Legtűrhetlenebb a *parvenü-gőg*, egyénben, nemzetben

egyaránt. Az vagyonával henceg, hatalmában kéjeleg. Az *elkeseredést* s a fennálló renddel való *elégületlenséget* sokkal inkább az okozza, mint a pusztá nyomor (pl. a francia forradalom előtt; de nálunk is az szítja az elkeseredést: a felgazdagodottak hencegése). Így válik az oktan *gőg* a forradalmak kovászává. S ezért tűrhetetlen ma a magyarság helyzete a megszállt területeken: a hatalomra kapott parvenü-nemzetek kéjelegnek hatalmukban s az igájuk alá jutott nemesebb faj megalázásában.

A *gőg* s a *nagyravágyás* mindig veszedelem a társadalomra; mert a féktelen becsvágy okozza a *törtetést*. A *stréber* az útjába esőt elgázolja s nem az ügyért, hanem a saját *egyéni érvényesüléséért* dolgozik s az *eszközökben sem válogat*. Ezért ártalmas még a tehetséges törtető is. A politikai életben a *nagyravágyás és sértett hiúság* okozza a *pártoskodást*, sokszor az *árulást* (Coriolan és Ocskay, Károlyi Mihály). Lengyelországot a «Nye pozvolím» vitte sírba. Reánk az hozta Mohit, Mohácsot, Világost; most a két forradalmat s az országcsönkítést s a zülléssel a közéletet.

A *gőg* a szellemi életben másképp is nyilvánul. A kevély ember nem akar tekintélyt ismerni, mindenben kételkedik s magát Istent is tagadja. Lucifer vétke ez. A *tekintély tagadása*, a *kétkedés*, a *hiületlenség* s a teljes *atheizmus* szintén a hanyatlás tényezői; mert a tekintély tiszteletének helyét a *cinizmus* foglalja el; a társadalmat összetartó kapcsok, fűek meglazulnak s az ifjúság a saját fékezetlen ösztöneit követi. A *kétkedés* az akaratot is gyöngíti, mert tétovázóvá, habozóvá tesz. A *hitetlenség* pedig a leghatalmasabb erkölcsi féktől fosztja meg az embert: az *isteni félelemtől*. Ezzel jár együtt az *életértékek kicsinylése*; kicsinylése mindannak, amiért élni, küzdeni érdemes. De együttjár vele az *erkölcsi felelősség lerázása* is: «aki utolsónak jön, tegye be az ajtót». Minden *hanyatló* kort, minden bomladozó *társadalmat* a *pesszimizmus* s az *öngyilkosságok elszaporodása* jellemzett. A *gőg* a bomlás második tényezője. Szellemi téren ezzel együttjár az igazság meghamisítása, csűrése-csavarása, tehát a tudományos becsületesség helyett: a *szédelgés* s a *sophistika*. A *hazugság* s a *csalás* aztán átcsap az élet minden terére s szétmarja a társadalmi szervezet minden porcikáját: Ez a bomlás végső foka.

Sokszor az *élvezethajhászat*, olykor a *kapzsiság* idézi elő a társadalmi bomlás harmadik tényezőjét: a *családi élet bomlását* is; még pedig többféle módon. Majd úgy, hogy a házasságok könnyen

megszegik a hűséget s gyermekeikkel nem törődve, *elválnak*;¹ vagy ha nem is követnek el hűtlenséget, de önzőn csak a maguk jólétével gondolnak és hitvestársukért, gyermekeikért *áldozatot hozni*, élvezeteikről, *igényeikről lemondani* nem hajlandók: akkor a család szenved miattuk. — Vagy úgy, hogy együtt élnek ugyan; de nem akarnak gyermekeket, vagy legfeljebb egyet-kettőt. Az *egyke* mindig a hanyatló társadalmak kitevője. Ahol az elharpódzik, ott az önzés válik úrrá a lelkeken; a vagyon együtt marad; de csökken a munkabírás és kivesz az életerő; a természet bosszút áll; és Isten kérlelhetetlenül büntet. A kiháló nemzetek pedig szabadságukat sem tudják megvédeni; így vesztette el szabadságát a hanyatló Görögország s így omlott össze Róma. A mai Franciaország csak idegen segítséggel tudta magát megvédeni; de most szövetségeseitől jutott függésbe. — A családi élet bomlása azért végzetes a társadalomra, mert azt *sejtjeiben rombolja szét*. Tehát az érzékiség a legrombolóbb tényező.

Végeredményben pedig *mindé romboló tényezők gyökere gyanánt találjuk az önzést, amely a társadalmat atomizálja, szétporlasztja*; mert az összetartó erőt gyengíti; az együttes s egymásért való cselekvés helyett a külön s egymás ellen való cselekvésre ösztönöz; kiöli az áldozatkészséget, önmegtagadást a családdal, hazával, egyházzal, társadalommal szemben. De az együttakarás csökkentésével nemcsak a társadalmat, hanem a saját hatóerejét is gyöngíti, mert az ellentétes erők nem egymást erősítik, hanem azok nagyrésze az ellenkezés legyőzésében egymást semmisíti meg s az eredő csekély, vagy épen semmi. Az önző tehát végeredményben maga alatt is vágja a fát. S az önzés úgy eszi szét a társadalmat, mint gomba a fát.

Áttekintettük a társadalmak hanyatlását okozó bomlasztó tényezőket s úgy találtuk, hogy azok: a *meggazdagodás*, a velejáró érzékiséggel, kapzsisággal, göggel s elpuhulással együtt; továbbá a *gőg* másik megnyilatkozási formája: a *hitetlenség* s a kételkedés és ami ezzel együttjár: a *tekintélyek rombolása*; a *kapzsiság* eredménye gyanánt az eladó lelkiismeret, vagyis a *közkerölcs romlása*; a hitetlenség és élvezethajhászat következménye gyanánt a *családi élet bomlása* s az *egyke* és végül mindezek gyökeréül az *önzés*,

¹ Csonkamagyarországon 1921. márc. havában 7000 válóper volt folyamatban — 7000 család felbomlófélben!

amely elemeire bontja szét a társadalmat s a társadalmi erők hatását megsemmisíti. Ha ezek a tényezők kisebb mértékben vannak meg, a társadalom hanyatlik s elveszti ellentálló erejét; ha elharapóznak, s minden rétegét átjárják, szabadságát megvédeni többé nem bírja, a külső támadásra összeomlik és megsemmisül.

A megújhodás.

Lehetséges-e a megújhodás? A megújhodás gazdasági tényezői: a takarékoság és a fokozott munka; a szövetkezetek; a gazdasági élet ethizálása. Fizikai föltételei: az edzés, a fajegészség, az absztinencia, a közegészség javítása. Szellemi tényezői: az iskolai és szabadoktatás fejlesztése; a kultúrszínvonal emelése; az akarat edzése; a faji hibák legyőzése. Erkölcsi tényezői: a vallásos hit felújulása, a nemzeti érzés megerősítése; az önzés megfékezése; a családi élet és a közerkölcs megtisztulása; a tekintély helyreállítása; materializmus helyett idealizmus. A nemzetnevelés feladata.

Belepillantottunk az emberi és társadalmi lét sötét, örvénylő mélységeibe — a Dantei gyűrűkbe, melyekből örökös jaj: egyének, családok és nemzetek pusztulása hallatszik.

Nem lennénk Isten képmására teremtett emberek, ha ebbe bele tudnánk nyugodni és nem keresnők a megújhodás föltételeit. Az Istenember az *egyén* számára biztosította a *megváltást* — a *bűnbánat*, *elégétel* és *megtérés* által. Nekünk a keresztény optimizmus nagy hitével keresnünk kell: *van-e megváltás a társadalomra?*

S ha igen, mik annak *föltételei*?

Itt megint a *történelem* lesz útmutatónk. Szerencsére voltak nemzetek, amelyeknek életében a mély hanyatlás, sőt sülyedés időszakai után sem következett be a végbomlás, az összeomlás, a teljes megsemmisülés, hanem *megújhodtak*. Sőt a legtöbb nemzet életútja hullámvonalban halad: az *emelkedés* korát *sülyedés* követi s arra ismét *emelkedés* következik. (Bodnár Zsigmond ezt az *idealizmus* és *realizmus* váltakozásának tulajdonítja.) Hogy tudtak megújhodni? *Micsoda erők idézték elő a megújhodást?*

Mindenekelőtt maga a *létért való küzdelem*, mely az elernyedett nemzeteket minden maradékerejük megfeszítésére ösztönözte s ösztönzi ma is úgy *gazdasági*, mint *szellemi* téren, (így nálunk IV. Béla a tatárjárás után és Széchenyi a tespedés kora után.) Továbbá az *erkölcsi erőforrások felújítása*; (mint a zsidóknál Mózes a tízparancsolattal és a próféták; a renaissance elposványosodott társadalma a reformáció és ellenreformáció útján; mint a szertemállott németsejgben a nemzeti érzés a napóleoni háborúk

után; mint nálunk szabadságharcaink minden időben.) A gyógyulás lehetősége azon fordul meg: volt-e a rothadó társadalomban elég ép rész s elég életerő a bomlasztó kóroanyag kivetésére és ha kellett: a szükséges ellenmérget fejlesztésére?

Lássuk a *megújulás tényezőit* közelebbről.

I. Gazdasági téren. A hanyatló társadalmak többnyire el is szegényednek, főleg, ha a korhadó szervezetet a háború pusztítja; de békében is mert az elpuhultság a termelő munkaerőt csökkenti; legsúlyosabb a baj akkor, ha a háború s a bomlasztó mérget egyszerre támadja meg az elpuhult szervezetet, mint most a vénhedt Európát a világháború és a bolsevizmus. Innen a készletek pusztulása, a termelés csökkenése s az ínség réme, nemcsak Oroszországban, de a gazdasági élet egyes területein még az Amerikai Unióban is. Az anyagi nélkülözés pedig a kultúr-nívót is lecsorítja, sőt a bolsevista Oroszországban már a teljes erkölcsi anarchiát idézte elő. — Az élet ösztöne azonban a félig-meddig ép társadalmakat egyrészt *a meglevő készletek takarékosabb felhasználására*, másrészt *a termelés fokozására s a természeti kincsek kiaknázására* készíti. Tehát maga az *elszegényedés* válik a gazdasági gépezet egyik legerősebb hajtóerejévé. IV. Béla a tatárjárás után így vezette le a vadvizeket, így fogatta a tófeneket újra művelés alá, így újjította fel az állattenyésztést, így építette a várakat, a bástyafallal védett városokat; a törökidő után így szárították ki a délvidéki svábok a bántói mocsarakat, így csatornáztak; Széchenyi így indította meg a Duna-Tisza-szabályozást, így fejlesztette az állattenyésztést, az OMGE útján a földművelést; 1867 után így indult meg az alföldi talaj megkötés, a fásítás. A háború alatt így fogadta el minden hadviselő ország a *jegyzend-szert*, mint a készletek takarékos felhasználásának legcélravezetőbb módját; most mindegyik azért igyekszik termelését fokozni. A gúzsba kötött Németország termelése fokozásával már is félelmes versenytársa lett győztes ellenfeleinek. Persze, ott ezt a csodás eredményt a létfenntartási ösztönön kívül a *német szorgalom, szervezettség és munkafegyelem* érte el. De a termelés fokozásának van még egy föltétele: a *gazdasági oktatás* fejlesztése; közvetve tehát az is a gazdasági megújulás tényezője.

A takarékoságon s a termelés fokozásán kívül van a gazdasági megújulásnak egy másik hatalmas tényezője: a *szövetkezés*, mert az egyszersmind erkölcsi erőforrást is jelent. — Az elszegé-

nyedett Dániát és Északolaszországot az utolsó félszázad alatt a *szövetkezetek* állították talpra. A szövetkezésben rejlő roppant erőforrást minden elgyöngült társadalom fölismerte és az a gazdasági megújulás tényezője lett, Indiában csakúgy, mint Lengyelországban.

De meggyengült erővel és megfogyatkozott eszközökkel fejleszteni a gazdasági szervezetet csak úgy lehet, ha szervezik magát a termelést és a fogyasztást is, a jövedelemmegoszlást pedig szabályozzák. Tehát a gazdasági megújulás harmadik tényezője: *a termelés és fogyasztás szervezése s a jövedelemmegoszlás igazságos szabályozása.*

Végül a gazdasági megújulás negyedik tényezője: *a gazdasági élet ethizálása*, mert annak alapjait az szilárdítja meg.

Nálunk mind a négy föltétel megteremtésére szükség van, ha azt akarjuk, hogy ez a megcsonkított ország gazdaságilag talpra álljon s a rajta összezsúfolódott népességet el tudja tartani s ha elszakított véreinkkel továbbra is fenn akarjuk tartani a gazdasági s azzal a lelki kapcsolatot.

2. Fizikai tényezői, főleg a *népességre* vonatkozók. A dözsölés s az érzéki gyönyörökbe merülés minden fajt elkorcsosít; maga az elhízás, a vérbőség, még inkább az alkohol és a vérbaj megrontja a faj véréét. A szegénységgel járó *szüksős táplálkozás*, továbbá a fényűzés megszűntével járó *egyszerűbb életmód* már maga is mint regeneráló tényező működik, nemcsak az egyes ember, de a társadalmak életében is, mert visszaadja a petyhüdt szervezet ruganyosságát és energiáját. Még erősebb hatása van a tudatos *edzésnek fürdés, torna, sport, turisztika, katonai gyakorlatok*, de főleg a *cserkészlet* által. Ezt egészíti ki az *absztinencia*, vagyis a szesztől, nikotintól és erkölcsi rendetlenségtől való tartózkodás. A degenerált lengyel ifjúság újult életerejét a turisztika mellett az absztinenciának köszöni. Az orosz-japán háborúban Japán győzelmét a fegyelem mellett főleg a szigorúan betartott *antialkoholizmusnak* tulajdonították. Ez és a *tiszta erkölcsi élet* pedig egyszersmind a *népbetegségek* elleni küzdelemnek is a legfőbb eszköze. A fizikai megújulásnak föltétele még a *közegészségügy javítása* s ennek keretében az *anya- és csecsemővédelem* és a *gyermeküdültetés* a Balatonon csakúgy, mint Hollandiában. Végül, ami az összes eddig elsoroltak eredménye: a *fajegészség* javítása; de ennek föltétele még a házassulandók kötelező orvosi vizsgálata s ezzel a degeneráltak szaporodásának meggátlása.

Szellemi tényezői: a *népnevelés és szabadoktatás* fejlesztése, különös tekintettel a *népegészségügy* javítására s a *gazdasági oktatásra*; tehát küzdelem a tudatlanság, a babona, a kuruzslás és a maradiság ellen. Az általános *műveltségi színvonal emelése* és a *szaktudás* fejlesztése; a *tudás megbecsülése*. De ez nem elég, mivel a rombolásban a *sophistikának* s a *dekadens irodalomnak* oly nagy része volt, gondoskodni kell *egészséges szellemi táplálékról*. A léleknek ez lesz az, ami a testnek az edzés.

Erkölcsei tényezői: tulajdonkép ide is tartoznak a szövetkezetek és a gazdasági élet ethizálásának egyéb eszközei; továbbá az *absztinencia* és *antialkoholizmus* — mivel azok egyszersmind *erkölcsi fegyelmező erőkül*, főleg az *önzés fékjéül* is hatnak — a *fajegészség* javításával együtt, mert a terheltséget s a bűnözést csökkentik; hasonlóképp az *egyszerűség* és az *igények mérséklése* az erkölcsi megújulásnak is tényezője, mert becsületességre, őszinteségre szoktat s visszatart a fényűzéssel és nagyravágyással járó veszedelmektől. (Ezt a francia *Wagner* fejtette ki igen szépen *Vie simple*-jében.) Ugyanily szempontból tényezője az erkölcsi megújulásnak a *gazdasági élet ethizálása*, tehát a *szövetkezeti szellem* is, mert mindkettő a *kapzsiság megzabolázását* jelenti. Evégből kell az *uzsora üldözése* s mindenfajta *csalás, láncolás, hamisítás* kérlelhetetlenül szigorú büntetése.

De az erkölcsi megújulás legfőbb föltétele mégis a *családi élet megtisztulása*, amivel együtt jár a *nőtisztelet* s a *gyermekáldás* megbecsülése, tehát az *egyke elleni küzdelem* és az *érzékiség* megzabolázása (az «eine Moral für beide Geschlechter»), más szóval: a *fehértársaság elleni küzdelem* és a *válások nehezítése*. De kell a *családi kötelékek pozitív erősítése is*: tehát a házassági kötelék szorosabbra fűzése, a *szülői tekintély helyreállítása* s általában az *idősebb családtagok megbecsülése* s az *engedelmesség*, továbbá az *összetartás*; az idősebb testvérekben s egyéb családtagokban a *felelősségérzet* fokozása (erre sokszor még a könnyelmű szülőkben is szükség van — ha nem lenne, akkor nem kellene a züllésnek kitett és elhagyatott gyermekekről gondoskodni). A családi élet ilyenén megtisztulása fejleszti ki a *családi fegyelmet*, mely a *társadalmi fegyelemnek* iskolája.

Meg kell tisztulnia a *társadalmi életnek* is. Ki kell abból égetni a *ledérséget*, a *léhaságot*, *azt az örült élvezethajhászatot*, mely ma Európa minden társadalmát megmételtyezte, nemcsak a könnyelmű

franciát, hanem az éhhalállal vívódó orosz, sőt a komoly németet is. Tehát *meg kell fékezni az erkölcsi bomlás mételjét terjesztő sajtót, irodalmat, művészetet; és a pornográfiát vastörvénnyel kell üldözni.* A társadalmak sülyedését okozó *materializmus* helyett ki kell fejleszteni a *fenköltebb életfelfogást, az aranyborjú-imádás helyett az igazi életértékek megbecsülését.* A könnyű meggazdagodás vágya s a *játékszenvedély* helyett a *becsületes munka szeretetét.* A *felsőbb rétegekben* ki kell fejleszteni a *felelőség- és kötelességérzetet;* de viszont helyre kell állítani a *tekintély tiszteletét* s az alsóbb rétegekben a *bizalmat.* Magát a *népéletet is meg kell újhosztani* a régi szokások felelevenítésével s a modern kultúrméreg (mozi. tánciskola, pornográfiai termékek) leégetésével, illetve a két előbbi megrendszabályozásával. Meg kell fékezni a *játékszenvedélyt.* A *tözsdeit* is.

A közélet szörnyű elfajulásaival szemben *meg kell tisztulnia a közerkölcsnek;* ha kell, vastörvénnyel égessék ki belőle a *vesztegetést, a hatalommal való visszaélést, sikkasztást.* Helyre kell állítani a *törvénytiszteletet* s *meg- kell zabolázni a pártoskodást.* Ennek feltétele viszont a *hazaszeretet erősítése* s a *nemzeti érzés ápolása.* És kell még valami: *több igazságosság, több emberség* és a köz iránt való nagyobb *áldozatkészség.* Tehát a *szociális érzék* fejlesztése.

Mivel pedig a társadalmat bomlasztó összes tényezők gyökere az *önzés: azt kell megfékezni.* Ám az önzés leghathatósabb megfékezője a *vallás;* azért kell a *vallásos hitet* ápolni s a *keresztény erkölcsi alapot* — mivel az valamennyi közt a legtokéletesebb — a nevelés s az intézmények útján erősíteni.

Tehát *keresztény, nemzeti irány,* a szó igazi értelmében, ha a nemzet élni és megújhodni akar. Ezt a programot a *családi nevelés* s a *társadalom átnevelése* révén megvalósítani ma a *nemzet-nevelés* feladata. Nem jó magyar apa, nem jó magyar anya az, aki ereje javát nem ennek szenteli.

Ám ehhez *szigorú fegyelem* s még szigorúbb *önfegyelmelés* kell.

Mivel pedig ez az *erkölcsi újjászületés* felnötteknél, akikbe már a megszokott hiba belerögzött, nem megy mindig, ott kell kezdeni a zsenge, hajlítható gyermekben. Tehát a *nevelés* s az *önnevelés,* úgy, amint azt *Foerster* s nálunk *Prohászka* oly szépen kifejtette. Nemzeti szempontból mindennél fontosabb a *faji és nemzeti hibák* leküzdése s a *faji és nemzeti erények* kifejlesztése. Itt van szükség a legnagyobb tárgyilagosságra. T. i. a nemzet összetételét erőszakos intézkedésekkel megváltoztatni nem lehet.

A népesség, bármily hullámvásznak legyen is alávétve, adott tényező, melyet módosítani csak egyedeiben és fokozatosan lehet. Azért annyira fontos a *nevelés*; de hogy azt kellően irányíthassuk, a szociálpedagógiai éleslátás: *a faji és nemzeti hibák és erények felismerése*, becsületes, nyílt feltárása és azután a legcélravezetőbb s legtapintatosabb eljárás amazoknak kiirtására, vagy legalább ellensúlyozására s emezeknek újrakifejlesztésére. De a *foglalkozásoknak* is megvannak a maguk velükjáró hibái és erényei. A *hivatások ethizálása* csak úgy lehetséges, ha azokat is nyílt szemmel látjuk s velük szemben a megfelelő nevelő eljárást alkalmazzuk. De a mai nevelőnek számot kell vetnie korunk két más, majdnem uralkodó hibájával is: egyik a *cinizmus*, másik az *erkölcsi ellentálló erő hiánya*; mindkettő a hitetlenségből fakad; az utóbbiban része van az idegrendszer ernyedtségének is. A cinizmus teszi lehetővé, hogy a nagytudású egyetemi tanár pénzt hamisít; hogy az orvos tudását jó pénzért bűnös műtétek végzésére használja; s hogy a kommün alatt annyi tanító meggyőződése ellenére is hirdette a hazaellenes tanokat. Ebből sarjadzik a *korruptió s az árulás*. Az *erkölcsi ellentálló erő hiánya* pedig oka annak, hogy a pénz, a hatalom s az érzékiség csábításainak oly sokan nem tudnak ellentállni, sem az élet megpróbáltatásait elviselni. Ennek következménye a sok elbukás, a téboly s az öngyilkosság. E két uralkodó hibával föl kell venni a harcot. Főleg azért kell erősíteni a *vallásos hitet s az isteni félelmet*; és azért kell az akaratot edzeni s már a gyermeket *szigorú erkölcsi fegyelem* alá fogni. A mai agyondédeltető nevelés — a nevelési hedonizmus — sokat vét a leendő ember ellen. Vissza kell térnünk *apáink erkölcsi szigorához*. Kissé *spártai legyen a nevelés, testet-lelket edző*; ezt kívánja a társadalom, a nemzet, de maga az egyén érdeke is.

* * *

Áttekintettük a megújulás tényezőit. Láttuk, mi ebben a nevelés s főleg a család föladata. Jobb emberekre van szükség. A romboló önzés megzabolázására. Tehát erősebb vallásos hitre és igazibb keresztény erkölcsre. Ezt a feladatot kell megoldania a maga körében minden magyar családnak. Az fogja meghozni a társadalmi kérdés megoldását. S akkor, de csakis akkor remélhetjük a nemzeti megújodást s azzal hazánk feltámadását. Mert a területi integritás feltétele: az erkölcsi integritás.

TARTALOM

Az olvasóhoz	Oldal 3
--------------	------------

Történeti fejlődés.

A kezdetleges társadalmak	5
A nomád pásztorélet	5
Az állandó letelepedés	6
A kasztrendszer	7
Az ókori arisztokrácia és demokrácia	9
Az ókori merkantilizmus	10
A zsidóság	11
Az ókori jogállam és az ókori imperializmus	13
A kereszténység gazdasági és társadalmi hatása	16
A középkor	18
Az újkor gazdasági és társadalmi viszonyai	24
A francia forradalom előzményei és hatása	26
Az ipari forradalom	28
A társadalmi lelkiismeret ébresztői	30
A szövetkezetek	34

Hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése.

A honfoglalástól Mohácsig	36
Mohácstól Széchenyiig	42
Széchenyitől máig	46
Amerika	51

Gazdasági élet és szociálpolitika.

A szociálpolitika feladatai	55
Alapfogalmak	56
A gazdálkodás	58
A gazdasági élet tényezői	61
A vállalat	69
Az östermelés	75
Birtokkezelés és birtokmegosztás	79
Az ipar	85

	Oldal
A forgalom	89
A kereskedelem	102
A jövedelem	108
A fogyasztás	113
A háztartás	116
A népesség	121

A társadalmi és közgazdasági irányok fejlődése.

Az ó- és középkorban	135
Az újkori közgazdasági elméletek és társadalmi elméletek és irányok	138
A szocialisták	144
A társadalmi összhangra való törekvés	149
Egyéb elméletek	152

A társadalmi életjelenségek törvényszerűsége.

A társadalmi szervezet alakulása	157
A társadalmi szervezet alkata. Tömeg- és társadalmi szervezet	159
A társadalmi élet képződményei	165
A vallás hatása a társadalomra	166
A filozófiai rendszerek hatása a társadalomra	170
A fejlődés és fennmaradás	174
A hanyatlás és bomlás	179
A megújhódás	183